

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Βυζαντινός Κόσμος: Ιστορία και
Αρχαιολογία»
Ειδίκευση Ιστορίας

Κοινωνικό φύλο στο Βυζάντιο: όψεις αρρενωπότητας
κατά τη μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο.

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Σόφη Βλαβιανού

Συντονιστική Επιτροπή

Αντωνία Κιουσοπούλου, Καθηγήτρια

Σοφία Μεργιαλή-Σαχά, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Κατερίνα Νικολάου, Καθηγήτρια

Αθήνα, 2022

Στην οικογένειά μου,
στη Μικέλα
και στον Σαμ
που χωρίς αυτούς δεν θα είχε γραφτεί η εργασία.

Περιεχόμενα	
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄ – ΜΕΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ.....	10
ΟΙ ΕΥΝΟΥΧΟΙ ΚΑΤΑ ΤΗ ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ	13
ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΑΡΡΕΝΩΠΟΤΗΤΑΣ	18
ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Β΄	21
Ο Βασίλειος Β΄ ως πρότυπο.....	22
ΠΕΡΙ ΟΜΟΦΥΛΟΦΙΛΙΑΣ.....	35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄ - ΥΣΤΕΡΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ.....	39
Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ.....	49
ΟΙ ΕΥΝΟΥΧΟΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ.....	53
ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	57
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	63
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	64
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	66

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποτελεί μια παρουσίαση του κοινωνικού φύλου των ανδρών κατά τη μέση και ύστερη περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η θέση του άνδρα στη βυζαντινή κοινωνία είναι συνδεδεμένη με τον ρόλο του αυτοκράτορα, των ασκητών αγίων, των πετυχημένων στρατηγών και των αριστοκρατών. Οι αυτοκράτορες και οι άνδρες των ανώτερων κοινωνικών τάξεων είχαν συγκεκριμένες κοινωνικές υποχρεώσεις, ειδικότερα από την εποχή της μακεδονικής δυναστείας κι έπειτα. Στο πλαίσιο της εργασίας εξετάζεται κυρίως το ζήτημα του κοινωνικού φύλου των ανδρών. Ως κοινωνικό φύλο ορίζονται η εμφάνιση, οι κινήσεις, η κοινωνική συμπεριφορά και οι επιλογές ενός ατόμου.

Στο πρώτο μέρος της εργασίας μελετάται ποια χαρακτηριστικά θεωρούνται και σχολιάζονται ως αρρενωπά ή μη μέσα από ιστορικές μελέτες και αποσπάσματα από βυζαντινά κείμενα της μέσης περιόδου. Αναλύεται ο ρόλος των ευνούχων, το κοινωνικό τους φύλο και η αντιμετώπιση που είχαν από τους βυζαντινούς. Στη συνέχεια γίνεται λόγος για τις επιλογές των ανδρών ως προς την εξωτερική τους εμφάνιση. Το πρώτο μέρος κλείνει με το παράδειγμα του Βασίλειου Β΄ και τον τρόπο με τον οποίο αναδεικνυόταν η αρρενωπότητά του, με μια μικρή αναφορά στην ομοφυλοφιλία μεταξύ των βυζαντινών ανδρών.

Το δεύτερο μέρος της διπλωματικής εργασίας αφορά την ύστερη βυζαντινή περίοδο. Αρχικά γίνεται αναφορά στα γενικότερα χαρακτηριστικά των ανδρών αυτοκρατόρων της εποχής μέσα από βυζαντινά κείμενα, με βασικό άξονα το έργο του αυτοκράτορα Ιωάννη Στ΄ Καντακουζηνού. Στη συνέχεια μελετάται πιο συγκεκριμένα η αλλαγή στις προτιμήσεις των βυζαντινών ανδρών όσον αφορά την εξωτερική τους εμφάνιση και την ένδυσή τους. Το δεύτερο μέρος ολοκληρώνεται με ένα υποκεφάλαιο αφιερωμένο στους ευνούχους της περιόδου και στους λόγους για τους οποίους εκλείπουν από τα υστεροβυζαντινά κείμενα.

Η εργασία καταλήγει σε συμπεράσματα και σχολιασμούς που αφορούν την κοινωνική αντίληψη των βυζαντινών για το ανδρικό φύλο και την αρρενωπότητα, τον τρόπο με τον οποίο αυτές οι δύο έννοιες αντιμετωπίζονται από τη σημερινή ιστοριογραφία και το πώς η μελέτη της αρρενωπότητας βοηθάει στην καλύτερη κατανόηση του κοινωνικού φύλου.

ABSTRACT

The following dissertation is a presentation of the male gender throughout the middle and late period of the Byzantine Empire. The position of men in Byzantine society is largely associated to the role of the emperor, ascetic saints, successful generals and aristocrats. Emperors and men of the higher classes had certain social obligations, especially from the Macedonian dynasty onwards. This dissertation is about what is mainly examined is the question of the male gender. Gender is defined as an individual's appearance, their movements, their social behavior and their choices.

The first part of the paper explores which characteristics are considered and commented upon as masculine or not, through historical studies and Byzantine texts of the middle period. The role of eunuchs, their social gender and the treatment they received from the Byzantines is also discussed. Then, we examine byzantine men's choices regarding their physical appearance. The first part of the dissertation closes with the example of Basil II and the way in which his masculinity was highlighted, with a brief reference to homosexuality among Byzantine men.

The second part of the dissertation deals with the late Byzantine period. Firstly, the general characteristics of male emperors of the period are discussed through Byzantine texts, with the work of the emperor John VI Kantakouzenos as the main focus. Then, the change in the preferences of Byzantine men with regard to their appearance and choice of attire is studied in more detail. The second part concludes with a small chapter devoted to the eunuchs of the period and the reasons why they are omitted from late Byzantine texts.

Our essay ends with some conclusions and commentary concerning the Byzantines' perception of the male gender and masculinity, the way these two concepts are treated by contemporary historiography and, finally, how the study of masculinity helps us to a better understanding of gender.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Από τα μέσα του 20ού αιώνα η επιστήμη της Ιστορίας έχει εξελιχθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να ευνοεί την έρευνα που αφορά τα θέματα των φύλων, κοινωνικών (gender) και βιολογικών (sex) και το θέμα του φεμινισμού και των εκφάνσεών του. Ειδικότερα στην επιστήμη της βυζαντινολογίας, οι ερευνητικές προσπάθειες σχετικά με φεμινιστικά θέματα είναι αξιοσημείωτες. Από τις πραγματείες του περασμένου αιώνα, της Αγγελικής Λαΐου για τον ρόλο της γυναίκας, της Liz James για το «gender» και του Shaun Tougher για τους ευνούχους μέχρι τις πιο πρόσφατες, η έρευνα για το κοινωνικό και το βιολογικό φύλο στη βυζαντινή κοινωνία έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις.

Τα ανθρώπινα συναισθήματα και η σεξουαλικότητα αποτελούν πεδίο έρευνας αρκετών βυζαντινολόγων. Η ευρύτερη έρευνα αφορά κυρίως το γυναικείο φύλο, τη γυναικεία σεξουαλικότητα (οι έρευνες επικεντρώνονται στις βυζαντινές πόρνες της πρωτοβυζαντινής περιόδου, στη νομοθεσία που πλαισίωνε το επάγγελμά τους και σε συγκεκριμένα παραδείγματα) και την ανέλιξη των γυναικών μέσα στη βυζαντινή κοινωνία.

Τις τελευταίες όμως δεκαετίες φαίνεται πως έχει παρουσιαστεί έντονο ενδιαφέρον και για το ανδρικό φύλο. Ωστόσο, η ευρύτερη έρευνα για το φύλο και τη σεξουαλικότητα των ανδρών πολλές φορές περιορίζεται στους μοναχούς και στους ευνούχους. Σε πιο πρόσφατες έρευνες γίνεται λόγος για την ομοφυλοφιλία, για την οποία όμως δεν υπάρχουν ικανοποιητικά στοιχεία πέρα από παραδείγματα που αφορούν τη νομοθεσία που ίσχυε σε περιπτώσεις ασέλγειας προς ανήλικα αγόρια και σε ορισμένες περιπτώσεις ανδρών, κυρίως επιφανών, που εικάζεται μέσα από πρωτογενείς πηγές ότι είχαν ομοφυλοφιλικές σχέσεις. Τι γίνεται όμως όταν παύουμε να μιλάμε για τη σεξουαλικότητα ενός ατόμου και αρχίζουμε να μελετάμε το κοινωνικό του φύλο;

Η παρούσα εργασία ασχολείται με το θέμα του ανδρικού φύλου ως επί το πλείστον στην κοινωνική του διάσταση, δηλαδή τις όψεις αρρενωπότητας και πώς αυτή ξεδιπλώνεται στη βυζαντινή κοινωνία της μέσης και ύστερης βυζαντινής περιόδου. Βασικός στόχος είναι να αναζητήσουμε τι είναι αυτό που έκανε έναν βυζαντινό άνδρα «άνδρα» από τα υλικά αγαθά μέχρι τα μοτίβα συμπεριφοράς του. Βασικό ερώτημα

είναι πόσο πολυδιάστατη ήταν η ταυτότητα ενός άνδρα και κατά πόσο περιοριζόταν τόσους αιώνες πριν. Πρόκειται για ένα κοινωνικό θέμα, του οποίου η σχέση με τα θέματα του φεμινισμού, της ταυτότητας των φύλων και της ρευστότητας αυτής της ταυτότητας μας βοηθάει στην αναγνώριση και κατανόηση της βυζαντινής κοινωνίας και των ανθρώπων που την απαρτίζουν.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σε πολλές περιπτώσεις καθ' όλη την ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας υπάρχουν άτομα που έχουν αλλάξει το φύλο τους για ορισμένους σκοπούς. Κυρίως πρόκειται για άτομα που έχουν μπει στη διαδικασία απλώς να μεταμφιεστούν ώστε να μοιάζουν με το άλλο φύλο. Τα πιο συνηθισμένα παραδείγματα είναι αυτά των γυναικών μοναχών που ήθελαν να μετανοήσουν σε μοναστήρια και ναούς ή να συναναστραφούν με ιερούς διδασκάλους, Πατέρες και Αγίους, και δεν μπορούσαν λόγω του φύλου τους.

Η έννοια του φύλου και πώς επηρέαζε τη συμπεριφορά των ανθρώπων καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας είναι ένα σημαντικό κοινωνικό ζήτημα που απασχολεί τα λεγόμενα «gender studies» και τις νεότερες γενιές. Βασικό στοιχείο που πρέπει να είναι κατανοητό για να φέρουμε εις πέρας την παρούσα εργασία είναι η διαφορά του βιολογικού φύλου από το κοινωνικό φύλο.

Ως βιολογικό φύλο (*sex*) ορίζεται η βασική βιολογική ανατομία των ανθρώπων και η διαφοροποίηση αυτής σε αρσενικό και θηλυκό. Ύστερα από έρευνες που πραγματοποιήθηκαν από το δεύτερο μισό του προηγούμενου αιώνα κι έπειτα, είναι γνωστό πως το βιολογικό φύλο δεν είναι διττό, καθώς υφίστανται και άτομα με βιολογικά χαρακτηριστικά που δεν ανήκουν αυστηρά στην αρσενική ή τη θηλυκή κατηγορία ή ανήκουν και στις δύο κατηγορίες (*διαφυλικά* ή *intersex* άτομα).

Από την άλλη, κοινωνικό φύλο είναι ο κοινωνικοπολιτικός ρόλος του κάθε ατόμου μέσα στο περιβάλλον στο οποίο ζει και δραστηριοποιείται. Ως *gender*, στα ελληνικά «γένος» ή «κοινωνικό φύλο», ορίζονται εκείνα τα χαρακτηριστικά των ατόμων που αποτελούν στην ουσία μια κοινωνική κατασκευή. Η συμπεριφορά, το παρουσιαστικό, οι επιταγές της κάθε κοινωνίας και ο ρόλος που έχει κάθε άτομο μέσα σε αυτή, μαζί με τις σχέσεις που αναπτύσσει, είναι κομμάτια ενός παζλ που αποτελούν το κοινωνικό φύλο. Ως κοινωνική κατασκευή το *gender* κάθε ανθρώπου αλληλεπιδρά με τις κοινωνικές συνθήκες, ποικίλλει από κοινωνία σε κοινωνία και μεταβάλλεται μέσα στο πέρασμα του χρόνου.¹ Πρόκειται, λοιπόν, για την ταυτότητα και τον τρόπο έκφρασης του φύλου του κάθε ατόμου. Τον τρόπο που ένα άτομο διοχετεύει στη συμπεριφορά

¹ Ο ορισμός του “gender” από την ιστοσελίδα του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας, https://www.who.int/health-topics/gender#tab=tab_1 (τελευταία ενημέρωση 28/10/2022)

του, στην εξωτερική του εμφάνιση και στις προσωπικές επιλογές του την αρρενωπότητα ή τη θηλυκότητά του.

Ο φεμινισμός ως κοινωνικό φαινόμενο και κίνημα μελετά τη σχέση και τη διάσταση των φύλων και επιδιώκει την ισότητα και την ισονομία αυτών. Για χρόνια οι ιστορικοί του είδους επικεντρώνονταν στο θέμα των δικαιωμάτων των γυναικών και της συμπεριφοράς τους απέναντι στις κοινωνικές αδικίες που οφείλονται κατά βάση στα βιολογικά τους χαρακτηριστικά. Ωστόσο, ενώ ο φεμινισμός ως εργαλείο ιστορικής έρευνας είχε πολύ οριοθετημένη στόχευση, οι μελέτες για το κοινωνικό φύλο υπαγορεύουν μια νέα κατεύθυνση στην ιστορική έρευνα. Πλέον, ο φεμινισμός δεν αφορά μόνο τον, απόλυτα δίκαιο κατά τα άλλα, αγώνα των γυναικών για ισότητα και ανέλιξη, αλλά εξελίσσεται. Μέσα από αυτόν μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα τις έννοιες της θηλυκότητας και της αρρενωπότητας ανεξάρτητα από το βιολογικό φύλο.² Τα χαρακτηριστικά του αρσενικού και θηλυκού φύλου αποτελούν τα συνηθέστερα από τα βιολογικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων, αλλά η αρρενωπότητα και η θηλυκότητα είναι πολύ ρευστές έννοιες, που, ακόμα και στο ίδιο σώμα, συχνά συγχέονται. Τα φεμινιστικά κινήματα υποστηρίζουν την έκφραση της αρρενωπότητας από γυναίκες και το αντίστροφο, δηλαδή την έκφραση της θηλυκότητας από άνδρες, και οι μελετητές δίνουν περισσότερη βάση στη μελέτη και εμβάθυνση τέτοιων παραδειγμάτων.

Όσον αφορά τη Βυζαντινολογία, η έρευνα για το κοινωνικό φύλο κατά τη βυζαντινή περίοδο έχει αναδείξει μέχρι στιγμής πως κοινωνικοί ρόλοι που αποδίδονται σε άντρες και γυναίκες πολλές φορές ξεφεύγουν από την κανονικότητα της εποχής. Μια βυζαντινή αριστοκράτισσα μπορεί να είχε περισσότερη δύναμη από έναν άνδρα γαιοκτήμονα, αλλά, από την άλλη, μια αυτοκράτειρα της μέσης βυζαντινής περιόδου μπορεί να είχε πολλή ή ελάχιστη δύναμη ανάλογα με τον κοινωνικό της ρόλο. Το κοινωνικό φύλο, άρα και οι κοινωνικοί ρόλοι του καθενός, επιτρέπουν στο άτομο να εξελίσσεται μέσα στην κοινωνία στην οποία ζει. Οι άνδρες μπορούσαν να συμπεριφέρονται ως άνδρες αναδεικνύοντας την αρρενωπότητά τους, ή και όχι, και αναλόγως οι γυναίκες να συμπεριφέρονται σαν άνδρες προκειμένου να πετύχουν ορισμένους σκοπούς.³

² JAMES, L., *Gender*, σελ. 20.

³ στο ίδιο, σελ. 20.

Παράλληλα, όπως για παράδειγμα αναλύει στις έρευνές του ο Shaun Taugher, το κοινωνικό φύλο δεν περιορίζεται σε ανδρικό και γυναικείο. Υπήρχαν και άτομα που συνδύαζαν την αρρενωπότητα και τη θηλυκότητα, είτε βιολογικά είτε κοινωνικά. Βασικό παράδειγμα ήταν αυτό των ευνούχων. Οι ευνούχοι αποτελούν μεγάλο κομμάτι της κοινωνικοπολιτικής ιστορίας του Βυζαντίου καθώς δεν ήταν λίγοι αυτοί που κατείχαν καίριες θέσεις στην αυτοκρατορική αυλή. Ως ευνουχισμένα άτομα, είναι άξιο απορίας αν μπορούν να καταταγούν σε συγκεκριμένο φύλο. Ήταν άνδρες, γυναίκες και τα δύο ή τίποτα από τα δύο; Η δεδομένη ύπαρξη των ευνούχων γεννά ενδεχομένως την πιθανότητα η βυζαντινή κοινωνία να συναινούσε στην ύπαρξη άφυλων ατόμων και intersex ατόμων, αν μας επιτραπεί η χρήση των αναχρονιστικών αυτών όρων κατά τη βυζαντινή περίοδο.⁴

Αυτό που θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε μέσα από την παρούσα εργασία είναι το στοιχείο της αρρενωπότητας, κυρίως στους άνδρες. Πώς οι άνδρες ταυτίζονταν με το φύλο τους σε κοινωνικό επίπεδο. Με ποιον τρόπο πρόβαλλαν την ταυτότητα του φύλου τους μέσα στην καθημερινότητα και αν και πώς επηρεαζόταν η αρρενωπότητά τους με την πάροδο των χρόνων. Στην ουσία θα αναζητήσουμε τι ήταν αυτό, εκτός από τα βιολογικά χαρακτηριστικά, που έκανε ένα άτομο «άνδρα», ξεκινώντας από το παράδειγμα του Βασίλειου Β΄ Βουλγαροκτόνου (976-1025) από τη μέση βυζαντινή περίοδο και καταλήγοντας στην ύστερη αναλύοντας παραδείγματα από το έργο του Ιωάννη Στ΄ Καντακουζηνού. Ο λόγος που επιλέγεται ως βασικό παράδειγμα της μέσης βυζαντινής εποχής ο Βασίλειος Β΄ είναι διότι υπάρχει ένας γενικότερος διάλογος στην επιστημονική κοινότητα για την αρρενωπότητα του αυτοκράτορα και την ρευστότητα αυτής. Το ίδιο ισχύει και για τα παραδείγματα που έχουν επιλεγεί από το έργο του Καντακουζηνού, *Ιστορία*. Πρόκειται για παραδείγματα που υποδεικνύουν τα ποίκιλα στοιχεία αρρενωπότητας των ανδρών της ύστερης βυζαντινής περιόδου και των κοινωνικών τους ρόλων.

⁴ JAMES, L., *Gender*, σελ. 20.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄ – ΜΕΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Στη βυζαντινή ιστορία και ιστοριογραφία βρίσκουμε αυτοκράτορες, στρατηγούς, αξιωματούχους και μοναχούς, αλλά δεν μπορούμε να βρούμε τον *άνδρα*. Βρίσκουμε τον άνδρα μέσα από τους ορισμένους ρόλους που καλείται να υιοθετήσει και να παίξει, αλλά όχι τα χαρακτηριστικά που κάνουν έναν άνδρα «άνδρα». Αρχικά, πρέπει να γίνει ένας διαχωρισμός των εννοιών άνδρας, αρσενικό φύλο και αρρενωπότητα. Σύμφωνα με τον Charles Barber,⁵ αρσενικό είναι το φύλο που είναι διαφορετικό από εκείνο του θηλυκού με κριτήριο τα εξωτερικά, σωματικά, ανατομικά χαρακτηριστικά. Άνδρας είναι το άτομο του οποίου τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και οι αξίες ορίζονται με βάση τις βιολογικές διαφορές που έχει από τις γυναίκες. Τέλος, με την έννοια της αρρενωπότητας προσδιορίζουμε τον τρόπο με τον οποίο αυτές οι αξίες ενός άνδρα, ο ανδρισμός του δηλαδή, αποτυπώνονται σε ένα άτομο που έχει βιολογικά αρσενικά χαρακτηριστικά.⁶

Οι βυζαντινοί άνδρες, για τους οποίους γνωρίζουμε τα κοινωνικά τους χαρακτηριστικά, είναι οι αυτοκράτορες, οι στρατηγοί και εκείνοι που ανήκαν σε ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Από τον 10ο αιώνα τα στοιχεία που θα έπρεπε να χαρακτηρίζουν έναν άνδρα ευγενικής καταγωγής είναι ξεκάθαρα. Οι Kazhdan και Epstein, στο έργο τους για την εξέλιξη του βυζαντινού πολιτισμού, σκιαγραφούν το προφίλ του ιδανικού βυζαντινού αυτοκράτορα ηγεμόνα, ενός άνδρα δηλαδή με μεγάλη εξουσία.⁷

Από τα τέλη του 10ου αιώνα αυτό που φαίνεται να έχει κυρίαρχη σημασία είναι οι ιπποτικές ικανότητες ενός ισχυρού άνδρα. Από διάφορα παραδείγματα αυτοκρατόρων, που ξεκινούν από τον Νικηφόρο Φωκά και καταλήγουν μέχρι και τον Ανδρόνικο Α΄ Κομνηνό, ο Kazhdan και η Epstein εξηγούν ότι το νέο πρότυπο του άνδρα ήταν αυτό ενός ισχυρού πολεμοχαρή ηγεμόνα που συμμετέχει στις επιδρομές και στις μάχες. Όσοι δεν συμμετείχαν όφειλαν να δείξουν την έμπρακτη συμπαράσταση στα στρατεύματά τους και τις υποθέσεις τους και να έχουν τη

⁵ BARBER, C., “Homo Byzantinus” στο *Women, Men, Eunuchs. Gender in Byzantium*, JAMES L. (επιμ.), 1997, Routledge.

⁶ BARBER, C., *Homo Byzantinus*, σελ. 185.

⁷ KAZHDAN, A. P. – EPSTEIN, A. W., *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό κατά τον 11^ο και τον 12^ο αιώνα*, μτφρ. Ανδρέας Παππάς, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2009 (1^η1997).

στοιχειώδη επαφή με αυτά, αλλά και με τα αθλήματα που σχετίζονταν με αυτά (π.χ. κυνήγι, τοξοβολία, ιππασία κτλ.).⁸ Ο αυτοκράτορας έπρεπε να είναι η προσωποποίηση της επιτυχίας της αυτοκρατορίας στο πεδίο των μαχών. Αυτό ήταν ένα χαρακτηριστικό που εμφανιζόταν σε πολλά βυζαντινά μυθιστορήματα, όπως το έπος του *Διγενή Ακρίτα*, αλλά και σε άλλες πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές βυζαντινών ιστορικών. Σιγά σιγά η εικόνα ενός άνδρα πολεμιστή αποτέλεσε ιδεώδες.⁹

Παράλληλα, ο ιδανικός ηγεμόνας έπρεπε να έχει διατηρήσει την αριστοκρατική του καταγωγή. Κατά τον 10ο και τον 11ο αιώνα, δινόταν μεγάλη έμφαση στην καταγωγή και στους οικογενειακούς δεσμούς.¹⁰ Οι απόγονοι και η έννοια της κληρονομιάς απέκτησαν τέτοια σημασία ώστε υιοθετήθηκε η χρήση οικογενειακού ονόματος. Η διατήρηση του ονόματος και της καταγωγής ενός αριστοκράτη είχε τόση σημασία που οδηγούσε πολλές φορές μέχρι την αιμομιξία μεταξύ μελών της ευρύτερης οικογένειας.¹¹ Αντιλαμβανόμαστε πως η οικογένεια ενός ισχυρού άνδρα ήταν η προέκταση του επιτυχημένου ονόματός του. Η δόξα και η τιμή των προηγούμενων γενεών μεταβιβάζονταν στις επόμενες και γινόταν σύμβολο ανδρισμού και ισχύος.

Παράλληλα με τις καινούριες αρετές της αριστοκρατικής καταγωγής και της πολεμικής δόξας, οι οποίες είχαν επικρατήσει ως ανδρικά πρότυπα της μέσης βυζαντινής περιόδου, διατηρούνταν και εκείνα τα χαρακτηριστικά που προϋπήρχαν και παρέμεναν αναλλοίωτα. Αυτά αποτελούσαν την κλασική ηθική που όφειλε να χαρακτηρίζει έναν ηγέτη και περιλάμβανε τις αρετές της δικαιοσύνης, της γενναιοδωρίας, της φιλανθρωπίας και της ευστροφίας. Βεβαίως ήταν αυτονόητο πως πέρα από αυτά ένας ηγέτης όφειλε να είναι αγνός και βαθιά θρησκευόμενος. Καθώς οι χριστιανικές αρχές ήταν από τις βασικότερες αρετές ενός αυτοκράτορα, μέσω της αγνότητάς και της εντιμότητάς του μπορούσε να θεωρηθεί άξιος εκπρόσωπος του Θεού στη γη, όπως ακριβώς οριζόταν από την απαρχή της βυζαντινής αυτοκρατορίας.¹²

Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά αφορούν τη βυζαντινή αριστοκρατία από τον 10ο αιώνα και μετά. Πρόκειται για μία μερίδα βυζαντινών με συγκεκριμένα γνωρίσματα που, μέσα σε έναν αιώνα, μεταξύ 9ου και 10ου αιώνα, κατάφεραν να αναρριχηθούν στα ανώτερα στρώματα των κοινωνικών τάξεων χάρη στις κοινωνικές

⁸ KAZHDAN, A. P. – EPSTEIN, A. W., *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό*, σελ. 180-185.

⁹ στο ίδιο, σελ. 187.

¹⁰ στο ίδιο, σελ. 168.

¹¹ στο ίδιο, σελ. 165.

¹² στο ίδιο, σελ. 178-179.

αλλαγές που επηρέασαν την πολιτική σκηνή της βυζαντινής αυτοκρατορίας εκείνη την εποχή. Το προφίλ του στρατιωτικού γαιοκτήμονα αριστοκράτη με ευγενική καταγωγή έγινε συνώνυμο του ιδανικού αυτοκράτορα μέχρι την υστεροβυζαντινή περίοδο, με κύριο εκπρόσωπο τον Αλέξιο Α΄ Κομνηνό.

Ταυτόχρονα με την άνοδο αυτής της κοινωνικής τάξης, τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που προαναφέρθηκαν έγιναν το απόλυτο ιδεώδες για τους άνδρες αυτών των τάξεων. Η έννοια του ανδρισμού ήταν συνδεδεμένη με τις ασχολίες και τα προσόντα που είχε ένας αριστοκράτης της εποχής. Αυτό το συμπέρασμα αντλείται από το γεγονός πως με ακριβώς αυτόν τον τρόπο παρουσιάζονται οι πρωταγωνιστές των μεγάλων και γνωστότερων μυθιστορημάτων που γράφτηκαν από τους βυζαντινούς λογοτέχνες. Οι άνδρες ήρωες των λογοτεχνικών κειμένων, όπως για παράδειγμα ο πρωταγωνιστής του ομώνυμου έπους *Διγενής Ακρίτας*, ήταν θαρραλέοι πολεμιστές αξιωματούχοι, που υπερασπίζονταν την αυτοκρατορία τους αλλά και το οικογενειακό τους όνομα, έχοντας πίστη στον αυτοκράτορα και στον Θεό.¹³ Η αρρενωπότητα γίνεται ταυτόσημο της γενναιότητας και της επίδειξης δυνάμεως. Παρότι μιλάμε για χαρακτηριστικά που αφορούν συγκεκριμένες κοινωνικές τάξεις, μπορούμε να υποθέσουμε, δεδομένου ότι και τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα είχαν πρόσβαση στα λογοτεχνικά κείμενα, πως αυτά τα ανδρικά πρότυπα επηρέαζαν τους άνδρες στην ευρύτερη βυζαντινή κοινωνία, όχι μονάχα τους αριστοκράτες

¹³ KAZHDAN, A. P. – EPSTEIN, A. W., *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό*, σελ. 185-186.

ΟΙ ΕΥΝΟΥΧΟΙ ΚΑΤΑ ΤΗ ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Όσα αναφέρθηκαν παραπάνω αφορούν ως επί το πλείστον άνδρες που το βιολογικό φύλο τους ταυτίζεται με το κοινωνικό τους φύλο. Ωστόσο, δεν ήταν λίγα τα μέλη της βυζαντινής αυλής που, ενώ δεν ήταν στρατιωτικοί, ασκώντας αξιώματα λόγω ευγενικής καταγωγής είχαν πολιτική και οικονομική δύναμη. Αυτά τα άτομα μπορεί να ήταν τόσο άνδρες όσο και γυναίκες και ανάμεσα τους υπήρχαν οι «ευνούχοι». Ευνούχοι ήταν οι άνδρες *εκτομίες*, όπως αναφέρονται πολύ συχνά στις βυζαντινές πηγές, που από την προεφηβική συνήθως ηλικία είχαν υποστεί χειρουργική αφαίρεση των γεννητικών τους οργάνων. Αυτή η αλλαγή στα βιολογικά του χαρακτηριστικά επέφερε και αλλαγές στην κοινωνική αντιμετώπιση που είχε ένα τέτοιο άτομο.

Ένα σημαντικό παράδειγμα άνδρα ευνούχου που εξελίχθηκε σε σημαντική προσωπικότητα του 11ου αιώνα ήταν ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος. Πρόκειται για έναν άνδρα ευνούχο, μη αριστοκρατικής καταγωγής, αλλά με μόρφωση, που κατάφερε με τις γνώσεις του και τον αυστηρό χαρακτήρα του να γίνει σύμβουλος στο πλευρό του Βασιλείου Β΄ (976-1025) και να παραμείνει στη θέση αυτή καθ' όλη τη διάρκεια της βασιλείας των αυτοκρατόρων Κωνσταντίνου Η΄ (1025-1028), Ρωμανού Γ΄ Αργυρού (1028-1034), μέχρι και τη βασιλεία του αδερφού του Μιχαήλ Γ΄ Παφλαγόνα. Σύμφωνα με τον Μιχαήλ Ψελλό, ο Ορφανοτρόφος ήταν το τρίτο από τα πέντε αδέρφια που είχε ευνουχιστεί. Οι δύο από τους τρεις περιγράφονται στη *Χρονογραφία* ως πανούργοι, που ανελίχθηκαν στην εξουσία με δολοπλοκίες, χωρίς ηθικές αρχές. Ο Ορφανοτρόφος περιγράφεται ως αυστηρός, φιλόδοξος και αρκετά περήφανος. Ήταν σαφές, όμως, πως μηχανορραφούσε, ώστε να μπορέσει να έχει άμεση επαφή με την αυτοκρατορική εξουσία. Και αυτός ήταν κατά βάση ο λόγος που γνώρισε τον αδερφό του Μιχαήλ Παφλαγόνα, αφού προηγουμένως τον είχε κατάλληλα εκπαιδεύσει,¹⁴ στην αυτοκράτειρα Ζωή. Παρά ταύτα, ο Ψελλός τον ξεχώριζε από τους άλλους δύο αδερφούς, άρα δεν μπορούμε να μιλήσουμε για έναν γενικευμένο σχολιασμό προς τους ευνούχους από μέρους του χρονογράφου. Ο Ψελλός τονίζει το γεγονός πως ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος ήταν ευνούχος, χωρίς να αναφέρει λεπτομέρειες για τη ζωή του προ της συνεργασίας του με την αυλή. Από την αρχή αναφέρεται σε αυτόν με τον χαρακτηρισμό «άνηρ έκτομίας»,¹⁵ δηλαδή ευνουχισμένος άνδρας. Ωστόσο, συνεχίζει

¹⁴ ΨΕΛΛΟΣ, *Χρονογραφία*, σελ. 100.

¹⁵ στο ίδιο, σελ. 96.

να τον χαρακτηρίζει, άρα πιθανότατα και να τον θεωρεί, «άνδρα», παρ' όλες τις βιολογικές του ελλείψεις. Το παράδειγμα αυτό μας κάνει να αναρωτιόμαστε τι ήταν τελικά οι ευνούχοι και αν θεωρούνταν άνδρες ή αν αποτελούσαν ένα ξεχωριστό φύλο από μόνοι τους.

Πέρα από τον Μιχαήλ Ψελλό, οι βυζαντινοί χρονογράφοι και ιστορικοί, κάθε φορά που αναφέρονταν σε ευνούχους χρησιμοποιούσαν το αρσενικό γένος. Δεν είχαν εφεύρει έναν πιο ουδέτερο τρόπο να τους χαρακτηρίζουν. Από την πρώιμη περίοδο του Βυζαντίου και την εμφάνιση των ευνούχων, οι σύγχρονοι ιστορικοί τους αντιμετώπιζαν ως το « τρίτο φύλο », αλλά χωρίς αυτό να αποτελεί τη διαφορά ανάμεσα στα κοινωνικά φύλα των ανθρώπων. Οι ευνούχοι ήταν από την πρώιμη περίοδο ένα αναπόσπαστο και σημαντικό στοιχείο της βυζαντινής κοινωνίας. Ειδικότερα από τον 8ο αιώνα κι έπειτα, όταν ανέλαβαν σημαντικές θέσεις μέσα στην αυτοκρατορική αυλή, ο αρνητικός σχολιασμός προς το πρόσωπό τους από τους συγγραφείς είχε ελαττωθεί. Τα αρνητικά σχόλια για την παρουσία των ευνούχων επανήλθαν προς τα τέλη του 12ου αιώνα, όταν άρχισαν να εκλείπουν από την αυλή της δυναστείας των Κομνηνών.¹⁶

Ισχυροί ευνούχοι, όπως ήταν ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος ή προγενέστερα ο Βασίλειος Λεκαπηνός,¹⁷ νόθος γιος του αυτοκράτορα Ρωμανού Α', αποτελούσαν το προφίλ των ευνούχων των τελευταίων δεκαετιών της μεσοβυζαντινής περιόδου. Μέχρι τότε, στα πρώιμα χρόνια της αυτοκρατορίας ο ρόλος που είχαν οι ευνούχοι ήταν αυτός που είχαν και οι βυζαντινές γυναίκες. Αυτό που παρουσιαζόταν συνήθως στις γραπτές πηγές ήταν πως ο ρόλος των αξιωματούχων ευνούχων του παλατιού ήταν ίδιος με εκείνον των γυναικών του παλατιού. Αναλάμβαναν δουλειές που άρμοζαν σε γυναίκες, όπως ήταν η επίβλεψη των μαγειρείων, η περιποίηση της αυτοκρατορικής κάμαρας και η προετοιμασία της ενδυμασίας του αυτοκρατορικού ζεύγους, φρόντιζαν για τις γυναίκες του παλατιού και τις υπηρετούσαν. Ακόμα, οι ευνούχοι παραλληλίζονται με τις βυζαντινές γυναίκες και ως προς τη συμπεριφορά τους. Οι συγγραφείς της εποχής θεωρούσαν ότι οι ευνούχοι είχαν έναν «γυναικείο» τρόπο αντιμετώπισης των προβλημάτων. Όπως οι γυναίκες του παλατιού μπορούσαν να γίνουν ραδιούργες και

¹⁶ RINGROSE, K., *The Perfect Servant*, σελ. 34, TOUGHER, S., "Byzantine Eunuchs" σελ. 172-173.

¹⁷ Ο Βασίλειος Λεκαπηνός ή αλλιώς Βασίλειος ο Νόθος ήταν μία από τις πιο σημαντικές φιγούρες ευνούχων κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο. Ευνουχίστηκε σε μικρή ηλικία και από τότε υπηρετούσε τον πατέρα του στην αυτοκρατορική αυλή. Ανελίχθηκε στα αξιώματα από πρωτοβεστιάριος σε παρακοιμώμενος (η ύψιστη θέση ενός ευνούχου στην αυλή) κατά τη βασιλεία του Κωνσταντίνου Ζ', ο οποίος του εμπιστευόταν και στρατιωτικά αξιώματα. Παρέμεινε στις υπηρεσίες των αυτοκρατόρων μέχρι τη βασιλεία του Βασιλείου Β', ο οποίος τον εξόρισε.

φιλόδοξες, έτσι και οι ευνούχοι δεν έπαιρναν αυτό που ήθελαν νόμιμα και τίμια αλλά με πονηρά παιχνίδια και υποχθόνιες κινήσεις. Επίσης, οι μελετητές συγκρίνουν τον τρόπο με το οποίο οι ευνούχοι διαχειρίζονταν τα συναισθήματά τους με τον τρόπο που οι γυναίκες δεν είχαν έλεγχο σε αυτά.¹⁸ Με μια ματιά μισογυνισμού, όπως φαίνεται, από σύγχρονους φεμινιστές ιστορικούς, οι ευνούχοι της πρώιμης βυζαντινής περιόδου θεωρούνταν λιγότερο ικανοί για ορισμένα επαγγέλματα και συγκεκριμένες θέσεις, επειδή δεν είχαν πια την απόδειξη του αρσενικού τους γένους, άρα και του ανδρισμού τους, και παρομοιάζονταν με τις γυναίκες και μάλιστα με τα «πονηρά θηλυκά».

Αυτό αλλάζει σταδιακά με την πάροδο των αιώνων, όταν οι ευνούχοι αρχίζουν να αναλαμβάνουν περισσότερες υπηρεσίες μέσα στο ανάκτορο, αλλά και αξιώματα στο πλάι του άνδρα αυτοκράτορα.

Βλέπουμε περιπτώσεις ευνούχων οι οποίοι όχι μόνο στέκονται στο πλευρό του αυτοκράτορα ως σύμβουλοι ή έχοντας οποιονδήποτε άλλο ρόλο μέσα στο παλάτι,¹⁹ αλλά συμμετέχουν και στα στρατιωτικά θέματα. Ο Βασίλειος Β΄, υπό την επιρροή του ευνούχου Βασιλείου Λεκαπηνού, όρισε το 976 ως *πρωτοβεστιάριό* του τον ευνούχο Λέοντα, ο οποίος και ως επικεφαλής των αυτοκρατορικών δυνάμεων ανέλαβε την ευθύνη να αντιμετωπίσει την εξέγερση που είχε προκαλέσει ο Βάρδας Σκληρός. Επίσης, προς το τέλος της βασιλείας του, ο Βασίλειος Β΄ έστειλε έναν από τους έμπιστους ευνούχους του, τον Ορέστη, να ηγηθεί μιας εκστρατείας στη Σικελία. Εντέλει ο Ορέστης δεν πολέμησε με επιτυχία και χρειάστηκε να αντικατασταθεί από άλλον αξιωματικό του Βασιλείου, επίσης ευνούχο. Αυτές οι δύο περιπτώσεις αποτελούν εξαιρέσεις και είναι από τις ελάχιστες φορές που ο Βασίλειος Β΄ αποφάσισε να αφήσει την ηγεσία στρατευμάτων του σε ευνούχους.²⁰

Μετά τον θάνατο του Βασιλείου Β΄ και τη δύσκολη περίοδο που ακολούθησε λόγω των προβλημάτων διαδοχής, υπήρχαν πολλά παραδείγματα ευνούχων που διέπρεψαν στο πολιτικό προσκήνιο και παρασκήνιο. Καθ' όλη τη διάρκεια της

¹⁸ TOUGHER, S., "Gendering Grief", σελ. 96.

¹⁹ Οι πιο χαρακτηριστικοί τίτλοι υπηρεσίας που είχαν οι ευνούχοι μέσα στην αυτοκρατορική αυλή ήταν ο τίτλος του *παρακοιμώμενου* και του *πρωτοβεστιάριου*. Ο παρακοιμώμενος ήταν στην κυριολεξία αυτός που κοιμόταν παρά τον βασιλιά, δηλαδή φυλούσε τα διαμερίσματα του αυτοκράτορα. Αυτός ο τίτλος ήταν η μεγαλύτερη τιμή για έναν ευνούχο. Ο πρωτοβεστιάριος ήταν ο αμέσως επόμενος τίτλος από τον παρακοιμώμενο και πρόκειται για τον ευνούχο που ήταν υπεύθυνος για την ενδυμασία του αυτοκράτορα. βλ. KAZHDAN A.P., *Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1584, 1749.

²⁰ RINGROSE, K., *The Perfect Servant*, σελ. 138.

δυναστείας των Μακεδόνων, οι ευνούχοι υπηρέτησαν πιστά τους αυτοκράτορες και τις αυτοκράτειρες σε θέσεις αξιωμάτων εντός του παλατιού, αλλά και σε στρατιωτικές θέσεις, παρά το γεγονός ότι αυτές αποτελούσαν καθαρά «ανδρικά» αξιώματα.²¹

Ωστόσο, ενώ υπήρχαν παραδείγματα στρατιωτικών αξιωματούχων που ήταν ευνούχοι, οι οποίοι μάλιστα ήταν αρκετά ικανοί και αποτελεσματικοί, στα κείμενα που έχουν διασωθεί αμφισβητείται εντόνως η αποτελεσματικότητά τους στα καθήκοντα αυτά. Η άποψη πως «για ευνούχος ήταν καλός» παρατηρείται ξανά και ξανά. Ειδικότερα μετά τον 11ο αιώνα, που, όπως προαναφέρθηκε, οι αξίες των ανδρών αριστοκρατών είχαν ταυτιστεί με την πολεμική τους επίδοση, τη σωματική τους δύναμη και τα στρατιωτικά τους ενδιαφέροντα, τα ευνουχισμένα άτομα βρίσκονταν συχνά σε μειονεκτική θέση. Πολλοί ήταν οι συγγραφείς που τόνιζαν τη βιολογική διαφορά ανάμεσα στους μεν και τους δε, ενώ η πεποίθησή τους για το πόσο άτοπη ήταν η παρουσία ενός ευνούχου στη διοίκηση ενός στρατεύματος ήταν εμφανής. Παράδειγμα αποτελεί η στάση του Νικηφόρου Βρυέννιου²² και τα σχόλιά του για τον ευνούχο Ιωάννη Πρωτοβεστιάριο, στον οποίο είχαν ανατεθεί στρατιωτικές αρμοδιότητες που, σύμφωνα με τον συγγραφέα, δεν μπορούσε να φέρει εις πέρας ένα άτομο με την ανατομία και το κοινωνικό φύλο ενός ευνούχου.²³

Το γεγονός πως οι ευνούχοι μπορεί να ήταν καλοί και ικανοί σε μια αρμοδιότητα που θεωρούνταν αποκλειστικά «ανδρική» ήταν κάτι που πάντα προβληματίζε τους βυζαντινούς συγγραφείς, άρα πιθανότατα και τον μέσο βυζαντινό άνθρωπο. Συνήθως η τοποθέτηση ενός ευνούχου σε καίρια θέση οφειλόταν στην ευστροφία και στις σωστές επιλογές του εκάστοτε βασιλέα και όχι στις ικανότητες που μπορεί να είχε ο ευνούχος. Θεωρούνταν ότι ένας ευνούχος δεν μπορούσε να έχει ικανότητες που θα του χάριζαν δύναμη πολιτική και στρατιωτική, κυρίως λόγω των βιολογικών του περιορισμών. Με λίγα λόγια ένας άνδρας που δεν ήταν πια «άνδρας» λόγω έλλειψης των βιολογικών δυνατοτήτων που θα μπορούσε να έχει, θεωρούνταν ανίκανος να επιτύχει σε οποιονδήποτε άλλο τομέα που θεωρούνταν «ανδρικός».²⁴

Παράλληλα, υπάρχουν περιπτώσεις που οι επιτυχίες ενός ευνούχου σε πολιτικά και στρατιωτικά θέματα είναι αναγνωρισμένες. Επομένως, η ικανότητα ενός ευνούχου,

²¹ RINGROSE, K., *The Perfect Servant*, σελ. 138-140.

²² ΒΡΥΕΝΝΙΟΣ, *Υψηλή Ιστορία*, σελ. 301-302.

²³ RINGROSE, K., *The Perfect Servant*, σελ. 140-141.

²⁴ στο ίδιο, σελ. 141.

ενός κατά τα άλλα «λειπού» άνδρα, να μπορεί να αναδειχθεί σε υποθέσεις που προϋποθέτουν την έντονη αρρενωπότητα και τον αναμφισβήτητο ανδρισμό κάποιου ατόμου έχει γίνει αποδεκτή. Αναγνωρίζεται, λοιπόν, η ικανότητα των ευνούχων για υπέρβαση του κοινωνικού φύλου, άρα και μια γενικότερη ρευστότητα από μέρους της βυζαντινής κοινωνίας όσον αφορά το κοινωνικό φύλο και τις διαστάσεις του.²⁵ Συμπερασματικά, φαίνεται πως η βυζαντινή κοινωνία έδινε εν μέρει χώρο στα άτομα να εξελιχθούν πέρα από τα στενά όρια του βιολογικού τους φύλου και από την κοινωνική νόρμα. Τουλάχιστον όσον αφορά παραδείγματα αρρενωπών ατόμων και ανδρών.

²⁵ RINGROSE, K., *The Perfect Servant*, σελ. 141.

ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΑΡΡΕΝΩΠΟΤΗΤΑΣ

Το κοινωνικό φύλο αποτελεί τα χαρακτηριστικά που επιλέγει να έχει το κάθε άτομο σύμφωνα με τις δικές του προσωπικές τάσεις, αλλά και σύμφωνα με τις κοινωνικές επιρροές και μεταβολές που πιθανόν να υπάρξουν. Αυτά τα χαρακτηριστικά αφορούν και τις προσωπικές επιλογές του καθενός, αλλά φυσικά και την εξωτερική του εμφάνιση. Η εξωτερική εμφάνιση έχει σχολιαστεί σε πολλές πρωτογενείς πηγές και έχει μελετηθεί κατά καιρούς, κυρίως όσον αφορά την ενδυμασία και τον στολισμό του αυτοκρατορικού ζεύγους. Εκτός αυτού, ένα βασικό στοιχείο εξωτερικής εμφάνισης που τόνιζε την αρρενωπότητα κάθε ατόμου ήταν η τριχοφυΐα και πιο συγκεκριμένα η τριχοφυΐα του προσώπου.

Γενικότερα, είναι ευρέως αποδεικτό από τους μελετητές πως αν κάτι αντιπροσωπεύει πλήρως τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και τις αλλαγές του βυζαντινού πολιτισμού από τον 7ο αιώνα μέχρι το τέλος του αιώνα, αυτό ήταν η γενειάδα που μπορεί να έφεραν ή όχι οι ενήλικες άνδρες. Μετά την απεικόνιση του Φωκά (602-610) σε νομίσματα με διακριτό το γένι, οι περισσότεροι αυτοκράτορες που ακολούθησαν είχαν γενειάδα. Αξιοσημείωτο είναι πως η γενειάδα δεν ήταν χαρακτηριστικό μόνο των αυτοκρατόρων, αλλά και των υπόλοιπων αξιωματούχων.²⁶ Στο *Κλητορολόγιον* του Φιλοθέου, κείμενο που αφορά την οργάνωση και την ιεραρχία των αξιωμάτων μέσα στην αυτοκρατορική αυλή, ο συγγραφέας ξεχωρίζει όσους άνδρες είχαν αξιώματα σε αυτούς που έφεραν γενειάδα και στους ευνούχους.²⁷ Ακόμα και σε ονειροκρίτες το γένι αποτελούσε θετικό οίωνό. Μέχρι και τον 14ο αιώνα, αν κάποιος έβλεπε στο όνειρό του πως έχανε τη γενειάδα του, με οποιονδήποτε τρόπο, ήταν κακή τύχη, ενώ αν ένας άνδρας είχε γενειάδα στο όνειρό του αυτό σήμαινε καλοτυχία για την οικογένειά του και τον κοντινό του κύκλο.²⁸

Το γένι, από μια άποψη, είναι δεδομένο πως θεωρείται δείγμα αρρενωπότητας και ανδρισμού, καθώς ταυτίζεται με την ενηλικίωση ενός αγοριού. Από την κλασική εποχή χαρακτηριστικό της νεότητας ήταν η αδυναμία ενός ατόμου να μακρύνει τα γένια του. Μόλις αποκτήσει γένια, ο νέος θεωρείται πια άνδρας.²⁹ Αυτή η θεωρία ίσχυε μέχρι και τον Μεσαίωνα, τόσο στη Δύση όσο και στην Ανατολή. Ο Ψελλός,

²⁶ TOUGHER, S., "Bearding Byzantium", σελ. 154.

²⁷ στο ίδιο, σελ. 155.

²⁸ στο ίδιο, σελ. 155.

²⁹ στο ίδιο, σελ. 161.

αναφερόμενος στον Μιχαήλ Παφλαγόνα ως τον μικρό αδερφό του ευνούχου Ιωάννη Ορφανοτρόφου, τον αποκαλεί *μειράκιον*, αλλά όταν μάκρυναν οι τρίχες στο πρόσωπό του, θεωρούνταν πια ενήλικος άντρας.³⁰

Στο Βυζάντιο, από την πρόιμη κιόλας εποχή, φαίνεται πως ακολουθούνταν ορισμένα έθιμα και τελετουργίες όσον αφορά το πρώτο κούρεμα του άνδρα, κυρίως ευγενικής καταγωγής. Το έθιμο περιλάμβανε γιορτή για το πέραςμα από την παιδική ηλικία προς την ενηλικίωση και ειδικότερα για τους απογόνους του αυτοκράτορα αυτό σήμαινε την πορεία προς τη διαδοχή.³¹

Το πέραςμα από το ένα στάδιο της ηλικίας στο άλλο έχει σημασία για τη βυζαντινή κοινωνία και όσον αφορά τα μοναστήρια και ποιος μπορούσε να εισέλθει σε αυτά. Στα ανδρικά μοναστήρια απαγορευόταν η είσοδος στις γυναίκες. Ωστόσο, υπήρχαν και περιορισμοί ως προς τα παιδιά και τους νεαρότερους άνδρες που δεν έφεραν ακόμη γενειάδα.³² Οι περιορισμοί αυτοί αφορούσαν συνήθως τον φόβο για τους πειρασμούς και τις σεξουαλικές ορμές ενός νεαρού άνδρα, εφόσον και οι ευνούχοι συγκαταλέγονται σε αυτούς τους περιορισμούς. Ταυτόχρονα όμως είναι και μια ένδειξη πως θεωρούσαν τους αγένειους άνδρες, δηλαδή τους νεαρότερους άνδρες, ανώριμους και ακατάλληλους να πάρουν την απόφαση να μονάσουν. Η μοναστική ζωή προοριζόταν για ενήλικες, ώριμους και συνειδητοποιημένους άνδρες, χαρακτηριστικά που φαίνονταν από την τριχοφυΐα του προσώπου κάθε άνδρα.³³

Επομένως, είναι εύκολο να συμπεράνουμε πως η γενειάδα αποτελεί υποδειγματικό χαρακτηριστικό της αρρενωπότητας ενός βυζαντινού άνδρα. Σημαίνει πως δεν είναι πλέον μικρό αγόρι και όσο πιο πολλά γένια έφερε τόσο πιο ώριμος φαινόταν. Ειδικά από τη μέση βυζαντινή εποχή κι έπειτα, ένας βυζαντινός που έφερε γενειάδα παρομοιαζόταν με τους αξιωματικούς και τον αυτοκράτορά του που θεωρούνταν «αρχέτυπα ανδρός».

Όμως, με την απόρριψη των ευνούχων από τα ανδρικά μοναστήρια, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, λόγω του ότι ήταν αγένεια άτομα, τίθεται ένα ακόμη ερώτημα για το φύλο τους. Ένα από τα βασικότερα χαρακτηριστικά των ευνούχων, εκτός από την ψιλή και λεπτή φωνή τους, ήταν η έλλειψη τριχοφυΐας. Για τον λόγο αυτό και

³⁰ ΨΕΛΛΟΣ, *Χρονογραφία*, σελ. 96.

³¹ TOUGHER, S., “Bearding Byzantium”, σελ. 162.

³² στο ίδιο, σελ. 162.

³³ στο ίδιο, σελ. 163.

επειδή αυτά τα χαρακτηριστικά απαντώνται ως επί το πλείστον σε θηλυκά άτομα, ήταν συχνό φαινόμενο στις πηγές οι ευνούχοι να παρομοιάζονται με γυναίκες . Ωστόσο, είδαμε πως οι ευνούχοι αναλάμβαναν ρόλους που είχαν και άτομα με βιολογικά χαρακτηριστικά άνδρα, προσδιορίζονταν ως άνδρες, και πως το κοινωνικό τους φύλο, από τον 10ο αιώνα και μετά, συνάδει περισσότερο με το αρσενικό. Άρα, δεδομένου πως τίθεται το ζήτημα της ταύτισης της ηλικίας με τα γένια ενός άνδρα, είναι λογικό να υποθέσουμε πως οι ευνούχοι θα μπορούσαν να θεωρηθούν περισσότερο ανήλικα αγόρια και όχι «θηλυκοποιημένοι» άνδρες. Ταυτόχρονα όμως, αν θεωρηθούν αγόρια, τίθεται θέμα για την ικανότητά τους να αναλάβουν κάποιο αξίωμα στην πολιτική ή στο στράτευμα, που κατά παράδοση προορίζεται για άνδρα μεγάλης ηλικίας, που έχει την ωριμότητα να το χειριστεί κατάλληλα.

Σε ένα πράγμα που μπορούσαν να βασιστούν οι βυζαντινοί συγγραφείς για να εξηγήσουν τη θέση των ευνούχων, σε κάθε περίπτωση, ήταν η θρησκεία. Συχνά, από την επικράτηση του χριστιανισμού στη βυζαντινή κοινωνία, η θετική παρέμβαση ενός ευνούχου σε κάποιο πρόβλημα παρουσιαζόταν ως όραμα κάποιου ή και ως θεϊκή παρέμβαση. Δεν είναι λίγες οι φορές που συναντάται στα βυζαντινά κείμενα της πρώιμης και της μέσης περιόδου η πεποίθηση πως η φύση των ευνούχων συμπίπτει με εκείνη των αγγέλων, καθώς οι άγγελοι του χριστιανισμού δεν είχαν φύλο. Λόγω της ευκολίας των ευνούχων να παρουσιάζονται είτε ως άνδρες είτε ως γυναίκες, οι βυζαντινοί τους απέδιδαν το μεταφυσικό στοιχείο που είχαν οι άγγελοι. Επομένως, η οποιαδήποτε ανάθεση έργου σε ευνούχο δικαιολογούνταν, καθώς οι άγγελοι ήταν ένας καλός οiwνός για τους βυζαντινούς.

Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, πως η βιολογία και η ανατομία κάθε ατόμου παίζει εντέλει μικρό ρόλο στη βυζαντινή κοινωνία. Οι ευνούχοι είχαν τη δυνατότητα να τοποθετηθούν σε «ανδρικά» αξιώματα, επιδεικνύοντας την αρρενωπότητά τους, και αντίστοιχα να αναλάβουν αρμοδιότητες υπηρετώντας γυναίκες, διότι οι ίδιοι είχαν υιοθετήσει μια θηλυκή πλευρά. Παρά τις τοποθετήσεις του κοινωνικού περιγυρου είναι ο τρόπος που παρουσιάζεται κάθε άτομο, η ενδυμασία, η συμπεριφορά του και οι κοινωνικές προσλήψεις του που θα ορίσουν το κοινωνικό του φύλο.

ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Β΄

Μέχρι στιγμής στην παρούσα εργασία έχουν αναφερθεί κάποια από τα βασικότερα στοιχεία μέσα από τα οποία οι βυζαντινοί που ταυτίζονταν με το αρσενικό φύλο αναδείκνυαν την αρρενωπότητά τους. Κατά τη μέση περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας αυτά τα στοιχεία συνδυάζονταν με τις κοινωνικές αλλαγές της εποχής, όπως ήταν η άνοδος της στρατιωτικής αριστοκρατίας στα αξιώματα και, βασικά, στον αυτοκρατορικό θρόνο. Η σημασία της γνώσης πολεμικών τεχνών και στρατηγικών μεθόδων και η κατοχή στρατιωτικού αξιώματος δημιούργησαν την ανάγκη να έχει ένας άνδρας θάρρος, αντοχή, σωματική δύναμη και διάπλαση προκειμένου να θεωρείται πρότυπο του φύλου του. Επίσης, θα έπρεπε οι καθημερινές του ασχολίες να είναι συναφείς με την πολεμοχαρή του διάθεση.

Παράλληλα, η εμφάνιση των νέων αριστοκρατικών οικογενειών στην κοινωνικοπολιτική σκηνή του Βυζαντίου, με βαθιά ριζωμένα πατριαρχικά χαρακτηριστικά, τόνισε την τάση για τη διατήρηση στενών οικογενειακών δεσμών οι οποίοι εγγυόνταν τη συνέχεια του αριστοκρατικού τίτλου των οικογενειών αυτών. Η ανάγκη για ανάδειξη του οικογενειακού ονόματος των μελών της αριστοκρατίας φανέρωσε ένα ακόμη χαρακτηριστικό που όφειλαν να έχουν οι άνδρες της εποχής, ώστε να διατηρήσουν τη διαδοχή και την κληρονομιά τους. Αυτό ήταν η προστασία των μελών της οικογένειας από την πατριαρχική φιγούρα της, συνήθως αυτή του πατέρα και «αρχηγού» της οικογένειας. Ένας άνδρας, εκτός από ώριμος και θαρραλέος, θα έπρεπε να είναι και ο προστάτης των οικείων προσώπων του.

Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά ενός άνδρα πρότυπου της μέσης βυζαντινής περιόδου έπαιρναν σάρκα και οστά στο πρόσωπο του αυτοκράτορα Βασιλείου Β΄, του επονομαζόμενου Βουλγαροκτόνου. Εξωτερικά ο αυτοκράτορας φαίνεται να είχε μια μάλλον σκληρή εμφάνιση. Πολλές πηγές αναφέρουν πως ήταν μάλλον κοντύτερος από τον μέσο όρο των βυζαντινών, αλλά ήταν ευθυτενής και δυναμικός πάνω στο άλογό του. Ο Βασίλειος Β΄ ήταν κατά κοινή ομολογία ο πιο πετυχημένος αυτοκράτορας της Μακεδονικής δυναστείας. Οι στρατιωτικοί θρίαμβοι και η εδραίωση της αυτοκρατορικής δύναμης είναι αυτά που χαρακτηρίζουν την περίοδο της μακροχρόνιας βασιλείας του από το 976 έως το 1025. Όταν ανέβηκε στον θρόνο και, μετά από χρόνια συμβασιλείας και αντιβασιλείας, μπόρεσε να διοικήσει μόνος του, ενώ διατήρησε την

εξουσία του περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο βυζαντινό αυτοκράτορα. Τα σημαντικότερα από τα κατορθώματά του αποτελούν η αντιμετώπιση των εξεγέρσεων του Βάρδα Σκληρού (976-979 και 987-989) και του Βάρδα Φωκά (987-989), τα δρακόντεια μέτρα σχετικά με τη νομοθεσία περί της κυριότητας και κατοχής γης, που τον έφεραν σε σύγκρουση με τις ισχυρές οικογένειες των *δυνατών*, και η αιματηρή εκστρατεία του και η υποταγή τελικά της Βουλγαρίας, γεγονός που του χάρισε και το προσωνύμιό του, Βουλγαροκτόνος.

Ο Βασίλειος Β΄ ως πρότυπο

Ένδειξη που επιβεβαιώνει ότι ο Βασίλειος Β΄ θεωρούνταν πρότυπο ανδρός και ηγεμόνα και, ταυτόχρονα, φανερώνει τη σχέση μεταξύ των βυζαντινών ανδρών και των προτύπων τους αποτελεί ένα από τα πιο γνωστά αυτοκρατορικά πορτρέτα της μεσοβυζαντινής εποχής. Πρόκειται για το πορτρέτο³⁴ του Βασιλείου Β΄ του Βουλγαροκτόνου από το *Ψαλτήρι του Βασιλείου Β΄*, το οποίο με βάση την ανάλυσή του από τους μελετητές παρέχει αρκετές πληροφορίες για τη βυζαντινή πολιτική από τους άνδρες αριστοκράτες. Το πορτρέτο χρονολογείται περίπου στις αρχές του 11ου αιώνα και αποτελεί μια ολοκληρωμένη απεικόνιση της βυζαντινής εξουσίας και των χαρακτηριστικών που προσδιόριζαν έναν ιδανικό αυτοκράτορα. Ο αυτοκράτορας, ως μεγαλύτερη φιγούρα από τις υπόλοιπες, στέκεται σε βάθρο στο κέντρο της εικόνας, ντυμένος με την στρατιωτική του περιβολή, τονίζοντας έτσι τα πολεμικά του κατορθώματα. Πάνω του στέκεται ο Χριστός, ο οποίος απλώνει το χέρι του κρατώντας το στέμμα του αυτοκράτορα. Ο Αρχάγγελος Γαβριήλ φορά στον Βασίλειο το στέμμα του, ενώ στα αριστερά ο Αρχάγγελος Μιχαήλ του δίνει το δόρυ του. Και στις δύο πλευρές του αυτοκράτορα η εικόνα κοσμεύεται από μικρότερα πορτρέτα που απεικονίζουν διάφορους στρατιωτικούς αγίους, όπως είναι ο Άγιος Γεώργιος, ο Άγιος Δημήτριος και ο Θεόδωρος ο Στρατηλάτης. Στο κάτω μέρος του βάθρου βρίσκονται άνδρες σε στάση προσκυνήματος, υποκλινόμενοι προς τον ηγέτη τους, σε πολύ μικρότερο μέγεθος, υποδηλώνοντας το μεγαλείο του Βασιλείου Β΄.³⁵

Αυτό το πορτρέτο του αυτοκράτορα στην ουσία αποτυπώνει τη σημασία του φύλου και της προβολής της αρρενωπότητας για τη βυζαντινή εξουσία. Αρχικά, η εικόνα περιλαμβάνει μόνο άνδρες. Ο αυτοκράτορας (άνδρας) στέφεται από τον Χριστό

³⁴ Βλ. εικ. 1 και εικ. 2.

³⁵ BARBER, C., "Homo Byzantinus", σελ. 188.

(άνδρας) και τους Αρχαγγέλους και περιβάλλεται πάλι από άνδρες στρατιωτικούς Αγίους. Η παρουσία των Αγίων, που φορούν στρατιωτικούς χιτώνες παρόμοιους με του Βασιλείου, συμβολίζει τη σύνδεση του αυτοκράτορα με το θεϊκό στοιχείο, αφού θεωρείται εκπρόσωπος του Θεού στη γη. Η σημαντικότερη σύνδεση που βλέπουμε στο πορτρέτο είναι αυτή του Βασιλείου με τον Χριστό. Ο Χριστός είναι η πηγή της εξουσίας, εδώ αποτυπωμένη ως στέμμα. Από τη στιγμή που ο Χριστός ακουμπά το στέμμα στον Βασίλειο, αναγνωρίζεται η αυτοκρατορική εξουσία και όσοι βλέπουν το πορτρέτο γίνονται μάρτυρες της. Στην ουσία αποδίδεται η πεποίθηση των βυζαντινών περί της αυτοκρατορίας, ότι δηλαδή η σχέση του αυτοκράτορα με τον Χριστό και με τον Θεό ισχυροποιούσε τη βασιλεία του.³⁶

Αυτή η παρουσία των ανδρικών φιγούρων γύρω από τον Βασίλειο Β΄ γίνεται ακόμα πιο αισθητή από τα έντονα αρρενωπά χαρακτηριστικά που φέρουν, όπως οι στρατιωτικές περιβολές. Ο Βασίλειος παρουσιάζεται σκληροτράχηλος, με γενειάδα, στοιχεία που χαρακτήριζαν την πλειονότητα των αρρενωπών αξιωματούχων ανδρών της εποχής. Η στρατιωτική του περιβολή εντείνει την αρρενωπότητα της εμφάνισής του. Το γεγονός πως η εικόνα περιλαμβάνει μονάχα άνδρες, με όποιο ρόλο έχουν στην εικόνα, είτε υποταγμένοι είτε χαρίζοντας την εξουσία στον αυτοκράτορα, δείχνει τη σημασία της παρουσίας ανδρών, και μάλιστα σκληρών αρρενωπών ανδρών, στην εξουσία και στο αυτοκρατορικό περιβάλλον. Πρόκειται για την αποτύπωση μιας κοινωνίας που ταύτιζε την εξουσία μόνο με όρους και αξίες που καθιστούσαν την αρρενωπότητα κύριο χαρακτηριστικό ενός ιδανικού άνδρα.

Ο Βασίλειος Β΄ προερχόταν από μια γενιά αυτοκρατόρων που έμειναν στην ιστορία. Από τον Λεόντα Στ΄ (886-912) και τον Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο (912-959), στον προπάππο του Ρωμανό Α΄ Λεκαπηνό (920-944) και τον πατέρα του Ρωμανό Β΄ (959-963). Η διαδοχή και το βαρύ οικογενειακό όνομα των Μακεδόνων αυτοκρατόρων ήταν πολύ σημαντικά για τη συγκεκριμένη δυναστεία, αλλά και για τη βυζαντινή κοινωνία των αιώνων της μέσης περιόδου. Παρ' όλα αυτά όμως, ο Βασίλειος, ενώ ήταν λογοδοσμένος από μικρή ηλικία με μια πριγκίπισσα της Βουλγαρίας, εντέλει δεν παντρεύτηκε ποτέ, αφήνοντας μετά τον θάνατό του το δυσεπίλυτο πρόβλημα της διαδοχής του. Τελικά, τον διαδέχτηκε ο αδερφός του, Κωνσταντίνος Η΄, αλλά το γεγονός πως ο Βασίλειος προτίμησε να μην παντρευτεί ποτέ

³⁶ BARBER, C., "Homo Byzantinus", σελ. 189.

κατά τη διάρκεια της βασιλείας του, ενώ γνώριζε τη σημασία της διαδοχής, είναι αξιοσημείωτο και απασχολεί τους μελετητές έως σήμερα.

Οι ιστορικοί, ακόμα και στις μέρες μας, δεν μπορούν να προσδιορίσουν με έναν τρόπο τον χαρακτήρα του Βασιλείου. Γενικότερα, ένας από τους πιο σημαντικούς βυζαντινούς αυτοκράτορες αποτιμάται ως ένας απόμακρος ηγέτης, κι αυτό διότι δεν υπάρχουν πολλές πηγές που να αφορούν την προσωπική του ζωή. Αυτό που ακόμα είναι απροσδιόριστο είναι ο λόγος που παρέμενε εργένης, παρότι το πρότυπο της εποχής ήθελε τον άνδρα οικογενειάρχη, με έντονο το αίσθημα της ανάγκης για τη συνέχιση του ονόματος και της προστασίας των ανθρώπων του στενού του περιβάλλοντος. Με λίγα λόγια, η επιλογή του να μην παντρευτεί απέκλινε από τα δεδομένα της αρρενωπότητας της εποχής, γεγονός που απασχολεί τους μελετητές μέχρι σήμερα.

Το γεγονός πως ο Βασίλειος Β΄ παρέμεινε άγαμος σε όλη τη διάρκεια της ζωής του έχει αναλυθεί από διάφορους, λίγους ωστόσο, βυζαντινολόγους. Μία από τις πιο εμπειριστατωμένες μελέτες και πιο πρόσφατη είναι αυτή του Mark Masterson³⁷ για τη σεξουαλικότητα και την αρρενωπότητα στο Βυζάντιο, η οποία βασίζεται στο παράδειγμα του άγαμου βίου του αυτοκράτορα. Ο Masterson εξηγεί πως οι περισσότεροι μελετητές αυτού του θέματος, και ο ίδιος, καταφεύγουν στα έργα που μας σώζονται από τον Μιχαήλ Ψελλό και τον Adémar de Chabannes, έναν Γάλλο μοναχό που έζησε κατά τον 10ο με 11ο αιώνα, προκειμένου να εξαγάγουν κάποια συμπεράσματα για την επιλογή του Βασιλείου Β΄.³⁸

Ο Ψελλός στη *Χρονογραφία* του σκιαγραφεί ένα πορτρέτο του αυτοκράτορα ως ενός αυτοκράτορα βλοσυρού και απόμακρου. Με τέτοιο αυστηρό τρόπο τον περιγράφει και ο συγγραφέας, επιμένοντας πως ο Βασίλειος άλλαξε μετά τα χρόνια των εξεγέρσεων του Βάρδα Σκληρού και του Βάρδα Φωκά. Ο Ψελλός αναφέρει πως ο Βασίλειος ήταν εντελώς διαφορετικός πριν από τα γεγονότα «ἀπαρακαλύπτως ἐκώμαζε καὶ θαμὰ ἦρα», δηλαδή έπινε, γιόρταζε και είχε σεξουαλικές επαφές σχεδόν απροκάλυπτα. Ωστόσο, μετά τις εξεγέρσεις έκανε στροφή 180 μοιρών και απείχε από κάθε πολυτέλεια και ηδονή.

³⁷ MASTERSON, M., *Between Byzantine Men: Desire, Homosociality, and Brotherhood in the Medieval Empire*, 2022, Routledge.

³⁸ MASTERSON, M., *Between Byzantine Men*, σελ. 170.

Ἐντεῦθεν ἕτερος ἀνθ' ἑτέρου ὁ βασιλεὺς γίνεται, καὶ οὐ μᾶλλον αὐτὸν τὸ γεγονός εὐφρανεν, ἢ ἡ τῶν πραγμάτων δεινότης ἠνίασεν· ὕποπτος οὖν εἰς πάντας ὄπτο καὶ σοβαρὸς τὴν ὄφρυν τὰς τε φρένας ὑποκαθήμενος καὶ τοῖς ἀμαρτάνουσι δύσσοργος καὶ βαρῦμηνης.³⁹

Ἡ βλοσυρότητα του Βασιλείου Β΄ παρουσιάζεται μέσα από την αλλαγή συμπεριφοράς του, τον ασκητικό τρόπο ζωής του, από τον τρόπο που ντυνόταν, επιλέγοντας μια πιο λιτή ενδυμασία, και από τον τρόπο που διοικούσε την αυλή του.⁴⁰ Ἡ αλλαγή του αυτή πιθανότατα δικαιολογεί τον λόγο που δεν ἠθέλε να παντρευτεί. Ἀκόμα, εἶναι πιθανό ο Ψελλός να θίγει το θέμα της ανύμφευτης ζωής του αυτοκράτορα αναφερόμενος σε μία συμβουλή που ἔδωσε ο Βάρδας Σκληρός στον Βασίλειο μετά το τέλος της δεύτερης εξέγερσης του πρώτου. Σύμφωνα με τον Ψελλό, ο Βάρδας, αντί να συμβουλεύσει τον αυτοκράτορα για κάτι σχετικό με την πολεμική στρατηγική του, τον προέτρεψε να μη φέρει ποτέ γυναίκα μέσα στο παλάτι.

ὁ δὲ ἄρα οὐ στρατηγικὴν βουλήν, ἀλλὰ πανοῦργον εἰσηγεῖται γνώμην (...) γυναῖκά τε εἰς τὰ βασίλεια μὴ εἰσαγαγεῖν (...).⁴¹

Ο Masterson αναγνωρίζει πως υπάρχουν διάφορες ερμηνείες για το συγκεκριμένο χωρίο του Ψελλού, αλλά η πιο λογική είναι πως ο Βάρδας απλά επηρέασε τον Βασίλειο να μην παντρευτεί.⁴²

Ἐκτός από το γεγονός πως ο Βασίλειος πράγματι φαίνεται να ακολούθησε μια πιο ασκητική ζωή, πολλοί ιστορικοί ἔχουν αναφερθεί στην πιθανότητα ο Βασίλειος να μην ἠθέλε να εμπλακεί με ἄλλα πρόσωπα, εννοώντας τους συγγενεῖς της μελλοντικής γυναίκας του και τις υποθέσεις τους. Ἡ αυστηρότητα του χαρακτήρα του, η πειθαρχία και η αφοσίωση που εἶχε προς την αυτοκρατορία του πιθανότατα τον κράτησαν μακριά από καινούρια προβλήματα που θα ενδεχομένως προέκυπταν σε περίπτωση που συνδεόταν με μια καινούρια οικογένεια.⁴³

Ἀπό τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό πως η απόφαση του Βασιλείου να μείνει ανύμφευτος εἶχε ἴσως σχέση με τις θρησκευτικές του αντιλήψεις. Εἶναι γενικῶς αποδεκτό πως ο αυτοκράτορας από ἓνα σημείο της ζωής του κι ἔπειτα κινήθηκε με

³⁹ ΨΕΛΛΟΣ, *Χρονογραφία*, 1.18.

⁴⁰ MASTERSON, M., *Between Byzantine Men*, σελ. 171.

⁴¹ ΨΕΛΛΟΣ, *Χρονογραφία*, 1.28.

⁴² MASTERSON, M., *Between Byzantine Men*, σελ. 171.

⁴³ στο ίδιο, σελ. 172.

γνώμονα τον ιδανικό τρόπο ζωής ενός χριστιανού, δηλαδή ακολουθώντας τον δρόμο της λιτότητας και του ασκητισμού. Ωστόσο, σύμφωνα με αρκετούς μελετητές, συμπεριλαμβανομένου και του M. Masterson, η υπόθεση πως ο Βασίλειος πήρε όρκο μοναχού είναι άτοπη.⁴⁴

Ο Adémar de Chabannes, ο Γάλλος μοναχός που έζησε από τα τέλη του 10ου αιώνα μέχρι τις αρχές του 11ου, καταπιάστηκε με τη μουσική και τη συγγραφή κειμένων. Το μεγαλύτερο έργο του αποτελεί ένα τρίτομο χρονικό του 1028, *Chronicon Aquitanicum et Francicum*, στο οποίο περιγράφεται μία σύντομη ιστορία της Δυτικής και της Ανατολικής Ευρώπης.⁴⁵

Αυτό το χρονικό αποτελεί την πηγή, αβάσιμη κατά τον Masterson, σύμφωνα με την οποία ο Βασίλειος φαίνεται να αποφασίζει πως θα μονάσει και γι' αυτό δεν απέκτησε σύζυγο. Πιο συγκεκριμένα, στο τρίτο βιβλίο του *Χρονικού* περιγράφεται σκηνή κατά την οποία ο Βασίλειος, φανερά οργισμένος με τους Βούλγαρους, ορκίστηκε στον Θεό πως μόλις τους εξουδετερώσει θα γίνει μοναχός. Κι έτσι έπραξε, καθώς απέιχε από τις σεξουαλικές επαφές και την κατανάλωση κρέατος μέχρι το τέλος της ζωής του.⁴⁶

Επομένως, σύμφωνα με τον Γάλλο μοναχό η αποφασιστικότητα του Βασιλείου για υποταγή της Βουλγαρίας είναι ο λόγος για τον οποίο παρέμεινε για πάντα άγαμος. Ωστόσο, ο Masterson κάνει λόγο για τη χρονολογική ασυνέπεια μεταξύ των όσων περιγράφει ο Adémar και των πραγματικών γεγονότων. Ταυτόχρονα, δεδομένου πως ο αυτοκράτορας ήταν ήδη προχωρημένης ηλικίας όταν νίκησε τους Βούλγαρους, θεωρεί απίθανο το γεγονός να αποφάσισε να μονάσει τόσο ηλικιωμένος.

Το έργο του Adémar de Chabannes αποτελεί πηγή πληροφοριών για αρκετούς μελετητές που ασχολούνται με το θέμα του άγαμου βίου του Μακεδόνα αυτοκράτορα. Τα λόγια του μοναχού για τον ασκητισμό του Βασιλείου, μολονότι θεωρούνται μια υπερβολή, συμφωνούν με τον τρόπο που παρουσιάζει ο Ψελλός τον αυτοκράτορα και τις επιλογές του. Όμως, σε κάθε περίπτωση αναγνωρίζεται το γεγονός πως ο μοναχός ήταν από τη Δυτική Ευρώπη και είχε ελάχιστη γνώση για τα εσωτερικά ζητήματα της βυζαντινής επικράτειας. Συνεπώς, παρότι είναι λογικό και πιθανό ο Βασίλειος να μην

⁴⁴ MASTERSON, M., *Between Byzantine Men*, σελ. 172.

⁴⁵ στο ίδιο, σελ. 172.

⁴⁶ στο ίδιο, σελ. 172.

παντρεύτηκε λόγω των επιρροών μιας πιο ασκητικής ζωής, η άποψη πως πήρε όρκο να γίνει μοναχός, μόνο υπόθεση μπορεί να θεωρηθεί.

Τα γενικότερα ερωτήματα που προκύπτουν λόγω της αγαμίας του αυτοκράτορα είναι από μόνα τους ένα πολύ ενδιαφέρον θέμα μελέτης, όσον αφορά τις μελέτες για το κοινωνικό φύλο και τις σεξουαλικές ταυτότητες. Το γεγονός πως έμεινε ανύμφευτος μέσα σε ένα περιβάλλον ομοκοινωνικό⁴⁷, δηλαδή που απαρτιζόταν από άτομα του ίδιου φύλου, κυρίως άνδρες, προκαλεί ερωτήματα για τη σεξουαλικότητά του. Από μια οπτική μπορεί να ειπωθεί πως αποτελεί ένα ευαίσθητο ζήτημα, καθώς μπορεί να υπονοηθεί πως αμφισβητείται η σεξουαλικότητα και ο ανδρισμός ενός αυτοκράτορα. Ωστόσο, δεν πρέπει να συνδέεται η σεξουαλικότητα με τον ανδρισμό και τον τρόπο με τον οποίο προβάλλει κάθε άτομο το κοινωνικό του φύλο. Ο Βασίλειος Β΄ έχει μείνει στην ιστορία ως ένας από τους πιο πετυχημένους στρατιωτικά και πολιτικά βυζαντινούς αυτοκράτορες της μέσης περιόδου. Αν ο λόγος που επέλεξε να μην παντρευτεί ήταν λόγω της σεξουαλικότητάς του είναι αξιοσημείωτο.

Ο Shaun Tougher, από τη μία πλευρά, θεωρεί πως το θέμα της αλλαγής χαρακτήρα του αυτοκράτορα και η απόφασή του να μη συνάψει γάμο δεν οφείλονται στις σεξουαλικές προτιμήσεις του, αλλά είναι όντως αποτέλεσμα των θρησκευτικών του πεποιθήσεων.⁴⁸ Από την άλλη, ο Masterson θεωρεί πως για τους λόγους περί αμφισβήτησης του κύρους του βασιλιά, όπως αναφέρεται παραπάνω, οι παλαιότεροι ιστορικοί δεν θίγουν το ζήτημα αυτό και εμμένουν στην υπόθεση περί ασκητισμού. Ο ίδιος μέσα από το έργο του προσπαθεί να ξεκινήσει τον διάλογο σχετικά με τις σεξουαλικές προτιμήσεις του Βασιλείου Β΄, παραθέτοντας το έργο του Αγίου Συμεών του Νέου Θεολόγου.⁴⁹

Ο Συμεών ο Νέος Θεολόγος ήταν μοναχός, ηγούμενος της μονής του Αγίου Μάμαντος, που έζησε από τα μέσα του 10ου αιώνα έως το 1022. Ο Συμεών ήταν ευγενικής καταγωγής, ευνούχος, και πριν γίνει μοναχός είχε το αξίωμα του *σπαθαροκουβικουλάριου* της αυτοκρατορικής αυλής. Ακόμα, ήταν πολυγραφώτατος και ένα από τα πολλά έργα του είναι αυτό στο οποίο έχει στηριχθεί η άποψη του Masterson. Πρόκειται για τον δέκατο από τους δεκαπέντε των *Ηθικών Λόγων* του, που

⁴⁷ Η μετάφραση έχει γίνει από την συγγραφέα. Ο M. Masterson κάνει λόγο για “homosocial court” εννοώντας πως το στενό αυτοκρατορικό περιβάλλον του Βασιλείου Β΄ απαρτιζόταν μόνο από άνδρες αξιωματικούς.

⁴⁸ MASTERSON, M., *Between Byzantine Men*, σελ. 172.

⁴⁹ στο ίδιο, σελ. 173-174.

έγραψε γύρω στην πρώτη δεκαετία του 1000. Εκείνη η δεκαετία ήταν δύσκολη για τον μοναχό, καθώς έχασε τη θέση του ηγουμένου στο μοναστήρι, αντιμετώπισε δίκη για τις απόψεις του, ενώ προς το τέλος της δεκαετίας τιμωρήθηκε με εξορία μακριά από την Κωνσταντινούπολη.⁵⁰

Το δέκατο κείμενο από τους *Ηθικούς Λόγους* αφορά την Ημέρα της Κρίσεως και το γεγονός πως ο Θεός θα κληθεί να συγχωρέσει τους ανθρώπους για τις αμαρτίες τους. Ο Συμεών, με σκοπό να γίνει πιο κατανοητός, παραθέτει μια μακροσκελή παραβολή κατά την οποία ένας αυτοκράτορας συγχωρεί έναν άνδρα επαναστάτη. Ο επαναστάτης υπηρετούσε τον αντίπαλο του αυτοκράτορα των Χριστιανών. Ο αυτοκράτορας προσπάθησε να πείσει τον επαναστάτη να αυτομολήσει και, αφού θα τον πλήρωνε για τις υπηρεσίες του, ο δεύτερος θα τον συνόδευε στον θρόνο. Ο άνδρας στην αρχή αρνήθηκε και έγινε πιο εχθρικός απέναντι στον αντίπαλό του. Στο τέλος, όμως, ενέδωσε και ζήτησε συγχώρεση και αποδοχή από τον αυτοκράτορα, πέφτοντας στα γόνατα και φιλώντας τα πόδια του. Ο Συμεών στη συνέχεια αφηγείται μια πολύ έντονη σκηνή συγχώρεσης, χρησιμοποιώντας λέξεις που τονίζουν την ομοερωτική διάθεση των δύο ανδρών.⁵¹

Ο Masterson χαρακτηρίζει τη σκηνή αυτή ως εκπληκτικά ερωτική και σαρκική, όσο μια βραδιά της τελετής *αδελφοποίησης*⁵² μεταξύ δύο ανδρών που συνευρίσκονται ξεπερνώντας τις δυσκολίες τους και είναι χαρούμενοι γι' αυτό.⁵³ Οι λέξεις που χρησιμοποιεί ο Συμεών, όπως «συνευφραϊνόμενος», «ὑπερηγάπησεν», καθώς και οι φράσεις του, όπως «κατασπαζόμενος στόμα πρὸς στόμα» και «(...) συνανακλινόμενος αὐτῷ καὶ περιλαμβάνων ἐπὶ τῆς κλίνης (...)»,⁵⁴ αποτελούν πηγή μελέτης για τον Masterson. Ο ίδιος θεωρεί πως υπάρχουν πολλοί τρόποι να ερμηνευτεί το λεξιλόγιο και η φρασεολογία του κειμένου, αλλά ένας από τους βασικότερους είναι ως τα συναισθήματα που προκύπτουν από μια ομοφυλοφιλική σχέση.

⁵⁰ MASTERSON, M., *Between Byzantine Men*, σελ. 174.

⁵¹ στο ίδιο, σελ. 175 και ΣΥΜΕΩΝ Ο ΝΕΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ, *Ηθικοί Λόγοι*, σελ. 276-278.

⁵² Πρόκειται για μια τελετή που γινόταν συνήθως από ιερέα που ένωσε δύο άνδρες ως «αδερφούς», δημιουργώντας την πιο κοντινή πιθανή σχέση που μπορούν να έχουν δύο άνδρες που δεν συγγένευσαν εξ αίματος. Περισσότερα για την τελετή της αδελφοποίησης, βλ. RAPP, C., "Ritual Brotherhood in Byzantium", *Traditio* vol. 52 (1997), σελ. 285-326, και RAPP, C., *Brother-Making in Late Antiquity and Byzantium: Monks, Laymen, and Christian Ritual*, Oxford University Press, 2016.

⁵³ στο ίδιο, σελ. 175.

⁵⁴ ΣΥΜΕΩΝ Ο ΝΕΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ, *Ηθικοί Λόγοι*, σελ. 278, στ. 268-272.

Πώς όμως συνδέεται αυτή η παραβολή με τον αυτοκράτορα Βασίλειο Β΄; Αρχικά, ο Masterson συνεχίζει να αναλύει το θέμα λέγοντας πως η απόφαση του Βασιλείου να μην παντρευτεί, όταν ο γάμος, η οικογένεια και ειδικότερα η σύνδεση οικογενειών έπαιζε τόσο σημαντικό ρόλο για τη βυζαντινή κοινωνία της εποχής, είναι αξιοσημείωτη. Έπαιζε σημαντικό ρόλο, όχι μόνο λόγω των κοινωνικών αλλαγών του 10ου αιώνα που καθόριζαν τη σημασία της καταγωγής και του ονόματος, αλλά επειδή ένας αυτοκράτορας όφειλε να έχει σύζυγο. Ακόμα κι όταν απεβίωνε η πρώτη γυναίκα του, υπήρχε η προσδοκία του επόμενου γάμου του. Οι αυτοκράτορες πιέζονταν από τους συμβούλους να πράξουν αναλόγως. Ο γάμος ήταν πρωτεύον ζήτημα, γιατί από αυτό το μυστήριο έρχονταν οι απόγονοι και η νομιμότητα της διαδοχής, η βεβαιότητα της συνέχειας του ονόματος και του βασιλικού αίματος. Το βασιλικό αίμα των Μακεδόνων είναι αυτό που κράτησε τη δυναστεία ασφαλή καθ' όλη τη διάρκειά της.⁵⁵

Εκτός από την εξασφάλιση της διαδοχής, ο γάμος ενός αυτοκράτορα εξασφάλιζε μια ισχυρή διπλωματική συμφωνία. Ο Βασίλειος θα μπορούσε να παντρευτεί μια γυναίκα ισχυρής οικογένειας ευγενικής καταγωγής με σκοπό να δημιουργήσει μία συμμαχία, όπως όταν ο παππούς του παντρεύτηκε την Ελένη Λεκαπηνή. Από παλαιότερες μελέτες αποδεικνύεται πως ο Βασίλειος δεν συμφωνούσε με την αριστοκρατική τάξη και τις οικογένειες, οπότε ήταν λογικό να μην επιδιώξει γάμο και συγγένεια με κάποια από αυτές. Ωστόσο, νεότερες μελέτες δείχνουν πως η άρνηση του Βασιλείου να αναπτύξει σχέσεις με την αριστοκρατία ήταν επιλεκτική. Θα μπορούσε, λοιπόν, να συνάψει γάμο με μία γυναίκα οικογένειας που θα συμπαθούσε, όπως ήταν για παράδειγμα οι Σκληροί, παρότι αυτό θα μπορούσε να προκαλέσει προβλήματα με τις υπόλοιπες αριστοκρατικές οικογένειες. Όμως, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο Βασίλειος δεν ήθελε να εμπλακεί με άλλες οικογένειες που είχαν δύναμη και η άποψή τους είχε βαρύτητα στην αυλή. Με βάση αυτό, ένας γάμος με αριστοκράτισσα δεν φαινόταν εφικτός. Παρά ταύτα, ένας γάμος είχε σημασία με όποια γυναίκα και να παντρευόταν ο Βασίλειος. Εφόσον δεν ήθελε να έρθει σε σύγκρουση με τις υπόλοιπες αριστοκρατικές οικογένειες, θα μπορούσε να παντρευτεί μια γυναίκα από κατώτερη κοινωνικά τάξη. Υπάρχουν πολλά τέτοια παραδείγματα στη βυζαντινή ιστορία. Με αυτόν τον τρόπο και γάμος θα γινόταν και η διαδοχή θα εξασφαλιζόταν

⁵⁵ MASTERSON, M., *Between Byzantine Men*, σελ. 179.

και δεν θα ερχόταν αντιμέτωπος με την υπόλοιπη αριστοκρατία. Αλλά κανένα από τα παραπάνω σχέδια δεν πραγματοποιήθηκε τελικά.⁵⁶

Τέλος, ο Masterson επισημαίνει μία ακόμη σημασία του γάμου, πέρα από τη στρατηγική, αυτή της σαρκικής απόλαυσης. Πέρα από το γεγονός πως ένας γάμος θα συνέφερε τον αυτοκράτορα όσον αφορά τη διπλωματία και τη διαδοχή, ένας γάμος μεταξύ δύο ανθρώπων θα μπορούσε να συμβεί λόγω ερωτικών συναισθημάτων και να καταλήξει σε βάθος χρόνου σε ερωτικές πράξεις. Με το να αποφύγει τον γάμο ο Βασίλειος στην ουσία αποφεύγει τον πειρασμό της ερωτικής σαρκικής επαφής μεταξύ ενός άνδρα και μιας γυναίκας.⁵⁷

Από τα παραπάνω αντιλαμβανόμαστε πως ο Βασίλειος παίρνει τη συνειδητή απόφαση να μην παντρευτεί. Αγνωεί το status quo της εποχής στην οποία ζει και της θέσης του ως αυτοκράτορα, αρνείται να επιδιώξει σύνδεση με άλλη ισχυρή οικογένεια κάνοντας έναν γάμο που θα του απέφερε διαδόχους και τέλος, δεδομένου πως ένας γάμος συνιστά τη σαρκική επαφή, αποφεύγει και αυτή. Η απόφασή του, παρότι αποτελεί πολιτική και στρατηγική κίνηση, ταυτόχρονα σχετίζεται και με τη σεξουαλικότητα του αυτοκράτορα. Οι παλαιότερες μελέτες επέμεναν στην τάση του Βασιλείου προς τον ασκητισμό, καθώς έτσι δικαιολογείται η άρνησή του για τον γάμο. Ωστόσο, ο Masterson θεωρεί πως ο ασκητισμός δεν είναι η απάντηση. Εικάζει πως ο Βασίλειος απέφυγε τη σαρκική επαφή, διότι απέφυγε το γυναικείο φύλο. Σε αυτό το σημείο επικαλείται την παραβολή από το έργο του Συμεών του Νέου Θεολόγου.⁵⁸

Ο άγαμος βίος που επέλεξε ο Βασίλειος Β' ωθεί σε υποθέσεις τους μελετητές, προγενέστερους και σύγχρονους, οι οποίοι τον ταυτίζουν με τον αυτοκράτορα της παραβολής του Συμεών.⁵⁹ Η παραβολή από μόνη της παρέχει ενδείξεις για μια πιθανή σεξουαλική ζωή ενός αυτοκράτορα, που ενώ έχει σεξουαλικές επαφές, αυτές δεν είναι με γυναίκα, αλλά με άνδρα του στενού του στρατιωτικού περιβάλλοντος. Είναι λογικό να ταυτίσουμε αυτόν τον αυτοκράτορα με τον Βασίλειο, εάν αναλογιστούμε το πολιτικό κλίμα της εποχής της βασιλείας του τελευταίου.⁶⁰

⁵⁶ MASTERSON, M., *Between Byzantine Men*, σελ. 179.

⁵⁷ στο ίδιο, σελ. 180.

⁵⁸ στο ίδιο, σελ. 180.

⁵⁹ στο ίδιο, σελ. 180.

⁶⁰ στο ίδιο, σελ. 180.

Ο Βασίλειος, κατά τη βασιλεία του, συγκρούστηκε αρκετές φορές με επαναστάτες που προκάλεσαν εξεγέρσεις. Και τους αντιμετώπισε τον καθένα με τον τρόπο του. Ο αυτοκράτορας της παραβολής «υπεραγάπησε» τον αποστάτη του. Ο Masterson θεωρεί ότι, δεδομένου του άγαμου βίου του Βασιλείου, αυτή η παραβολή θα μπορούσε να αποτελεί μεταφορά για τον τρόπο που διαχειρίστηκε ο ίδιος τους αποστάτες του, συγχωρώντας κάποιους και τιμωρώντας κάποιους άλλους. Φέρνει το παράδειγμα της επιείκειας που έδειξε ο αυτοκράτορας προς τον Βάρδα Σκληρό μετά τη δική του εξέγερση, όταν τον όρισε *κουροπαλάτη* λίγες μέρες πριν τον θάνατο του δεύτερου. Επιεικής ήταν και με τον γιο του Βάρδα, Ρωμανό, ο οποίος ανέλαβε αξίωμα στην αυλή του Βασιλείου. Στη *Συνόψη* του Σκυλίτζη αναφέρεται πως ο Βασίλειος όταν είχε ανάγκη από νέους συμβούλους στράφηκε στον Ρωμανό Σκληρό.⁶¹

Ο Βασίλειος δεν έδειξε ποτέ ιδιαίτερη συμπάθεια στις μεγάλες οικογένειες. Αυτό φαίνεται από τη νομοθεσία που περιόριζε τις θέσεις και τα συμφέροντα των «δυνατών», δηλαδή των οικογενειών αριστοκρατικής καταγωγής. Και ειδικότερα σε περιπτώσεις που αριστοκράτες εξεγέρθηκαν εναντίον του, ο αυτοκράτορας ήταν σκληρός.⁶² Ωστόσο, οι πιο σύγχρονες μελέτες δείχνουν πως αυτή η αυστηρότητα προς την ανώτερη κοινωνική τάξη ήταν επιλεκτική. Υπήρχαν στιγμές, όπως αυτή του Ρωμανού Σκληρού, που ο Βασίλειος έκανε εξαιρέσεις και έδειξε μια συμπάθεια. Επομένως, η ιστορία της παραβολής για έναν αποστάτη που ευνοήθηκε από τον βασιλιά ταιριάζει με τις περιπτώσεις του Βάρδα Σκληρού και του γιου του, Ρωμανού.⁶³

Ταυτόχρονα, αν υποθέσουμε πως ο Συμεών γράφει επηρεασμένος από τα γεγονότα της εποχής του Βασιλείου Β΄, θα μπορούσαμε να πούμε πως ο αυτοκράτορας της παραβολής είναι όντως ο Μακεδόνας αυτοκράτορας. Πρώτα απ' όλα, οι *Ηθικοί Λόγοι* του Συμεών γράφτηκαν μέσα στην πρώτη δεκαετία του 1000. Ο Βασίλειος ήταν ήδη αυτοκράτορας για παραπάνω από τρεις δεκαετίες. Με οποιαδήποτε αναφορά σε κάποιον αυτοκράτορα, αυτομάτως το μυαλό του αναγνώστη πάει στον Βασίλειο Β΄. Μπαίνει στη διαδικασία να συγκρίνει αυτά που διαβάζει, οπότε είναι λογικό να συνδέσει τον λογοτεχνικό βασιλιά με τον κανονικό.⁶⁴ Δεύτερον, είναι γνωστό πως εξαιτίας του Βασιλείου Β΄ και της αυλής του, ο Συμεών αντιμετώπισε διάφορες δυσκολίες, δυσκολίες που εντυπώνονται στους *Ηθικούς Λόγους* του. Αυτές οι

⁶¹ ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, *Ιστορία*, σελ. 335.

⁶² MASTERSON, M., *Between Byzantine Men*, σελ. 181.

⁶³ στο ίδιο, σελ. 181.

⁶⁴ στο ίδιο, σελ. 181.

δυσκολίες συνοψίζονται στα εξής γεγονότα: ο Συμεών έπαψε να είναι ηγούμενος της μονής του Αγίου Μάμαντος και κατηγορήθηκε για αίρεση, για την οποία κατηγορία δικάστηκε. Ο J. Darrouzes επισημαίνει πως αυτό το έργο του Συμεών ήταν αμφιλεγόμενο, σε μια περίοδο που αρκετά αμφιλεγόμενα γεγονότα λάμβαναν χώρα. Δεδομένου πως οι δυσκολίες που είχε να αντιμετωπίσει ο Συμεών συνέβησαν λίγα χρόνια πριν συγγράψει τους *Ηθικούς Λόγους*, δεν αφήνει για κανένα λόγο αμφιβολία πως το έγραψε έχοντας στο μυαλό του να ασκήσει κριτική προς το πρόσωπο του αυτοκράτορα.⁶⁵ Τέλος, το γεγονός ότι ο Συμεών έτρεφε τέτοια αισθήματα για τον αυτοκράτορα και τους ακολούθους του σημαίνει πως όπως θα μπορούσε, έστω και εμμέσως, να αναφέρεται σε αυτούς σε άλλα έργα του, έτσι θα μπορούσε και η παραβολή να αφορά τον Βασίλειο.

Ο αυτοκράτορας στην παραβολή του Συμεών του Νέου Θεολόγου είναι ένας αυτοκράτορας ανοιχτός προς κριτική απ' όλες τις πλευρές. Δέχεται κριτική και ως ο φιλεύσπλαγχος άνθρωπος του Θεού, που συγχώρεσε έναν επαναστάτη που του εναντιώθηκε όχι μία αλλά δύο φορές, αλλά και ως ο άνδρας που από το κείμενο του Συμεών φαίνεται πως «υπεραγάπησεν» έναν άλλον άνδρα, δημιουργώντας έναν δεσμό. Όταν ο Συμεών γράφει και σχολιάζει έναν «βασιλέα τῶν Χριστιανῶν»⁶⁶, ενστικτωδώς το μυαλό του αναγνώστη πηγαίνει στον αυτοκράτορα που ήταν στον θρόνο εκείνη την περίοδο. Στην προκειμένη περίπτωση ο Βασίλειος Β'. Έτσι, ο Συμεών μας δίνει εμμέσως μια άλλη οπτική για το προφίλ του αυτοκράτορα και ακόμα περισσότερο για την επιλογή του να μείνει χωρίς σύζυγο, χωρίς γάμο. Απορίες γεννιούνται για τη φύση της σεξουαλικότητας του αυτοκράτορα και για τον χρόνο που περνούσε με τους άντρες του στενού του περιβάλλοντος.⁶⁷

Ο Masterson, σε ολόκληρο το κεφάλαιο του βιβλίου του που αναφέρεται στην επιλογή του Βασιλείου να μείνει άγαμος, υποστηρίζει πως η πεποίθηση που κυριαρχούσε μέχρι την τελευταία δεκαετία ότι ο αυτοκράτορας δεν παντρεύτηκε λόγω του ασκητισμού δεν έχει γερά θεμέλια. Θεωρεί πως το κείμενο του Γάλλου μοναχού Adémar de Chabannes για τον δήθεν όρκο ενώπιον Θεού που πήρε ο αυτοκράτορας δεν ευσταθεί. Η θέση του στη Δύση δεν του επέτρεπε να έχει τις κατάλληλες πληροφορίες ώστε να κατανοήσει τα δεδομένα της εποχής στο Βυζάντιο και της

⁶⁵ MASTERSON, M., *Between Byzantine Men*, σελ. 181.

⁶⁶ ΣΥΜΕΩΝ Ο ΝΕΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ, *Ηθικοί Λόγοι*, σελ. 276, στ. 236.

⁶⁷ MASTERSON, M., *Between Byzantine Men*, σελ. 184.

κλειστής κοινωνίας ελίτ ανδρών που περιέβαλλε τον αυτοκράτορα. Ο Ψελλός από την άλλη, ενώ μιλάει για το βλοσυρό ύφος του βασιλιά και την αλλαγή του χαρακτήρα του, δεν επεκτείνεται περαιτέρω πέρα από τις συμβουλές του Βάρδα Σκληρού προς τον Βασίλειο. Αντίθετα, η παραβολή του Συμεών αποβλέπει στην αναφορά και στην ταύτιση με τον Βασίλειο Β΄, αναφέροντας την αγαμία, τους πειρασμούς του αυτοκράτορα και τη μη ύπαρξη αντικειμενικότητας όσον αφορά τους επαναστάτες. Υπάρχει η πιθανότητα ο Βασίλειος να είχε σεξουαλικές επαφές με γυναίκες, κυρίως προ της αλλαγής συμπεριφοράς του, όπως επισημαίνει ο Ψελλός. Αλλά με την ίδια έννοια, από αυτά που γράφει ο Συμεών, θεωρούμε ότι υπάρχει και η πιθανότητα ο αυτοκράτορας να είχε και ομοφυλοφιλικές σεξουαλικές επαφές.⁶⁸ Δεδομένου πως ο Συμεών είχε ζήσει από πρώτο χέρι, ως αξιωματούχος, και μάλιστα ευνούχος, την αυλή του αυτοκράτορα, είναι αυτονόητο πως γνώριζε πολύ καλά τις πρακτικές μιας κοινωνίας αποτελούμενης μονάχα από άνδρες, χωρίς μία γυναίκα σύζυγο παρούσα. Η παραβολή του και η προσωπική οπτική του για τον αυτοκράτορα φανερώνει νέα στοιχεία για τις ομόφυλες ερωτικές επαφές των βυζαντινών της μέσης περιόδου.

Ο Βασίλειος Β΄ ο Βουλγαροκτόνος ήταν ένα πρότυπο ανδρός και ηγεμόνα. Ήταν ένας αφοσιωμένος και ταλαντούχος στρατιωτικός, από μεγάλη αριστοκρατική οικογένεια, που έδειχνε τον απαραίτητο σεβασμό στη θρησκεία του. Τα εξωτερικά χαρακτηριστικά του, καθώς και η κοινωνική του συμπεριφορά συμπλήρωναν την εικόνα που αποτελούσε το ιδεώδες της αρρενωπότητας και του ανδρισμού της μεσοβυζαντινής κοινωνίας. Παράλληλα όμως, ο ίδιος δεν νυμφεύτηκε ποτέ αψηφώντας το γεγονός πως η δημιουργία οικογένειας θα του έλυne προβλήματα όπως η έλλειψη διαδόχων και η αμφισβήτηση. Η επιλογή του να μην παντρευτεί εντέλει οδηγεί σε ερωτηματικά όσον αφορά τη σεξουαλικότητά του.

Συμπερασματικά, προκύπτει η πιθανότητα ο Βασίλειος Β΄ να μην παντρεύτηκε ποτέ διότι προτιμούσε τους άνδρες από τις γυναίκες. Αυτό όμως δεν μειώνει με κάποιο τρόπο την αρρενωπότητα του αυτοκράτορα. Παραμένει ένας άνδρας με αρκετά προσόντα, με κύριο δεδομένο τον ηγετικό στρατιωτικό του χαρακτήρα. Η πιθανότητα η σεξουαλικότητά του να είναι διαφορετική από τα συνήθη δεδομένα μιας ετεροκανονικής κοινωνίας δεν αντικρούει τον τρόπο που ο ίδιος επέλεξε να αναδείξει τον ανδρισμό και την αρρενωπότητά του μέσα από τον πολεμοχαρή και σκληρό, ενίοτε,

⁶⁸ MASTERSON, M., *Between Byzantine Men*, σελ. 184.

χαρακτήρα του και τη δυναμική του εμφάνιση. Οι νεότεροι μελετητές δεν φοβούνται να μελετήσουν αυτή τη νέα προοπτική και προσπαθούν να αποδείξουν πως ακόμη και αν η σεξουαλικότητα του αυτοκράτορα διέφερε ο ίδιος ήταν, χωρίς αμφιβολία, ένας πολύ ικανός ηγέτης.

ΠΕΡΙ ΟΜΟΦΥΛΟΦΙΛΙΑΣ

Διαβάζοντας την παραβολή του Συμεών του Νέου Θεολόγου για τον αυτοκράτορα και τον αγαπημένο του επαναστάτη, εκτός από τα συμπεράσματα που μπορούμε να εξαγάγουμε για τον Βασίλειο Β΄ τον Βουλγαροκτόνο, μπορούμε να διαμορφώσουμε και μια γενικότερη άποψη για την ομοφυλοφιλία στο Βυζάντιο.

Η ομοφυλοφιλία καθ' όλη τη βυζαντινή εποχή δεν ήταν ένα ασυνήθιστο φαινόμενο. Ωστόσο, αυτό δεν την καθιστούσε κοινωνικά αποδεκτή. Κατά την ύστερη αρχαιότητα και την πρώιμη βυζαντινή περίοδο βλέπουμε πως υπήρχε νομοθεσία που καταδίκαιζε τις ομόφυλες σεξουαλικές επαφές ανάμεσα σε πρόσωπα αρσενικού φύλου ως ασέλγεια.⁶⁹ Δεδομένου πως δεν υπάρχουν πολλές πηγές που να αναφέρονται σαφώς σε περιπτώσεις ομοφυλοφιλίας των βυζαντινών, οι μελετητές έχουν αρκεστεί, πέρα από τα ελάχιστα χωρία της νομοθεσίας, σε υποθέσεις και σε υπόρρητα νοήματα των βυζαντινών κειμένων. Στην παραβολή του Συμεών του Νέου Θεολόγου που περιλαμβάνεται στον δέκατο από τους *Ηθικούς Λόγους* διαγράφεται ξεκάθαρα η ομοφυλοφιλική σχέση του αυτοκράτορα με τον αποστάτη. Είναι ένα γνήσιο παράδειγμα ανδρικής ομόφυλης σαρκικής επιθυμίας.

Όπως προαναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, ο Συμεών στον δέκατο λόγο ήθελε να μιλήσει για την ημέρα της Κρίσεως και τη χαρά του Θεού όταν θα συγχωρήσει τους αμαρτωλούς και θα τους υποδεχτεί στο βασίλειο των Ουρανών. Προκειμένου να γίνει κατανοητό το μήνυμά του ο Συμεών παραβάλλει μέσα στο κείμενο την ιστορία ενός αυτοκράτορα που συγχωρεί αυτόν που τον πρόδωσε και αυτομόλησε προς τον εχθρό του πρώτου. Ο αυτοκράτορας για να τον φέρει πάλι προς το μέρος του του στέλνει συνέχεια επιστολές και δώρα. Έπειτα από πολλές προσπάθειες, ο αποστάτης αποφάσισε να επιστρέψει στον αυτοκράτορα, ο οποίος τον υποδέχτηκε με συμπόνοια και καλοσύνη. Ο Συμεών διηγείται πως ο αυτοκράτορας ανασήκωσε τον άνδρα και αμέσως «ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ καὶ κατεφίλησεν αὐτόν», ακόμα και στα μάτια που δάκρυζαν από συγκίνηση⁷⁰. Πως ο αυτοκράτορας διέταξε να φέρουν τη νέα ενδυμασία του αποστάτη και τον έντυσε ο ίδιος και πως περνούσαν μαζί κάθε μέρα και κάθε βράδυ, αγκαλιάζοντας και φιλώντας ο ένας τον άλλον.⁷¹

⁶⁹ ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Σ., «Ἔρως και Νόμος», σελ. 192-194.

⁷⁰ ΣΥΜΕΩΝ Ο ΝΕΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ, *Ηθικοί Λόγοι*, σελ. 278, στ. 261-264.

⁷¹ ΣΥΜΕΩΝ Ο ΝΕΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ, *Ηθικοί Λόγοι*, σελ. 278, στ. 266-274.

Ο Derek Krueger και ο Mark Masterson, που έχουν ασχοληθεί με το κείμενο στο πλαίσιο της μελέτης τους για την αρρενωπότητα και τη σεξουαλικότητα, κρίνουν πως αρκετοί μελετητές ασχολούμενοι με το έργο του Συμεών του Νέου Θεολόγου αποφεύγουν να σχολιάσουν ή να αναλύσουν το συγκεκριμένο κομμάτι. Ο Krueger μάλιστα δεν διστάζει να πει πως αυτό οφείλεται εν μέρει σε ομοφοβικές απόψεις των παλαιότερων μελετητών.⁷² Παρά ταύτα, το κείμενο παρέχει πλήρη εικόνα για τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονταν οι μοναχοί τη σεξουαλικότητα και την σαρκική έλξη.

Ο Krueger στο άρθρο⁷³ του για το έργο του Συμεών σε σχέση με την ομοερωτική σεξουαλικότητα εξηγεί πως η συγκεκριμένη παραβολή ξεπερνά τα όρια μιας απλής αδελφικής σχέσης μεταξύ δύο ανδρών, οι οποίοι καταλήγουν τελικά σε μια ομοφυλοφιλική επαφή.

Για τον Συμεών η σύνδεση του αυτοκράτορα με τον αποστάτη είναι μια αλληγορική παράσταση της σχέσης κάθε μοναχού με τον Θεό. Με τον ίδιο τρόπο που ο αυτοκράτορας συγχωρεί και δέχεται αγκαλιάζοντας αυτόν που τον πρόδωσε, έτσι και ο Θεός θα δεχτεί όσους έχουν αμαρτήσει και, φεύγοντας από αυτό τον κόσμο, στέκονται «γυμνοί» μπροστά του, δηλαδή έχοντας παραδεχτεί τα λάθη τους. Με αυτή την έννοια ο δρόμος για τη συγχώρεση και την «αγκαλιά» του Θεού είναι ανοιχτός για κάθε ασκητή. Ο Krueger υποστηρίζει πως στη συγκεκριμένη παραβολή η έννοια της γύμνιας μπροστά στα μάτια του Θεού έχει μια ερωτική χροιά. Ο Συμεών επίτηδες χρησιμοποιεί αυτή τη λέξη, ώστε να κεντρίσει το ενδιαφέρον όσων τον διαβάζουν και τον ακούνε. Κάθε σεξουαλική δραστηριότητα, και πόσο μάλλον η ομόφυλη σεξουαλική δραστηριότητα, είναι κάτι το ανεπίτρεπτο για όσους επιλέγουν τη μοναστική και ασκητική ζωή. Αλλά ο Συμεών προκαλεί το ακροατήριό του λέγοντας πως ο καθένας που μπορεί να υποκύψει σε τέτοιες πράξεις και μπορεί εντέλει να πέσει στα πόδια του Κυρίου και να φανερωθεί αληθινά απογυμνωμένος από κάθε αμαρτία έχει μια θέση στο πλάι Του.⁷⁴

Σύμφωνα με διάφορες μελέτες πάνω στο έργο του Συμεών, δεν είναι η πρώτη φορά που ο μοναχός παρομοιάζει την ερωτική σχέση κάποιων ανθρώπων με τη σχέση

⁷² KRUEGER, D., “Homoerotic Spectacle” σελ. 101.

⁷³ KRUEGER, D., “Homoerotic Spectacle and the Monastic Body in Symeon the New Theologian” στο *Towards a Theology of Eros. Transfiguring Passion at the Limits of Discipline*, BURRUS V. – KELLER C. (επιμ.), 2006, Fordham University Press.

⁷⁴ KRUEGER, D., “Homoerotic Spectacle” σελ. 102.

ενός πιστού με τον Θεό του. Ωστόσο, η συγκεκριμένη παραβολή είναι ιδιαίτερη και διαφέρει. Αν ο αυτοκράτορας της παραβολής είναι ο Θεός, ο αγαπημένος του είναι ένας άνδρας και όχι μία γυναίκα μοναχή που κρύφτηκε πίσω από ανδρική μοναστική περιβολή. Είναι ένας άνδρας με αρρενωπά χαρακτηριστικά.⁷⁵ Η σχέση που παρουσιάζει είναι μια ξεκάθαρα ομοφυλοφιλική σχέση, ασχέτως με το πώς την εκλαμβάνουν οι μελετητές.

Επίσης, ο Krueger εξηγεί πως με τη γλώσσα και το λεξιλόγιό του ο Συμεών χρησιμοποιεί την αλληγορία του με σκοπό να αποτυπώσει τους ασκητές ως αντικείμενο πόθου για τον Θεό. Ο αυτοκράτορας της παραβολής ακουμπάει, χαϊδεύει και αγκαλιάζει ολόκληρο το σώμα του επαναστάτη με τρόπο που ξεπερνάει τα πλατωνικά αισθήματα.⁷⁶ Επισημαίνεται πως δεν είναι η πρώτη φορά που κάνει κάτι τέτοιο ο Συμεών. Σε διάφορα έργα του επικεντρώνεται στο σώμα ενός άνδρα, ακόμα και στα σημεία που θεωρείται άσεμνο να βρίσκονται σε κοινή θέα, για να τονίσει τη θεοποίηση ενός πιστού ύστερα από την είσοδό του στον Παράδεισο.⁷⁷

Η παραβολή του αυτοκράτορα και του αποστάτη είναι απλά μία παραβολή, ο καθένας μπορεί να την ερμηνεύσει με όποιον τρόπο επιθυμεί. Ωστόσο, το στοιχείο του πειρασμού και του πάθους ανάμεσα σε δύο σώματα είναι προφανές. Ο Συμεών καλεί το ακροατήριό του να αναγνωρίσει το πάθος και την έλξη από όπου προέρχεται, προκειμένου να κατανοήσει τις έννοιες της ολοκλήρωσης και της σωτηρίας. Ο Συμεών, τοποθετώντας τον αποστάτη στη θέση του πιστού και τον αυτοκράτορα στη θέση του Θεού, στην ουσία δηλώνει πως υπήρχε θέση για τον ομόφυλο ερωτισμό μέσα στα βυζαντινά μοναστήρια. Έστω και σαν ιδέα, η σαρκική επαφή ανάμεσα σε δύο άνδρες μπορούσε να φέρει τη θεία σωτηρία και η αγάπη του Θεού προς τους πιστούς μπορεί να εκδηλωθεί μέσα από την αγάπη προς ένα αρρενωπό σώμα. Μέσα από το πάθος γεννιέται η απελευθέρωση. Μέσα από την απελευθέρωση του σώματος, ένας άνδρας αγγίζει το θείο και παραδίδεται στην αιωνιότητα. Αυτό θέλει να δείξει ο Συμεών ο Νέος Θεολόγος και το εξηγεί αριστουργηματικά ο Derek Krueger στο άρθρο του.

Αυτό που είναι αξιοσημείωτο είναι η στάση των σύγχρονων ιστορικών που ασχολούνται με το Βυζάντιο προς αυτή την παραβολή και το συνολικό έργο του Συμεών. Ο D. Krueger και ο M. Masterson, μεταξύ άλλων, καταφέρνουν να

⁷⁵ KRUEGER, D., "Homoerotic Spectacle", σελ. 103.

⁷⁶ στο ίδιο, σελ. 107.

⁷⁷ στο ίδιο, σελ. 108.

αποδώσουν το κείμενο αποκαλύπτοντας με τον καλύτερο τρόπο το νόημά του. Δεν φοβούνται να μιλήσουν για ομοερωτική έλξη, για το ανδρικό σώμα, για την αρρενωπότητα που μπορεί να εκπέμπει ένα γυμνό ανδρικό σώμα, χωρίς αιδώ, και φυσικά πώς το εκλάμβαναν οι βυζαντινοί άνδρες, στη συγκεκριμένη περίπτωση οι μοναχοί. Η αρρενωπότητα ενός ατόμου εκδηλώνεται με διάφορες μορφές. Στην παραβολή του Συμεών εκδηλώνεται αβίαστα μέσα από το άγγιγμα και το ομόφυλο συναίσθημα και οι νεότεροι μελετητές το αναγνωρίζουν χάρη στις σημερινές, πιο ανοιχτόμυαλες ομολογουμένως, αντιλήψεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄ - ΥΣΤΕΡΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο, το ιδεώδες ενός ανδρικού προτύπου είναι πλέον πλήρως ταυτισμένο με τον εκάστοτε ηγεμόνα. Αν οι αυτοκράτορες της Μακεδονικής δυναστείας ήταν η αρχή, η δυναστεία των Κομνηνών αποτελεί το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα του βασικού άξονα που καθόριζε το ιδανικό πρότυπο. Με τις κοινωνικές αλλαγές που άρχισαν να συντελούνται από τα τέλη του 9ου και τις αρχές του 10ου αιώνα και την άνοδο της αριστοκρατίας, τα χαρακτηριστικά αυτής της κοινωνικής τάξης επηρέασαν τον κοινωνικό χαρακτήρα των ανδρών.

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, αυτός ο άξονας περιλάμβανε έναν ηγεμόνα με αριστοκρατική καταγωγή, με οικογενειακές αξίες, ικανό στρατιωτικό και αφοσιωμένο στον Θεό. Ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός πληρούσε όλες αυτές τις προϋποθέσεις. Έχουν γραφτεί εγκώμια για τον πολεμοχαρή χαρακτήρα του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού και τη δίψα του για βία.⁷⁸ Τα χαρίσματα ενός ιδανικού ηγέτη πέρασαν και στον Μανουήλ Α΄ Κομνηνό, ο οποίος προσπάθησε να τα μεταβιβάσει και στον γιο και διάδοχό του Αλέξιο Β΄ Κομνηνό μέσω των συμβουλών του στο ποίημά του *Μούσες*.⁷⁹

Αυτό το μοτίβο βλέπουμε να ισχύει και πολύ αργότερα, στις επόμενες γενιές υστεροβυζαντινών αυτοκρατόρων. Κατά την εποχή των Παλαιολόγων παρατηρούμε ξανά πως, παρά τις μεγάλες μεταβολές της βυζαντινής κοινωνίας έπειτα από όλα τα πολιτικά και κοινωνικά γεγονότα του 13ου και 14ου αιώνα τα κοινωνικά χαρακτηριστικά ενός άνδρα παραμένουν σε γενικές γραμμές τα ίδια. Από τη δυναστεία των Αγγέλων και την Άλωση του 1204 και έπειτα, στη βυζαντινή κοινωνία επικρατεί αστάθεια όσον αφορά τη διαδοχή του θρόνου και τη διακυβέρνηση του κράτους. Αυτή η αστάθεια προκάλεσε διαμάχες και εμφύλιες συγκρούσεις που επηρέασαν την κοινωνία. Δεδομένων των παραπάνω το πρότυπο του αρχηγού του βυζαντινού κράτους ήταν να είναι σοβαρός, αυστηρός, άξιος και ικανός να αντιμετωπίσει καταστάσεις. Οι περισσότεροι αυτοκράτορες της Παλαιολόγειας δυναστείας από τον 14ο αιώνα έως το τέλος της βυζαντινής αυτοκρατορίας ήταν ικανοί στρατηγοί, προερχόμενοι από μια αριστοκρατική οικογένεια με βαρυσήμαντο όνομα. Στο έργο του Ιωάννη Στ΄

⁷⁸ MAGDALINO, P., *The Empire of Manuel I Komnenos*, σελ. 419-420.

⁷⁹ στο ίδιο, σελ. 34.

Καντακουζηνού, μέσα από όσα περιγράφει, σκιαγραφούνται όσα θεωρούνται ανδρικά προτερήματα εκείνη την περίοδο.

Η *Ιστορία* του Ιωάννη Στ' Καντακουζηνού είναι μια καταγραφή γεγονότων που συνέβησαν κατά τη διάρκεια της Παλαιολόγειας δυναστείας, γραμμένη πιθανότατα όσο ήταν αυτοκράτορας ο ίδιος και χωρισμένη σε τέσσερις τόμους. Παρά το γεγονός πως εμπεριέχει αρκετά αυτοβιογραφικά στοιχεία, λόγω του ότι ο Ιωάννης Στ' διηγείται γεγονότα που έχει βιώσει, το έργο αποτελεί μια πλούσια και σημαντική πηγή πληροφοριών για την πολιτική και οικονομική κατάσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας κατά τις αρχές και τα μέσα του 14ου αιώνα. Ο πρώτος τόμος ξεκινά από τον θάνατο του Μιχαήλ Θ' Παλαιολόγου το 1320 και καταλήγει με την παραίτηση του γηραιού Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου και την είσοδο του νέου αυτοκράτορα στην Κωνσταντινούπολη το 1328. Ο δεύτερος τόμος διηγείται τη βασιλεία του Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου μέχρι τον θάνατό του, το 1341. Ο τρίτος τόμος αφορά τον εμφύλιο πόλεμο μεταξύ του Ιωάννη Στ' Καντακουζηνού και της Άννας της Σαβοΐας, αυτοκράτειρας και μητέρας του διαδόχου Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου. Ο τόμος τελειώνει όταν ο Καντακουζηνός εισέρχεται θριαμβευτής ως αυτοκράτορας στο παλάτι των Βλαχερνών το 1347. Τέλος, ο τέταρτος τόμος διηγείται την πορεία της βασιλείας του αυτοκράτορα από κοινού με τον Ιωάννη Ε'.

Δεδομένου πως η μία από τις δύο βασικές πηγές⁸⁰ από τις οποίες αντλούμε πληροφορίες για τον Ιωάννη Στ' είναι γραμμένη από τον ίδιο, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε με βεβαιότητα και αντικειμενικότητα πόσο καλός ηγεμόνας ήταν. Ωστόσο, αποτελεί μία από τις πιο σημαντικές πολιτικές προσωπικότητες των τελευταίων αιώνων του Βυζαντίου. Προερχόταν από οικογένεια ευγενικής καταγωγής και είχε αποκτήσει μεγάλη μόρφωση και παιδεία. Ο τρόπος που παρουσιάζει τον εαυτό του και τους άνδρες με τους οποίους συναναστρεφόταν μέσα στο έργο του, παρότι δεν είναι αντικειμενικός, μας παρέχει μια ποικιλία πληροφοριών ώστε να αποκτήσουμε σφαιρική άποψη για τους άνδρες της εποχής του.

Σε παραπάνω σημείο της παρούσας εργασίας έγινε αναφορά στο γεγονός πως τα χαρακτηριστικά που αναδείκνυαν την αρρενωπότητα ενός βυζαντινού άνδρα δεν διαφέρουν από τη μέση στην ύστερη περίοδο. Αυτή η άποψη επαληθεύεται από τον

⁸⁰ Η δεύτερη βυζαντινή πρωτογενής πηγή από την οποία μπορούμε να αντλήσουμε πληροφορίες για τη βασιλεία του Ιωάννη Στ' Καντακουζηνού είναι τα έργα του Νικηφόρου Γρηγορά.

τρόπο που ο Ιωάννης Στ΄ περιγράφει τους άνδρες στο έργο του. Μολονότι ο λόγος του δεν είναι αντικειμενικός, από τα λεγόμενά του είναι εύκολο να αντιληφθούμε τι θεωρούνταν «σωστό» για έναν άνδρα και τι όχι. Τα παραδείγματα είναι αρκετά.

Αρχικά, σε ένα απόσπασμα από το πρώτο βιβλίο της *Ιστορίας* καταγράφεται η συνομιλία του Καντακουζηνού με έναν αριστοκράτη ξένης καταγωγής με το όνομα *Συργιάννης*, ο οποίος ήταν συνεργάτης του Καντακουζηνού και σύμμαχος του Ανδρόνικου Γ΄ στην προσπάθεια να καταλάβει τον βυζαντινό θρόνο. Σε αυτόν τον διάλογο γίνεται αναφορά στις αρετές του Ανδρόνικου Γ΄. Αυτές οι αρετές αφορούν το ποιόν του χαρακτήρα του αυτοκράτορα. Πιο συγκεκριμένα, ο Καντακουζηνός αναφέρεται στο γεγονός πως ο Ανδρόνικος ξεπερνά τους υπόλοιπους άνδρες σε ανδρεία, ενώ ταυτόχρονα ξέρει να αναγνωρίζει αρετές και θεσμούς όπως η φιλία και έχει τις γνώσεις και την ελευθερία να εκφέρει άποψη για οποιοδήποτε θέμα.⁸¹ Σύμφωνα με αυτά τα ποιοτικά γνωρίσματα του χαρακτήρα του ο Ανδρόνικος θεωρείται από τον φίλο του «κοινὸν ἄγαλμα τῆς φύσεως», δηλαδή κόσμημα της φύσης, και αυτά είναι τα χαρακτηριστικά που τον καθιστούν ιδανικό για τη θέση του αυτοκρατορικού θρόνου. Δεν είναι η μοναδική φορά που ο συγγραφέας θα αναφερθεί στα γνωρίσματα του αυτοκράτορα ως τα ιδανικότερα για έναν αυτοκράτορα. Ωστόσο, είναι ένα πρώτο δείγμα της πεποίθησης του Καντακουζηνού για το πώς θα έπρεπε να είναι ένας ιδανικός βυζαντινός άνδρας και ποια θα έπρεπε να είναι τα χαρακτηριστικά του. Τα στοιχεία που αναφέρει είναι παρόμοια με τα στοιχεία που όφειλε να έχει ένας αυτοκράτορας της μέσης βυζαντινής περιόδου ώστε να θεωρηθεί ικανός για τον ρόλο του ηγεμόνα. Επομένως, αυτό είναι κάτι που δεν μεταβάλλεται από τη μία εποχή στην άλλη.

Παράλληλα, στο τέταρτο βιβλίο της *Ιστορίας* ο Καντακουζηνός φαίνεται να δίνει ιδιαίτερη έμφαση όχι στα γενικότερα στοιχεία του χαρακτήρα ενός άνδρα, αλλά σε εκείνα τα στοιχεία που θα τον καθιστούσαν άξιο ως πολεμιστή. Όταν μιλά για τον Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγο θεωρεί πως θα γίνει άξιος αυτοκράτορας διότι είχε πολλές χάρες, ανάμεσά τους την *ανδρείαν* και την τόλμη που πολύ συχνά θα φανέρωνε απέναντι στους αντιπάλους του.⁸² Εμμέσως ο Καντακουζηνός μας κάνει σαφές πως γνωρίζει ότι ο νεαρός Ιωάννης θα γίνει σωστός άνδρας και βασιλιάς, επειδή φαίνεται, πιθανότατα από την εμφάνισή του, πως είναι ένας εν δυνάμει καλός στρατιωτικός. Αυτή δεν είναι η μόνη φορά που ο Καντακουζηνός αναφέρεται στις πολεμικές αρετές

⁸¹ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορία Α΄ - Β΄*, σελ. 21, στ. 6-16.

⁸² ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορία Δ΄*, σελ. 9, στ. 17-22.

του διαδόχου. Μετά τον θάνατο του γιου του Καντακουζηνού, Ανδρόνικου, ο αυτοκράτορας διηγείται πως έδωσε έμφαση στη στρατιωτική εκπαίδευση του Ιωάννη Ε'. Αναφέρεται στη χαρά που ένιωθε όταν έβλεπε τον διάδοχο να προετοιμάζεται για τη ζωή ενός στρατιώτη, καθώς «τούς πόνους στρατιώτη πρέποντας άσκων».⁸³ Επομένως, όπως ίσχυε και στη μεσοβυζαντινή περίοδο, η ανδρεία, η τόλμη, η πολεμοχαρής διάθεση και η απόκτηση στρατιωτικού αξιώματος είναι συνώνυμα του ιδανικού άνδρα. Η αρρενωπότητα ενός βυζαντινού είναι ανάλογη με τις στρατιωτικές του επιτυχίες.

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό στο οποίο επιμένει ο Καντακουζηνός όταν αναφέρεται σε άνδρες του οικείου του περιβάλλοντος είναι η εξωτερική τους εμφάνιση. Από απεικονίσεις των αυτοκρατόρων της ύστερης βυζαντινής εποχής αντιλαμβανόμαστε πως η διατήρηση της γενειάδας έπαιζε σημαντικό ρόλο στην εξωτερική εμφάνιση και στην ανάδειξη της αρρενωπότητας ενός αξιωματούχου ή ενός αυτοκράτορα, όπως και στη μεσοβυζαντινή περίοδο. Έτσι, όταν ο Καντακουζηνός περιγράφει κάποιον άνδρα ως όμορφο, είναι λογικό να υποθέσουμε πως εκείνος ο άνδρας ήταν όμορφος διότι πληρούσε αυτά τα αρρενωπά χαρακτηριστικά. Σε ένα χωρίο στο τέταρτο βιβλίο της *Ιστορίας* ο Καντακουζηνός αναφέρει πως ο γιος του Ανδρόνικου, ο οποίος πέθανε πρόωρα από την επιδημία της πανούκλας, ήταν όμορφος εξωτερικά και εσωτερικά, γεγονός που προμήνυε τις επιτυχίες στη ζωή του, αν επιβίωνε της ασθένειας.⁸⁴ Ενώ δεν αναγράφονται σαφώς οι ιδιότητες που είχε ο γιος του και τον καθιστούσαν άξιο σε όλα, από αυτά που περιγράφονται είναι εύκολο να υποθέσουμε πως μιλά για τη σωματική του διάπλαση, άρα και τις στρατιωτικές δυνατότητες που είχε ο νεαρός άνδρας.

Μέσα από το έργο του Καντακουζηνού γίνεται φανερό πως εκτός από το θάρρος για μάχες και σωματική αντοχή, οι βυζαντινοί άνδρες έπρεπε να έχουν και ψυχικό σθένος να αντέξουν οποιαδήποτε αδικία και αντιξοότητα της ζωής τους. Στο πρώτο βιβλίο της *Ιστορίας* παρουσιάζεται το γεγονός πως μετά τον πρόωρο θάνατο του Μιχαήλ Θ' Παλαιολόγου, ο γηραιός αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β' δεν παραχώρησε τον θρόνο στον νόμιμο διάδοχο και γιο του Μιχαήλ, Ανδρόνικο, αλλά συνέχισε να διοικεί ο ίδιος. Σε ένα απόσπασμα σχολιάζεται η αντίδραση του Ανδρόνικου Γ' προς

⁸³ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορία Δ'*, σελ. 53.

⁸⁴ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορία Δ'*, σελ. 52-53 «(...) ἦν γὰρ οὐ μόνον ἀγαθὸς ἰδεῖν, ἀλλὰ καὶ πρὸς πάντα μάλιστα, ὅσα νέον οἶδε κοσμεῖν, ἔχων εὐφυῶς καὶ μεγάλας ἐλπίδας ὑποφαίνων τοῦ τῶν γεγενηκότων ἄξιον ἑαυτὸν ἀποφανεῖν.»

την αδικία του παππού του Ανδρόνικου Β' και ο τρόπος με τον οποίο «έφερε δὲ τὸ ἄλγος σιγῆ» και «θυμὸν ἔδων». ⁸⁵ Φαίνεται πως παρότι πληγώθηκε αρκετά από την απόφαση και τις πράξεις του παππού του, ο Ανδρόνικος Γ' δεν αντέδρασε με τρόπο που θα φανέρωνε τα αρνητικά συναισθήματά του. Κατά τον Καντακουζηνό ένας άνδρας σαν τον Ανδρόνικο Γ' θεωρούνταν αξιοπρεπής και πρόβαλλε τη δύναμή του καταπιέζοντας τις σκέψεις του και όσα ένιωθε για αυτήν την αδικία. Αντίθετα, έμεινε αμίλητος «καὶ οὐδὲ λόγῳ γούν ἐθέλων δοκεῖν ἀπαυθαδιάζειν πρὸς τὸν πάππον καὶ βασιλέα»⁸⁶, προβάλλοντας έτσι ψυχικό σθένος και όχι συναισθήματα που θα μπορούσαν να τον χαρακτηρίσουν ως ευαίσθητο ή αδύναμο. Όπως δεν έπρεπε να δείχνει σωματικό πόνο, έτσι δεν έπρεπε να δείχνει και ψυχολογικό πόνο. Ακόμα και όταν τελικά ο Ανδρόνικος Γ' αποφασίζει να απαντήσει στις προσβολές του παππού του, το κάνει με τρόπο που φανερώνει την ψυχραιμία ενός άνδρα με σταθερό και ακέραιο χαρακτήρα και τον σεβασμό που οφείλει να έχει ένας νεαρός άνδρας προς τους μεγαλύτερους του και κυρίως προς τον αυτοκράτορά του. ⁸⁷

Επιπλέον, γίνεται σαφές πως ένας άνδρας όπως ο αυτοκράτορας μεγάλωνε με τέτοιο τρόπο ώστε να ενισχυθούν όλα τα προαναφερθέντα στοιχεία του χαρακτήρα. Στο πρώτο βιβλίο αποτυπώνεται ο τρόπος με τον οποίο συμπεριφερόταν ο Ανδρόνικος Β' στον εγγονό του προκειμένου να τον κάνει έναν δυνατό άνδρα. Κατά τη διάρκεια ενός διαλόγου που είχαν μέσω διαμεσολαβητών φαίνεται πως ο Ανδρόνικος Γ' ζητάει εξηγήσεις για τη βάνουση συμπεριφορά που έχει υποστεί από τον παππού του. Ο αυτοκράτορας του απαντά πως οποιαδήποτε συμπεριφορά που μπορούσε να θεωρηθεί αυστηρή ή και βάνουση, ήταν απλά αποτέλεσμα της θέλησης του Ανδρόνικου Γ' να γαλουχήσει τον εγγονό του προκειμένου να γίνει ένας άριστος άνδρας, ειδικά όταν πρόκειται να αναλάβει ρόλο άρχοντα. ⁸⁸

Αυτή η συμπεριφορά κάνει φανερό το γεγονός πως μία ανάληκτη μέθοδος διδασκαλίας ήταν συνηθισμένη όσον αφορά τους άνδρες. Η ωμότητα και η αυστηρότητα ήταν δεδομένα ώστε να διαμορφωθεί ο χαρακτήρας ενός αρρενωπού ατόμου και οποιαδήποτε ένδειξη συναισθήματος θεωρούνταν ακατάλληλη για ένα άτομο με τέτοιες υποχρεώσεις. Ο Ανδρόνικος Γ' ομολογεί τα συναισθήματα απόγνωσης που νιώθει εξαιτίας του παππού του, παρά τα δεδομένα που επικρατούσαν

⁸⁵ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορία Α'-Β'*, σελ. 18, στ. 7.

⁸⁶ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορία Α'-Β'*, σελ. 18, στ. 8-9.

⁸⁷ στο ίδιο, σελ. 28-30.

⁸⁸ στο ίδιο, σελ. 31, στ. 5-10.

στη βυζαντινή κοινωνία για τον στιβαρό χαρακτήρα ενός άνδρα. Ταυτόχρονα, όμως, οφείλει να απολογηθεί για αυτά, ενώ ο Ανδρόνικος Β', όντας αυστηρός και κρίνοντας τον απόγονό του, θεωρεί πως πράττει σωστά και τον σκληραγωγεί.

Ένα ακόμα στοιχείο συμπεριφοράς που τονίζει πως θα έπρεπε να παρουσιάζεται ένας αρρενωπός άνδρας είναι ο τρόπος που ο Καντακουζηνός διηγείται τις αντιδράσεις των δύο αυτοκρατόρων κατά τη διάρκεια τα αντιπαράθεσής τους. Ο Καντακουζηνός αναφέρεται στον Ανδρόνικο Γ' ως έναν ψύχραιμο ηγεμόνα, ο οποίος στηρίζεται στις στρατηγικές του και δεν αφήνεται έρμαιο των συναισθημάτων του. Αντίθετα, ο ηλικιωμένος Ανδρόνικος Β' παρουσιάζεται σε αρκετά σημεία να έχει χάσει τον έλεγχο των συναισθημάτων του και να αντιδρά σύμφωνα με αυτά.

Αποκορύφωμα αυτού αποτελούν τα γεγονότα της άνοιξης του 1321 όταν ο Ανδρόνικος Γ' κατέφυγε στην Αδριανούπολη, επιδιώκοντας να στείλει στρατεύματα έξω από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης. Ο Ανδρόνικος Β' μόλις έμαθε για τη φυγή του εγγονού του, «διασέσειστο μὲν ἐπ' ὀλίγον τοὺς λογισμοὺς»⁸⁹ και εντελώς παρορμητικά διέταξε να μαζευτούν στρατιώτες, να βρουν τον νεαρό Ανδρόνικο και τους συμμάχους του και αμέσως να τους συλλάβουν και να τους φυλακίσουν. Σύμφωνα με τον Καντακουζηνό χρειάστηκε η παρέμβαση του συγκλητικού Μανουήλ Ταγάρη, τον οποίο ο συγγραφέας χαρακτηρίζει ως *συνετό*⁹⁰ για να ηρεμήσει ο αυτοκράτορας. Αμέσως όρισε τον Ανδρόνικο Γ' και όσους τον υποστήριζαν εχθρούς του βυζαντινού κράτους και τους αφόρισε από την Εκκλησία. Πάρα την αρχική του αντίδραση, ο Ανδρόνικος Β' αποφάσισε να στείλει εκπροσώπους του στην Αδριανούπολη ζητώντας ανακωχή από τον εγγονό του. Η απάντηση του Ανδρόνικου Γ' φανερώνει το μεγαλείο του χαρακτήρα του.

«τὸ καταπίπτειν ἐν τοῖς δεινοῖς καὶ ἀγεννῆ τινα καὶ πράττειν καὶ φθέγγεσθαι, φαύλων τινῶν καὶ μικροψύχων καὶ αὐτὸς εἶναι κρίνων, τὸ δ' ἐν ταῖς εὐτυχίαις φυσᾶσθαι καὶ μεῖζον ἢ προσήκει φρονεῖν, ἀμαθῶν καὶ θρασέων, ὁμοίος δὲ ἐν τε τοῖς δεινοῖς εἶναι καὶ τοῖς ἐναντίοις, ἀνδρείων καὶ νοῦν ἐχόντων, οὐθ' ὅτ' ἐδικαζόμεν παρὰ σοὶ κριτῆ, βασιλεῦ, δειλία τινὶ ληφθεῖς

⁸⁹ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορία Α'-Β'*, σελ. 90, στ. 23-24.

⁹⁰ στο ίδιο, σελ. 91, στ. 18.

ἔλεγον ἄπερ εἶπον, ὑποκρινόμενος τὴν ἀλήθειαν, οὔτε νῦν, ὄτ' ἐν τῷ
ἀσφαλεῖ δοκῶ καθεστάναι, ἕτερα φθέγξομαι τῶν προτέρων (...))»⁹¹

Εἶναι φανερό πως ο Ανδρόνικος Β' επιλέγει τον συνετό τρόπο να απαντήσει στον παππού του. Όσους δεν αντιδρούν ψυχραίμα σε κάποιο πρόβλημα και λένε και κάνουν απαράδεκτα μικρόψυχα πράγματα τους χαρακτηρίζει αγενείς και μικροπρεπείς. Επίσης, όσους άνδρες δεν δέχονται το καλό που τους προσφέρεται από κάποιον που τους είχε αδικήσει παλαιότερα τους χαρακτηρίζει αμαθείς και θρασεῖς. Θεωρεῖ πως εἶναι δείγμα ενός αρρενωπού και έξυπνου άνδρα να ἔχει τη δύναμη να σταθεῖ με τον ἀκέραιο χαρακτήρα του ἀντιμετωπίζοντας ἕνα οποιοδήποτε γεγονός. Ταυτόχρονα, ἀναφέρεται στη δύναμη του δικού του χαρακτήρα λέγοντας πως δεν δειλίασε σε καμία περίπτωση να πει τὴν ἀλήθεια και οὔτε ὑποκρίθηκε ποτέ του για να ξεφύγει ἀπὸ κάποια κατάσταση. Με αυτά τα λόγια του Ανδρόνικου Γ', ο Καντακουζηνός τονίζει τὴν ἀκεραιότητα και τὴν σοβαρότητα του χαρακτήρα του νεαροῦ αυτοκράτορα. Ο Ανδρόνικος Γ' ἀποτελεῖ παράδειγμα του πως θα ἔπρεπε να συμπεριφέρεται ἕνα βυζαντινός μπροστά σε δύσκολες καταστάσεις. Οφείλει να ἔχει τὴν ωριμότητα και τὴν ψυχραιμία να ἀντιδράσει και να ἀνταπεξέλθει χωρίς να προβαίνει σε ἀκρότητες και συναισθηματισμούς. Παράλληλα, οφείλει να εἶναι δίκαιος και να ἔχει συναισθησιὴ των πράξεων ὅσων των περιτριγυρίζουν. Οι ἀρετές τῆς φιλευσπλαχνίας, τῆς γενναιοδωρίας, τῆς δικαιοσύνης, τῆς φιλαλήθειας και ταυτόχρονα του ψυχικὸ ἰσθένους και τῆς σοβαρῆς και ἡρεμῆς ἀντιμετώπισης των πραγμάτων ἀποτυπώνονται στη προσωπογραφία του Ανδρόνικου Γ' ἀπὸ τον Καντακουζηνό και τον καθιστοῦν πρότυπο ἰδανικὸ ἄνδρα ἡγεμόνα.

Συμπερασματικά, βλέπουμε πως σε ἀρκετά σημεία τῆς *Ἱστορίας* δίνεται ἔμφαση στη στρατιωτικὴ δύναμη που εἶχε ἕνας ἄνδρας και τι σήμαινε ἀυτὴ για ἐκείνον. Ἀπὸ τὴν εποχὴ των Κομνηνῶν συνεχίζει να ἰσχύει ὅτι για να φανεῖ ο ἀνδρισμὸς ενός ἀτόμου και να θεωρηθεῖ το ἴδιο ἄτομο πρότυπο, θα ἔπρεπε να κατέχει στρατιωτικὸ ἀξίωμα ἢ να ἀσχολεῖται γενικότερα με πολεμικὲς δραστηριότητες. Ταυτόχρονα, οι ἄνδρες διδάσκονταν ἀπὸ μικρὴ ἡλικία τὴ σκληρὴ πλευρὰ των πραγμάτων ὥστε να ἀποκτήσουν ἀντοχὴ και κουράγιο ὑπομένοντας οποιαδήποτε συνθήκη. Με οποιοδήποτε τρόπο ἔπρεπε να τονίζεται τόσο ἡ σωματικὴ δύναμη και οι πολεμικὲς δεξιότητες ενός ἄνδρα ὅσο και ἡ ψυχικὴ δύναμη και ἡ ψυχραιμία, με τον ἴδιο τρόπο που ἔπρεπε να καταπιέζει

⁹¹ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ἱστορία Α'-Β'*, σελ. 95-96, στ. 21-22, 1-6.

και να αποκρύπτει οποιοδήποτε συναίσθημα τον έκανε να φαίνεται αδύναμο και μαλθακό.

Παρά ταύτα, είναι άξιο αναφοράς πως ενώ η αυστηρότητα του χαρακτήρα και η σκληραγώγηση ενός άνδρα ήταν προαπαιτούμενα για την αρρενωπότητα όσων ανήκαν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, μέσα στο κείμενο της *Ιστορίας* εντοπίζονται κάποιες στιγμές όπου οι άνδρες πρωταγωνιστές ομολογούν θετικά συναισθήματα φιλίας, αγάπης και συμπόνοιας προς άλλους άνδρες, χωρίς να φανερώνεται κάποια αδυναμία στο χαρακτήρα τους.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο Καντακουζηνός σε όλη την έκταση της *Ιστορίας* του περιγράφει σε διάφορα σημεία τον σεβασμό και την αφοσίωση που είχε στον αυτοκράτορά του και φίλο του πρωτίστως, Ανδρόνικο Γ΄ Παλαιολόγο. Αρχικά, στο πρώτο βιβλίο της *Ιστορίας* βρίσκουμε την πρώτη περιγραφή της φιλίας των δύο ανδρών. Σε απόσπασμα που αφορά την απάντηση του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Γ΄ προς τον γιο ενός ξένου αριστοκράτη, διηγείται πως οι δυο τους γνωρίστηκαν και ανέπτυξαν φιλία από πολύ μικρή ηλικία. Ο Ανδρόνικος περιγράφει ποσό δυνατή και βαθιά είναι αυτή η σχέση τους, καθώς αισθάνεται πως είναι σαν το πνεύμα του να κινεί το σώμα του Καντακουζηνού και αντιστρόφως Στην ουσία ομολογεί πως νιώθει σαν να είναι αδερφές ψυχές, σαν να μοιράζονται την ίδια ψυχή μέσα σε δύο σώματα.⁹² Αργότερα στο ίδιο βιβλίο αναφέρεται πως η σχέση τους είναι σαν ένα δέντρο που χαρίζει όλο τον χρόνο μόνο καλούς καρπούς.⁹³ Επίσης, ένα ακόμη παράδειγμα της σημασίας αυτής της φιλίας είναι ένα απόσπασμα από το τρίτο βιβλίο του έργου του όπου ο Ιωάννης Καντακουζηνός αναφέρει πως μερικές φορές εύχεται να είχε πάρει ο Θεός τον ίδιο παρά τον Ανδρόνικο Γ΄, δηλαδή να είχε πεθάνει ο ίδιος στη θέση του.⁹⁴ Πρόκειται για παραδείγματα που καθορίζουν τη σχέση αυτών των δύο αντρών. Επανειλημμένως μέσα στο κείμενο του Καντακουζηνού αναφέρονται τα αμοιβαία αισθήματα αδελφικής αγάπης και της βαθιάς σημασίας που είχε αυτή η φιλία και για τους δύο.

Ο τρόπος που περιγράφεται η σχέση μεταξύ εκείνου και του αυτοκράτορα φανερώνει άλλη μία πτυχή του κοινωνικού φύλου των ανδρών, αυτή της φιλίας και των μεταξύ τους σχέσεων. Όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο με την τελετή της

⁹² ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορία Α΄ - Β΄*, σελ. 19.

⁹³ στο ίδιο, σελ. 35.

⁹⁴ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορία Γ΄*, σελ. 25.

αδελφοποίησης μεταξύ δύο ανδρών που δεν ήταν συγγενείς, έτσι και στην ύστερη βυζαντινή εποχή βλέπουμε πως, παρά τα τραχιά πρότυπα αρρενωπότητας, οι άνδρες έβρισκαν και ένιωθαν βαθιά συναισθήματα αγάπης και σεβασμού προς άλλους άνδρες.

Ένα ακόμη στοιχείο της μεσοβυζαντινής αριστοκρατίας που παραμένει και στην ύστερη βυζαντινή εποχή είναι αυτό της καταγωγής και της σημασίας της. Δεν είναι λίγες η φορές που ο Καντακουζηνός χρησιμοποιεί την καταγωγή ενός προσώπου ως δείγμα της προσωπικότητάς του. Το οικογενειακό όνομα, η καταγωγή και το αν υπάρχει κάποιος συγγενικός δεσμός με την αυτοκρατορική οικογένεια είναι τα πρώτα πράγματα στα οποία αναφέρεται ο συγγραφέας όταν συστήνει έναν άνδρα στα κείμενά του. Στην αρχή του πρώτου βιβλίου αναφέρονται συνοπτικά οι προηγούμενοι από αυτούς που αφορά το έργο της *Ιστορίας* αυτοκράτορες. Σε διάφορα χωρία αφήνεται να εννοηθεί πως ο Μιχαήλ Θ΄ Παλαιολόγος δεν έχαιρε ιδιαίτερης εκτίμησης επειδή ήταν γιος μίας γυναίκας χαμηλότερης κοινωνικής τάξης («καὶ τὰς τοῦ γένους πηγὰς ἐκ φαύλης καὶ ἀσήμου μητρὸς»).⁹⁵ Παρότι είχε αναγνωρισθεί ως νόμιμος υἱός του αυτοκράτορα, έπρεπε να πάψει να έχει στενή επαφή με την μητέρα του και να μαθητεύσει στο πλάι του πατέρα του, Ανδρόνικου Β΄, ώστε να μπορέσει να θεωρηθεί ικανός να τον διαδεχθεί. Ένα αντίστοιχο παράδειγμα αποτελεί ο Αλέξιος Απόκαυκος, πολιτικός που ενώ μετά τον θάνατο του Ανδρόνικου Γ΄ ήταν με το μέρος του Καντακουζηνού, αργότερα προσχώρησε στην αντίπαλη πλευρά και έγινε σύμβουλος της Άννας της Σαβοΐας. Στο πρώτο βιβλίο της *Ιστορίας*, όσο ακόμα οι δυο τους ήταν συνεργάτες, βλέπουμε πως ο Καντακουζηνός, εμμέσως, αφήνει να εννοηθεί πως ο Αλέξιος Απόκαυκος είναι άξιος στη δουλειά του παρά το γεγονός της ταπεινής του καταγωγής⁹⁶, σε αντίθεση με τον ίδιο που προέρχεται από αριστοκρατική οικογένεια που συγγένευε με τους Παλαιολόγους. Και τέλος, στο πρώτο βιβλίο γίνεται λόγος για έναν συγκλητικό με το όνομα Μανουήλ Τάγαρης, ο οποίος είχε το αξίωμα του στρατοπεδάρχη. Ο Καντακουζηνός σημειώνει πως παρότι ο άνδρας αυτός ήταν «γένους ὠρημένον ἐκ φαύλου καὶ ἀφανοῦς»⁹⁷, κατάφερε μέσα από την επίδειξη των πολεμικών του δυνατοτήτων εναντίον των εχθρών να ανέλθει κοινωνικά και να αποδείξει το ποιόν του ως άνδρας, έχοντας ταυτόχρονα την τύχη να παντρευτεί την ανιψιά του αυτοκράτορα.⁹⁸ Από αυτά τα παραδείγματα φαίνεται πως για τον

⁹⁵ KANTAKOYZHNOΣ, *Ιστορία Α΄-Β΄*, σελ. 14.

⁹⁶ KANTAKOYZHNOΣ, *Ιστορία Α΄-Β*, σελ. 25.

⁹⁷ στο ίδιο, σελ. 91, στ. 2-3.

⁹⁸ στο ίδιο, σελ. 91.

Καντακουζηνό η ευγενική καταγωγή είναι μία από τις ιδιότητες που θα έπρεπε να έχει ένας άνδρας με κύρος. Παρότι γνωρίζουμε πως δεν είναι αντικειμενικός ο λόγος του συγγραφέα, γίνεται αντιληπτό πως με τον ίδιο τρόπο που η ευγενική καταγωγή και η συνέχεια αυτής είχε βαρύνουσα σημασία για την προσωπικότητα ενός άνδρα του 11ου αιώνα, έτσι φαίνεται να ίσχυε και κατά τον 14ο αιώνα.

Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, πως αυτά που ίσχυαν κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο και στην αρχή της δυναστείας των Κομνηνών συνεχίζουν να ισχύουν και κατά την εποχή των Παλαιολόγων. Ο Ανδρόνικος Γ' και ο Ιωάννης Ε' όντας απόγονοι μίας στρατιωτικής αριστοκρατικής οικογένειας όφειλαν να πληρούν ορισμένα χαρακτηριστικά και να αποδεικνύουν συνεχώς πως αποτελούν αρρενωπά πρότυπα της κοινωνικής τους τάξης. Εκπαιδεύτηκαν με συγκεκριμένο τρόπο ώστε να είναι σκληραγωγημένοι και έδειχναν την πολεμοχαρή τους διάθεση και την ανδρεία τους απασχολούμενοι με δραστηριότητες όπως η ιπασία και το κυνήγι, περιβαλλόμενοι από μία αντίστοιχη ομάδα ανδρών. Ταυτόχρονα, έφεραν αρετές όπως το κουράγιο, το θάρρος και ο σεβασμός, όπως έπρεπε σε έναν άνδρα με ακέραιο χαρακτήρα. Τα στοιχεία της προσωπικότητας και της εξωτερικής εμφάνισης του καθενός που είχαν αναδυθεί μετά την άνοδο της στρατιωτικής αριστοκρατίας και είχαν ταυτιστεί με το κοινωνικό φύλο των ανδρών εντοπίζονται και στα βυζαντινά κείμενα της ύστερης περιόδου. Τα κοινωνικά χαρακτηριστικά που αναδείκνυαν την αρρενωπότητα ενός βυζαντινού δεν είχαν υποστεί μεταβολές σε μεγάλο βαθμό.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ

Η άνοδος της στρατιωτικής αριστοκρατίας από τον 10^ο αιώνα, εκτός από τις αλλαγές στην πολιτική σκηνή του Βυζαντίου, επέφερε αλλαγές και στην κοινωνική συμπεριφορά των βυζαντινών ανδρών. Σύμφωνα με τους A. P. Kazhdan και A. Wharton Epstein υπάρχουν έντονες αντιθέσεις μεταξύ των συνηθειών των βυζαντινών του 11^{ου} και 12^{ου} αιώνα σε σύγκριση με αυτές των προηγούμενων αιώνων, που, ακόμα και χωρίς πληθώρα πρωτογενών πηγών, είναι λογικό να τις συνδέσουμε με τις ταξικές και πολιτικές αλλαγές της αυτοκρατορίας.⁹⁹

Οι αλλαγές αυτές σχετίζονται με την καθημερινή ζωή των βυζαντινών και πιο συγκεκριμένα με την ένδυση, τη διατροφή και τη διασκέδαση. Στην παρούσα εργασία αυτό που βοηθάει περισσότερο να εξαγάγουμε ορισμένα συμπεράσματα για το κοινωνικό φύλο των ανδρών κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο είναι η ένδυση και η διασκέδαση των βυζαντινών ανδρών.

Αρχικά, αυτό που παρατηρείται είναι πως γενικότερα οι βυζαντινοί που αποτελούσαν την στρατιωτική αριστοκρατία αρχίζουν να ντύνονται ανάλογα μετά την κοινωνική ανέλιξή τους. Φορούν ακριβότερα και πολυτελή υφάσματα, πολλές φορές όχι από ντόπια νήματα, ενώ χρησιμοποιούν περισσότερο τα κοσμήματα. Αυτό που παρατηρείται στους άνδρες είναι πως ξεκινούν να φορούν πιο εφαρμοστά ρούχα χάρη στα οποία διαγραφόταν το σώμα τους.¹⁰⁰ Ταυτόχρονα, γίνεται λόγος για μεγαλύτερη χρήση των παντελονιών από τους άνδρες. Αυτό δεν αποτελούσε κάτι παράξενο, καθώς τα παντελόνια ήταν ένα συνηθισμένο ανδρικό ρούχο ήδη από την ύστερη αρχαιότητα, κυρίως για λόγους ιππασίας. Ωστόσο, από τον 12ο αιώνα ξεκινούν και πάλι οι σχολιασμοί όσον αφορά τα παντελόνια των ανδρών και σε κείμενα της εποχής οι απόψεις δίσταντο.¹⁰¹ Για παράδειγμα, ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, στο έργο του για την *Ιλιάδα*, αναφέρεται στο πόσο αποτρόπαιο θεωρεί το γεγονός πως οι άνδρες καλύπτουν τα γεννητικά τους όργανα με τις *βράκες* ή *άναξυρίδες*, δηλαδή τα παντελόνια.¹⁰² Για εκείνον, ένας άνδρας πρέπει να μπορεί να κινηθεί ελεύθερα, προβάλλοντας τα σημεία που τον κάνουν άνδρα. Από την άλλη, ένα ακόμα παράδειγμα αναφοράς στις *άναξυρίδες* αποτελεί ένα σημείο στο έργο του Νικήτα Χωνιάτη στο

⁹⁹ KAZHDAN, A. P. – EPSTEIN, A. W., *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό*, σελ. 125.

¹⁰⁰ στο ίδιο, σελ. 127.

¹⁰¹ στο ίδιο, σελ. 127.

¹⁰² στο ίδιο, σελ. 127.

οποίο κρίνει τον αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄ Κομνηνό. Πιο συγκεκριμένα στους στοίχους 73-76 του αναφέρει πως

«εἰ δ' αὐτός ἐστιν ἰσχύος ἀνὴρ, ὁποῖος εὐχεται εἶναι, ἢ γοῦν ἀναξυρίδα
περίκειται, τοῖς χρυσοσύλαις συρραγεῖς Πέρσαις καὶ συγκόψας τούτους
θαρραλεώτερον ἐπανασωσάτω Ῥωμαίοις τὰ ἀρπαζόμενα».¹⁰³

Στην ουσία ο Χωνιάτης λέει πως αν ο Μανουήλ «φορούσε παντελόνια» θα θεωρούνταν πιο ισχυρός και ικανός άνδρας. Από αυτό γίνεται φανερό πως από την βυζαντινή εποχή τα παντελόνια σε έναν άνδρα αποτελούσαν σύμβολο ανδρισμού και ισχυρής αρρενωπότητας.¹⁰⁴

Είναι φανερό πως τα μέλη της αριστοκρατίας είχαν αρκετές επιλογές ως προς την ένδυση. Νέες μόδες στην ενδυμασία εμφανίζονταν συνέχεια. Η πιο αξιοσημείωτη που αναφέρει ο Kazhdan είναι τα ανοιχτά ρούχα που επέλεγε ο Ανδρόνικος Κομνηνός. Ο αυτοκράτορας έκανε δημόσιες εμφανίσεις όχι με την επίσημη αυτοκρατορική ενδυμασία του, αλλά με έναν σκουρόχρωμο σχιστό μανδύα με κοντά μανίκια που έφτανε οριακά μέχρι τους γοφούς του και ασπριδερές μπότες μέχρι τα γόνατα.¹⁰⁵ Είναι σαφές πως αυτή η εμφάνιση εξασφάλιζε μεγαλύτερη άνεση στις κινήσεις. Ωστόσο, δεν ήταν λίγοι αυτοί που σχολίασαν αρνητικά αυτό το ντύσιμο. Παραδείγματος χάριν, ο Χωνιάτης επέκρινε αυτή την εμφάνιση στο έργο του, θεωρώντας πως τα γυμνά μπράτσα αποτελούσαν ένδειξη λαγνείας, σύμβολα ταπείνωσης και υποταγής άνευ όρων.¹⁰⁶ Αυτά τα χαρακτηριστικά δεν αρμόζουν σε έναν αυτοκράτορα. Η εμφάνιση που είχε επιλέξει ο Ανδρόνικος ξεπερνούσε τη συμβατική ενδυμασία που ίσχυε για τους αυτοκράτορες. Η ενδυμασία τους περιλάμβανε κυρίως μακρείς πορφυρούς μανδύες και περίτεχνα στολίδια, αλλά αυτό ήταν δεδομένο για κάθε βασιλέα. Το να επιδεικνύει ένας βυζαντινός, και μάλιστα ο αυτοκράτορας, μέρος των μηρών του και των άνω άκρων του δεν φαίνεται να ήταν μέρος της εικόνας που ήθελαν να εκπέμπουν οι επιφανείς άνδρες της εποχής.

Εκτός από την ένδυση, ένα ακόμα εξωτερικό χαρακτηριστικό που αποτελεί μία από τις κοινωνικές αλλαγές που έφερε μαζί της η άνοδος της αριστοκρατίας ήταν η κόμμωση. Από ό,τι φαίνεται από παρατηρήσεις του Ζωναρά, υπήρχαν περιπτώσεις

¹⁰³ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, *Ιστορία*, σελ. 186, στ. 73-76.

¹⁰⁴ KAZHDAN, A. P. – EPSTEIN, A. W., *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό*, σελ. 128.

¹⁰⁵ στο ίδιο, σελ. 129.

¹⁰⁶ στο ίδιο, σελ. 129.

ανδρών που είτε φορούσαν περούκες είτε άφηναν τα μαλλιά τους να μακρύνουν όπως των γυναικών. Ο Ζωναράς σχολιάζει με περιφρόνηση αυτή την επιλογή, καθιστώντας σαφές πως τα μακριά μαλλιά δεν ήταν κοινό χαρακτηριστικό των ανδρών.¹⁰⁷

Δεδομένου ότι το κοινωνικό φύλο κάθε ατόμου αντανακλάται, εκτός των άλλων, και από τις επιλογές του σχετικά με την εξωτερική εμφάνιση, αντιλαμβανόμαστε πως ορισμένοι άνδρες της ύστερης βυζαντινής περιόδου έκαναν επιλογές που ξέφευγαν από το status quo. Εφόσον τα σκληρά και αυστηρά χαρακτηριστικά αποτελούσαν το ιδεώδες για έναν βυζαντινό άνδρα, η εμφάνιση με μακρύ μαλλί και κοντό μανδύα έκλιναν περισσότερο προς τη θηλυκότητα.

Καθώς οι διαθέσιμες βυζαντινές πηγές είναι ολιγάριθμες και καμιά πληροφορία δεν είναι εντελώς σαφής, στο μόνο που μπορούμε να αρκεστούμε είναι οι υποθέσεις που κάνουμε ως ιστορικοί. Επομένως, το γεγονός πως κάποιοι από τους άνδρες απέκλιναν μπορεί να σημαίνει αρκετά πράγματα. Πρώτον, υπάρχει η πιθανότητα η έντονη προβολή της αρρενωπότητας να μην έπαιζε τόσο σημαντικό ρόλο για τους άνδρες του 12ου αιώνα. Δεύτερον, μπορεί συγκεκριμένοι άνδρες να μην συμφωνούσαν με την ταυτότητα του κοινωνικού τους φύλου, ένα φαινόμενο που παρατηρείται σε πολλές κοινωνίες από αρχαιοτάτων χρόνων. Η τελευταία εκδοχή, και ίσως η πιο πιθανή, είναι πως οι αλλαγές που έφερε η νέα κοινωνική διαστρωμάτωση ήταν τόσο ριζικές που δημιούργησαν μια νέα ποικιλία επιλογών, άρα και πιθανότατα μερική σύγχυση ως προς αυτές, με αποτέλεσμα να επηρεαστεί ο βίος των βυζαντινών σε μεγάλο βαθμό.

Γνωρίζοντας πως δεν έχουμε παρά μόνο ενδείξεις για το κοινωνικό φύλο των προαναφερθέντων ανδρών και πώς ήθελαν να το αναδείξουν στην εποχή τους, μπορούμε να πούμε πως αυτές οι επιλογές τους αποτέλεσαν απλώς μία άλλη όψη αρρενωπότητας, η οποία δεν ήταν συνηθισμένη για τα δεδομένα της βυζαντινής κοινωνίας. Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε πώς χαρακτήριζαν τους εαυτούς τους ή πώς αισθάνονταν, οπότε θα το εκλάβουμε απλά ως μία διαφορετική πτυχή ανάδειξης της αρρενωπότητας που ίσχυε κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο. Γίνεται αντιληπτό, λοιπόν, πως οι άνδρες ήταν ανοιχτοί σε τάσεις που μπορεί να έκλιναν περισσότερο στη

¹⁰⁷ KAZHDAN, A. P. – EPSTEIN, A. W., *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό*, σελ. 129.

θηλυκότητα και στα θηλυκά χαρακτηριστικά, χωρίς αυτό βέβαια να αναιρεί τον ανδρισμό κάποιου ατόμου.

ΟΙ ΕΥΝΟΥΧΟΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Σε προηγούμενα κεφάλαια αναφερθήκαμε στους ευνούχους.¹⁰⁸ Οι ευνούχοι ήταν χαρακτηριστικό παράδειγμα για το πώς το κοινωνικό φύλο ενός ατόμου μπορεί να επηρεαστεί από την ανατομία του και να εξελιχθεί παρά την ανατομία του. Κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο ο ρόλος των ευνούχων άρχισε να γίνεται πιο σημαντικός και οι ίδιοι αναλάμβαναν αξιώματα, αρχικά που αφορούσαν γυναίκες, αλλά αργότερα και αξιώματα ανδρών, όπως ήταν τα στρατιωτικά. Αυτό που παρατηρείται από τους μελετητές είναι πως μετά τον 11ο αιώνα και τη δυναστεία των Κομνηνών ο ρόλος των ευνούχων εκλείπει σιγά σιγά από το πολιτικό και στρατιωτικό προσκήνιο και έκτοτε μειώνονται στις βυζαντινές πηγές και οι αναφορές σε αυτούς .

Όταν ήταν αυτοκράτορας ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός (1081-1118) βρίσκουμε ελάχιστα παραδείγματα ευνουχισμένων ανδρών σε σημαντικές θέσεις. Δύο κατείχαν στρατιωτικά αξιώματα στο πλευρό του αυτοκράτορα, όπως αυτό του *δρουγγάριου*, δηλαδή του στρατιωτικού υπεύθυνου για την άμυνα της Πόλης σε περίπτωση απουσίας του Αλέξιου. Άλλη περίπτωση αποτελεί ο Πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης Ευστράτιος Γαριδάς (1081-1084).¹⁰⁹ Κατά τη βασιλεία του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού (1118-1143) και του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (1143-1180) αναφέρεται πως οι αξιωματούχοι ευνούχοι ήταν ακόμα λιγότεροι, κυρίως σε θέσεις στην εκκλησιαστική ιεραρχία, στην αυλή των ανακτόρων και ως διδάσκαλοι των διαδόχων.¹¹⁰ Ωστόσο, ο Νικήτας Χωνιάτης τονίζει την επίδραση που είχαν οι ευνούχοι υπηρέτες του παλατιού στον Μανουήλ Α΄. Οι ευνούχοι επανεμφανίζονται σε ισχυρές θέσεις και αναφέρονται περισσότερο στις γραπτές πηγές κατά τη βραχύχρονη βασιλεία του Ανδρόνικου Α΄ Κομνηνού (1183-1185). Εκείνη την περίοδο είναι γνωστός ο ευνούχος Νικηφόρος, ο οποίος έχαιρε της εμπιστοσύνης του αυτοκράτορα, κατέχοντας διοικητική θέση στο στράτευμα και τη θέση του *παρακοιμώμενου*. Ταυτόχρονα, ο Χωνιάτης αναφέρει έναν ακόμη χαμηλόβαθμο στρατιωτικό ευνούχο, ανώνυμο ωστόσο, που επέφερε νίκη για τα βυζαντινά στρατεύματα.¹¹¹

Κατά τη δυναστεία των Αγγέλων (1185-1204), που ακολούθησαν τους Κομνηνούς, παρατηρείται πως οι ευνούχοι απέκτησαν ξανά λίγο από το κύρος τους

¹⁰⁸ Βλ. σελ. 13 της παρούσας εργασίας.

¹⁰⁹ TOUGHEN, S., "The twilight of the Byzantine eunuch", σελ. 120.

¹¹⁰ στο ίδιο, σελ. 120.

¹¹¹ στο ίδιο, σελ. 121.

στην αυτοκρατορική αυλή.¹¹² Οι ευνούχοι με υψηλόβαθμα αξιώματα ήταν περισσότεροι από την εποχή των Κομνηνών. Υπήρχαν διάφοροι σύμβουλοι με έντονη επιρροή στον αυτοκράτορα Αλέξιο Γ΄ Άγγελο (1195-1203). Επίσης, πολύ σημαντική θέση κατείχε ο ευνούχος Ιωάννης Ηονοπολίτης, *παρακοιμώμενος* του βασιλιά, με στρατιωτικά καθήκοντα. Ο Μιχαήλ Χωνιάτης τον παρομοίαζε με τον ευνούχο Ναρσή, τον περίφημο στρατιωτικό από τον 6ο αιώνα.¹¹³ Πέρα από αυτούς, υπήρχαν και άλλοι ευνούχοι που κατείχαν σημαντικές θέσεις, κυρίως μέσα στα ανάκτορα.

Μολονότι δεν αναφέρονται αρκετοί ευνούχοι σε αξιώματα κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, υπάρχουν αναφορές για μια γενικότερη παρουσία των ευνούχων στην αυτοκρατορία. Για παράδειγμα, σύμφωνα με το τυπικό της μονής της Βεβαίας Ελπίδος, στο μοναστήρι είχε πρόσβαση ένας κοσμικός, που συνήθως επρόκειτο για ευνούχο, ο οποίος συνοδευόταν πάντα από την ηγουμένη και ήταν υπεύθυνος για τις δωρεές και άλλα οικονομικά ζητήματα.¹¹⁴ Ευνούχοι μοναχοί υπήρχαν σε διάφορα μοναστήρια μέσα στην Κωνσταντινούπολη, αλλά και στα μοναστήρια του Αγίου Όρους. Επίσης, ένας από τους γιατρούς που ανέλαβαν τον Αλέξιο Α΄ προς το τέλος της ζωής του ήταν ο Μιχαήλ ο ευνούχος.¹¹⁵

Από το 1204 και την πρώτη άλωση της Κωνσταντινούπολης οι ευνούχοι σταματούν να εμφανίζονται στις γραπτές πηγές. Ακόμα και όταν ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος (1259-1282) ανακατέλαβε την πρωτεύουσα το 1261, οι αναφορές σε ευνούχους σε ισχυρές θέσεις είναι ελάχιστες. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Ανδρόνικος Ηονοπολίτης, *τατάς της αυλής και κατόπιν μέγας δρουγγάριος της βίγλας* κατά τη βασιλεία του Μιχαήλ Η΄. Ο Ανδρόνικος είχε στρατιωτικό αξίωμα και βοήθησε στη νίκη επί του Charles d'Anjou το 1281 στην πολιορκία στο Βεράτιο. Αργότερα, ο ίδιος ήταν από τους αξιωματικούς που συνόδευσαν τον αυτοκράτορα κατά την ταφή του. Στο πρώτο βιβλίο της *Ιστορίας* του Ιωάννη Στ΄ Καντακουζηνού γίνεται αναφορά σε έναν ευνούχο με το όνομα Μιχαήλ Καλλικρηνίτης, ο οποίος παραδίδει ένα μήνυμα στον Ανδρόνικο Γ΄ από τον παππού του, αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β΄, χωρίς όμως να υπάρχει σε αυτό το σημείο του κειμένου κάποια παραπάνω αναφορά στη θέση ή την ιδιότητα αυτού του ευνούχου.¹¹⁶ Ωστόσο, αργότερα στο κείμενο επισημαίνεται

¹¹² TOUGHER, S., "The twilight of the Byzantine eunuch", σελ. 121.

¹¹³ στο ίδιο, σελ. 121.

¹¹⁴ DELEHAYE, H., *Deux Typika*, σελ. 183.

¹¹⁵ TOUGHER, S., "The twilight of the Byzantine eunuch", σελ. 121.

¹¹⁶ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορία Α΄-Β*, σελ. 64.

ένα άτομο με το όνομα *Καλλικρηνίτης*, που χρησιμοποιείται ξανά ως απεσταλμένος του γηραιού αυτοκράτορα και το οποίο είχε τον τίτλο του «κοιτῶνος προκαθήμενον»¹¹⁷, αρά αποθέτουμε πως αφορά το ίδιο πρόσωπο. Τέλος, υπάρχουν διάφορες αναφορές σε βυζαντινά κείμενα για την ύπαρξη ευνούχων στις συνοδείες των γυναικών αυτοκρατειρών κατά την Παλαιολόγεια περίοδο.¹¹⁸

Ο πολιτικός και στρατιωτικός ρόλος των ευνούχων είχε μειωθεί κατά πολύ κατά την περίοδο των Κομνηνών, των Αγγέλων και των Παλαιολόγων σε σχέση με τους προηγούμενους αιώνες. Ωστόσο, είναι φανερό πως ακόμη υπήρχε θέση για τους ευνούχους στη βυζαντινή κοινωνία. Δεν εξαφανίστηκαν εντελώς από τα γραπτά κείμενα, τουλάχιστον μέχρι τον 15ο αιώνα, αλλά η παρουσία τους στην αυτοκρατορική αυλή και η επιρροή που είχαν οι ευνούχοι στους αυτοκράτορες προ του 12ου αιώνα είχε μειωθεί δραστικά, με εξαίρεση το παράδειγμα του Ανδρόνικου ΗONOΠΟΛΙΤΗ.

Στο κεφάλαιό του πάνω στο συγκεκριμένο θέμα ο Shaun Tougher¹¹⁹ παραθέτει διάφορους λόγους που μπορεί να οδήγησαν στη μείωση των ευνούχων. Αρχικά, αναφέρεται στο γεγονός της επίδρασης του δυτικοευρωπαϊκού τρόπου ζωής στους βυζαντινούς. Σε αυτό αποδίδεται η αιτία για τον αρνητικό σχολιασμό των ευνούχων και για την επιθετική αντιμετώπισή τους, ειδικά από τους βυζαντινούς συγγραφείς. Βεβαίως, αυτή είναι μια άποψη που θα μπορούσε να αναιρεθεί από τα θετικά που είχαν γραφτεί για τους ευνούχους και τις επιτυχίες τους.¹²⁰

Ένας δεύτερος λόγος για τη μειωμένη αναφορά των ευνούχων κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο αποτελεί η αλλαγή στη βυζαντινή πολιτική. Εφόσον η παρουσία των ευνούχων άρχισε να μειώνεται με την άνοδο της στρατιωτικής αριστοκρατίας και την ανάδειξη της πυρηνικής οικογένειας ως δύναμης του αυτοκρατορικού θρόνου, είναι πιθανό αυτό να σήμαινε πως δεν υπήρχε χώρος για τους ευνούχους. Αυτή είναι μια θεωρία που επίσης μπορεί να αναιρεθεί, δεδομένου ότι και η Μακεδονική δυναστεία ήταν στην ουσία μία δυναστεία διοικούμενη από βασιλείς που προέρχονταν από έναν στενό οικογενειακό κύκλο, στην οποία όμως οι ευνούχοι έπαιξαν σημαντικότατο ρόλο. Ωστόσο, αν λάβουμε υπόψιν παραδείγματα από τη μεσοβυζαντινή εποχή, όπως ήταν ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος και η εμπλοκή του στην

¹¹⁷ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορία Α'-Β*, σελ. 94, στ. 14-15.

¹¹⁸ TOUGHER, S., "The twilight of the Byzantine eunuch", σελ. 123.

¹¹⁹ TOUGHER, S., "The twilight of the Byzantine eunuch" στο *The Eunuch in Byzantine History and Society*, 2008, σελ. 119-127.

¹²⁰ στο ίδιο, σελ. 124.

ανάδειξη των Παφλαγόνων στον θρόνο, φαίνεται πως αρκετοί από τους αξιωματούχους ευνούχους δρούσαν με γνώμονα το προσωπικό τους συμφέρον. Με αυτό το δεδομένο, μπορούμε εύκολα να υποθέσουμε πως με την πάροδο των δεκαετιών, οι αυτοκράτορες βασίζονταν σε ένα πιο κλειστό οικογενειακό περιβάλλον, καθώς φοβούνταν και δεν ήθελαν την ανάμειξη ευνούχων που μπορούσαν να αποδειχθούν απειλή.

Αυτό που γίνεται αντιληπτό είναι πως άτομα που δεν ταυτίζονταν βιολογικά με κάποιο φύλο, έβρισκαν ακόμη χώρο στη βυζαντινή κοινωνία με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο. Άτομα που είχαν υποστεί ευνουχισμό δεν έπαψαν να υπάρχουν ανάμεσα σε άλλα βιολογικά αρτιμελή άτομα και σίγουρα δεν εξαφανίστηκαν οι ευνούχοι μετά τον 12ο αιώνα. Αυτό που συνέβη ήταν πως οι συγγραφείς της ύστερης βυζαντινής περιόδου έπαψαν να αναφέρουν τόσο συχνά αυτά τα άτομα, επειδή εκείνα δεν βρίσκονταν πλέον στο επίκεντρο της βυζαντινής πολιτικής και κοινωνικής ζωής. Οι λόγοι για αυτό φαίνεται πως δεν είχαν να κάνουν τόσο με τις προσωπικές αντιλήψεις και προκαταλήψεις των βυζαντινών, όσο με τις πολιτικές επιλογές των αυτοκρατόρων. Μολονότι σε βυζαντινά κείμενα βρίσκει κανείς αρνητικά σχόλια για τους ευνούχους που σχετίζονται μονάχα με την πολυπλοκότητα του φύλου των ευνούχων, τα συνηθέστερα αρνητικά σχόλια αφορούσαν κριτική κυρίως για το ίδιο το άτομο και τις υπηρεσίες του.

Όσον αφορά το κοινωνικό φύλο των ευνούχων της ύστερης εποχής δεν μας δίνεται πολύ υλικό προς ανάλυση. Ωστόσο είναι εύκολο να αντιληφθούμε πως παρουσιάζεται ένα μοτίβο παρόμοιο με της μέσης βυζαντινής εποχής. Οι ευνούχοι ακόμη αναλαμβάνουν υπηρεσίες μέσα στην αυτοκρατορική αυλή που σχετίζονται με τις γυναίκες, αλλά και αξιώματα που ήταν κατά κανόνα ανδρικά αξιώματα. Βλέπουμε ευνούχους στον ρόλο των συνοδών πριγκιπισσών να τις υπηρετούν, όπως οι ευνούχοι που συνόδευαν η Άννα Παλαιολογίνα όταν εκείνη επρόκειτο να παντρευτεί. Από την άλλη, βλέπουμε επίσης και ευνούχους σε στρατιωτικά αξιώματα να καθοδηγούν τους βυζαντινούς, όπως ήταν ο Ανδρόνικος Ηονοπολίτης. Οι ευνούχοι προσαρμόζονται κοινωνικά παρά τα βιολογικά τους χαρακτηριστικά.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σε όλη την έκταση της παρούσας εργασίας είδαμε πώς αντιλαμβάνονταν οι βυζαντινοί άνδρες το κοινωνικό τους φύλο και τους τρόπους με τους οποίους το αναδείκνυαν, πάντα επηρεασμένοι και συμμορφωμένοι με τις απαιτήσεις της εκάστοτε εποχής. Η αρρενωπότητα ενός άνδρα που ταυτιζόταν βιολογικά και κοινωνικά με το αρσενικό φύλο μεταβαλλόταν σύμφωνα με τις αλλαγές της βυζαντινής κοινωνίας με την πάροδο των χρόνων, από τον 10ο αιώνα κι έπειτα.

Ωστόσο, βλέπουμε πως ορισμένα από τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του Βυζαντίου παρέμειναν ίδια από τον 12ο αιώνα έως το τέλος της αυτοκρατορίας. Έτσι και τα χαρακτηριστικά που προσδιόριζαν την αρρενωπότητα ενός ατόμου δεν άλλαξαν πολύ. Τα πιο ορατά χαρακτηριστικά της νέας, στρατιωτικής πια, αριστοκρατίας που ανήλθε στα τέλη του 10ου αιώνα αναγορεύτηκαν σε κοινωνικό ιδεώδες.¹²¹ Τα στρατιωτικά αξιώματα και οι πολεμικές δεξιότητες που είχε ένας άνδρας αυτόματα τον κατέτασσαν ως δείγμα πρότυπου αρσενικού. Η ευγενική του καταγωγή σε συνδυασμό με τις αρετές της τόλμης, της ανδρείας και της αίσθησης της ευθύνης προστασίας προς την οικογένειά του ήταν ορισμένα από τα γνωρίσματα που αποτελούσαν αξίες της εποχής και όφειλε να έχει ένας βυζαντινός των περιόδων που μελετάμε. Από τους αυτοκράτορες που υιοθέτησαν το αρχέτυπο του άνδρα-πολεμιστή μέχρι τους ήρωες της βυζαντινής λογοτεχνίας, βλέπουμε ότι είχε διαμορφωθεί μια συγκεκριμένη αντίληψη για το πώς έπρεπε να είναι ένας βυζαντινός άνδρας.

Ταυτόχρονα, τα χαρακτηριστικά της στρατιωτικής αυτής ανώτερης κοινωνικής τάξης επηρέασαν και τον τρόπο που παρουσίαζαν οι άνδρες τους εαυτούς τους ως προς την εξωτερική τους εμφάνιση. Από τη μέση περίοδο είναι φανερό πως όταν ένας άνδρας έφερε γενειάδα θεωρούνταν αυτονόητο ότι ήταν πιο ώριμος και ότι είχε τη δυνατότητα να ανταπεξέλθει στα ζητούμενα της βυζαντινής κοινωνίας. Η τριχοφυΐα έγινε συνώνυμο της ανδρείας και κατ' επέκταση της αρρενωπότητας. Τους επόμενους αιώνες παρατηρείται πως οι άνδρες αριστοκράτες επιλέγουν μια διαφορετική προσέγγιση για την ανάδειξη του κοινωνικού φύλου τους. Αρχίζουν να προσαρμόζουν στην εξωτερική τους εμφάνιση στοιχεία θηλυκότητας, όπως είναι τα μακριά μαλλιά

¹²¹ KAZHDAN, A. P. – EPSTEIN, A. W., *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό*, σελ. 178.

και τα στενά εφαρμοστά στο σώμα ρούχα. Αυτό οδήγησε σε αρνητικά σχόλια ορισμένους συγγραφείς της εποχής που υπονόμευαν τις νέες τάσεις.

Ένα ακόμα στοιχείο, δείγμα του ευμετάβλητου κοινωνικού φύλου στο Βυζάντιο, που αναφέρθηκε στην παρούσα εργασία, είναι αυτό των ευνούχων. Οι ευνούχοι ως αναπόσπαστο κομμάτι της βυζαντινής κοινωνίας έχουν μελετηθεί αρκετά από τη σύγχρονη ιστοριογραφία. Το γεγονός πως έφεραν αυτή την ανατομική ιδιαιτερότητα καθιστούσε την κοινωνική τους ένταξη ένα ζήτημα για τους βυζαντινούς.

Παρά ταύτα είναι φανερό πως οι ευνούχοι κατάφεραν να ενταχθούν κοινωνικά σε διάφορους τομείς και να ανελιχθούν στα αξιώματα εντός του στενού αυτοκρατορικού περιβάλλοντος. Ενώ στην αρχή λόγω της ανατομίας τους συσχετιζόνταν με το γυναικείο φύλο και αναλάμβαναν υπηρεσίες σχετικές με τις γυναίκες, από ένα σημείο κι έπειτα κατείχαν αξιώματα που παραδοσιακά είχαν οι άνδρες. Πολλά από αυτά τα άτομα ανέδειξαν την αρρενωπότητά τους και τοποθετήθηκαν σε θέσεις, όπως οι στρατιωτικές. Όμως δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις στα βυζαντινά κείμενα που υπονοείται ότι οι ευνούχοι είχαν αυτές τις θέσεις «παρά το γεγονός πως ήταν ευνούχοι». Με τον έναν ή με τον άλλον τρόπο η αφαίρεση των γεννητικών οργάνων ενός άνδρα επηρέαζε σε μεγάλο βαθμό την αντιμετώπιση που θα είχε από τον κοινωνικό περίγυρο. Ξαφνικά, τα ευνουχισμένα άτομα δεν θεωρούνται ούτε άνδρες, παρόλο που για την αναφορά τους στα βυζαντινά κείμενα χρησιμοποιούνται αρσενικές αντωνυμίες και άρθρα, ούτε γυναίκες. Αποτελούν ένα κενό ανάμεσα στα δύο, ένα τρίτο φύλο, με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και συγκεκριμένες αρμοδιότητες. Το γεγονός ότι μπορούσαν να ελίσσονται ανάμεσα σε κοινωνικούς ρόλους, άλλοτε γυναικών και άλλοτε ανδρών, είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον.

Από όλα τα παραπάνω καταλήγουμε πως ένα άτομο για να θεωρηθεί άνδρας έπρεπε να προβάλλει την αρρενωπότητά του με διάφορους τρόπους, αλλά ταυτόχρονα να είναι και ανατομικά αρτιμελής, διατηρώντας τα αρσενικά εξωτερικά χαρακτηριστικά του. Για παράδειγμα, ένας άνδρας που του έχουν αφαιρεθεί τα γεννητικά του όργανα, για οποιονδήποτε λόγο, παύει να θεωρείται άνδρας για κάτι που θα μπορούσε εύκολα να κρατήσει κρυφό και να ζησει χωρίς να χρειάζεται να μάθει κάποιος πως είναι ευνουχισμένος. Ενώ το κοινωνικό φύλο κατά κανόνα διαφέρει από το βιολογικό, κατά τη βυζαντινή εποχή είναι προφανές ότι το ένα προσδιορίζει το άλλο.

Κατά τον 21^ο αιώνα είναι ευρέως γνωστό πως η αρρενωπότητα και η θηλυκότητα είναι έννοιες που δεν συνδέονται αναγκαστικά με τη βιολογική ανατομία ενός ατόμου. Πιο πολύ σχετίζονται με τις επιρροές από την κοινωνία στην οποία ζει ο καθένας. Ένα άτομο μπορεί να προβάλλει μέσα από τον εαυτό του και τις δύο ταυτότητες ανεξαρτήτως των γενετικών του χαρακτηριστικών. Για αυτόν τον λόγο καταφεύγουμε στις μελέτες σύγχρονων ιστορικών και κοινωνιολόγων. Η μελέτη για το κοινωνικό φύλο και τα γνωρίσματά του μας βοηθάει να κατανοήσουμε και να ορίσουμε με σωστότερο τρόπο τις έμφυλες διαστάσεις κατά τη βυζαντινή εποχή. Αποτελεί κύριο παράγοντα μελέτης για τη θέση κάθε ατόμου μέσα στη βυζαντινή κοινωνία, καθώς ο ρόλος του κάθε κοινωνικού φύλου είναι ανάλογος με τον ρόλο κάθε κοινωνικής τάξης.

Στη σύγχρονη ιστοριογραφία μελετάται εντονότερα το θέμα του φεμινισμού και των έμφυλων διαστάσεων από τη γυναικεία πλευρά. Αυτό είναι άκρως κατανοητό, καθώς για αιώνες η γυναίκα θεωρείται το «αδύναμο φύλο». Εξαιτίας αυτής της διάκρισης και των αδικιών που τη συνοδεύουν, το φεμινιστικό κίνημα έχει βρει τρόπους να αναδείξει αυτά τα προβλήματα μελετώντας τη φύση τους από την αρχαία εποχή. Τις τελευταίες δεκαετίες όμως, οι φεμινιστές μελετητές κάθε φύλου προσπαθούν να κάνουν σαφές πως ο φεμινισμός δεν αφορά μονάχα τη γυναικεία χειραφέτηση και τη θέση της γυναίκας μέσα σε μια κοινωνία. Πλέον από τη δεκαετία του 2010 ως φεμινισμός ορίζεται ένα ευρύ φάσμα κοινωνικοπολιτικών κινημάτων που έχουν βασικό στόχο τον ορισμό και την εδραίωση της πολιτικής, οικονομικής κοινωνικής και ατομικής ισότητας και δικαιοσύνης μεταξύ των φύλων. Το ίδιο ισχύει και για τη σύγχρονη ιστοριογραφία που αφορά τα φεμινιστικά θέματα, η οποία προσπαθεί να αναδείξει, μεταξύ άλλων, την ελευθερία της έκφρασης κάθε θηλυκότητας. Επομένως, ο φεμινισμός ως εργαλείο ιστοριογραφίας είναι πια πολυδιάστατος.

Όσον αφορά τους άνδρες, υπάρχουν δύο τρόποι να μελετήσει και να γράψει κάποιος για το φύλο τους, είτε πρόκειται για το κοινωνικό είτε για το βιολογικό φύλο. Ο πρώτος είναι μελετώντας τη φεμινιστική ιστοριογραφία προσεγγίζοντας την αρρενωπότητα ως μέρος μιας ευρύτερης κοινωνικής διάστασης του φύλου και της ταυτότητας. Ο δεύτερος τρόπος είναι μελετώντας τους άνδρες του ιστορικού παρελθόντος, όπως για παράδειγμα τους βυζαντινούς άνδρες, και αναλύοντας πώς αντιμετώπιζαν οι ίδιοι την αρρενωπότητα και το φύλο τους. Στην παλαιότερη ιστοριογραφία όσον αφορά τη βυζαντινή ιστορία εντοπίζεται περισσότερο το δεύτερο

είδος μελέτης. Ωστόσο, μελετώντας μόνο τους άνδρες, χωρίς την επίγνωση της θέσης των γυναικών σε μία κοινωνία, χάνεται η αίσθηση της ρευστότητας που ορίζει το κοινωνικό φύλο.

Για παράδειγμα, σε παραπάνω κεφάλαιο αναφερθήκαμε πολλάκις στην παραβολή του Συμεών του Νέου Θεολόγου που βρίσκεται στον δέκατο τόμο του έργου του *Ηθικοί Λόγοι*. Η παραβολή διηγείται την ιστορία ενός αυτοκράτορα και ενός αποστάτη και της σχέσης τους. Ο Krueger στο άρθρο¹²² του για τη συγκεκριμένη παραβολή εξηγεί πως υπάρχουν περιπτώσεις μελετητών που δεν σχολίασαν αποσπάσματα της παραβολής καθώς τα έθεσαν υπό αμφισβήτηση. Θεωρούσαν πως ο Συμεών είχε χάσει την κρίση του και πως δεν σκεφτόταν καθαρά όταν περιέγραφε με εκφράσεις που συνάδουν με την ερωτική επαφή τη σχέση των δύο αντρών. Αντιθέτως, σύμφωνα με τον Krueger, αυτοί οι ίδιοι μελετητές αναγνωρίζουν άλλες παρόμοιες σχέσεις μέσα στο κείμενο του Συμεών, εφόσον πρόκειται για ετεροφυλοφιλικές σχέσεις.¹²³ Ο Krueger από την άλλη αντιλαμβάνεται πως τέτοια κωλύματα δεν υφίστανται όταν πρόκειται για πρωτογενείς πηγές και πως πρέπει να δίνεται βάση στα συναισθήματα και στις ευαισθησίες που περιγράφονται, όποιος κι αν είναι ο αποδέκτης τους. Με αυτό το σκεπτικό μπόρεσε να αναλύσει την παραβολή ανακαλύπτοντας νέες πτυχές της ερωτικής ζωής των βυζαντινών.

Αυτό που έκαναν οι μελετητές που αναφέρει ο Krueger είναι στην ουσία να απορρίπτουν τη φεμινιστική σκέψη από την ιστοριογραφική μελέτη τους. Ο σύγχρονος φεμινισμός ορίζει πως κάθε άτομο, ανεξαρτήτως του φύλου του, κοινωνικού ή βιολογικού, είναι σε θέση να ανακαλύπτει και να προβάλλει τη θηλυκότητα και την αρρενωπότητά του. Οι άνδρες μπορούν να συμπεριφέρονται και να αισθάνονται όπως και οι γυναίκες, χωρίς αυτό να τους καθιστά λιγότερο αρρενωπούς. Με το να μη σχολιάζεται η παραβολή ή οποιοδήποτε παρόμοιο απόσπασμα από επιστήμονες επειδή υπάρχει η πιθανότητα ο Βασίλειος Β' ή ο Συμεών που είναι ο συγγραφέας, να θεωρηθούν λιγότερο αρρενωποί, είναι δείγμα μισογυνικών και ομοφοβικών απόψεων, που καταλήγουν σε μη αντικειμενικά και μη επιστημονικά συμπεράσματα.

¹²² KRUEGER, D., "Homeroetic Spectacle and the Monastic Body in Symeon the New Theologian" στο *Towards a Theology of Eros. Transfiguring Passion at the Limits of Discipline*, BURRUS V. – KELLER C. (επιμ.), 2006, Fordham University Press.

¹²³ KRUEGER, D., "Homeroetic Spectacle" σελ. 101.

Πέρα από τις προσωπικές απόψεις και επιλογές κάθε μελετητή, οφείλουμε να σημειώσουμε πως υπάρχει κι άλλος λόγος που ίσως η βυζαντινή ιστοριογραφία δεν αναφέρεται εκτενέστερα σε ζητήματα φύλου και κοινωνικών έμφυλων χαρακτηριστικών. Πρόκειται για το γεγονός πως δεν είναι αρκετές οι γραπτές πηγές που να βοηθούν στην εξαγωγή συμπερασμάτων όσον αφορά το κοινωνικό φύλο. Αυτό εν μέρει δικαιολογεί και τις ελάχιστες πληροφορίες που διαθέτουμε για τους ευνούχους της ύστερης βυζαντινής περιόδου. Οι πολιτικές αναταραχές από τον 13ο αιώνα κι έπειτα επηρέασαν τη λογοτεχνία της εποχής με τέτοιο τρόπο ώστε να γράφονται γενικευμένα ιστορικού περιεχομένου κείμενα για τους αυτοκράτορες και τις πολιτικοοικονομικές εξελίξεις. Επομένως, γίνεται αντιληπτό πως ό,τι πληροφορία παρουσιάζεται από τους μεταγενέστερους μελετητές για τα χαρακτηριστικά κάθε φύλου είναι μέσα από τη σύνδεση πολλών πληροφοριών και την ανάλυσή τους σε συνδυασμό με άλλες επιστήμες, όπως η κοινωνιολογία.

Δεδομένου πως το πρωτογενές βυζαντινό υλικό είναι αυτό που έχουμε ήδη στη διάθεση μας και πως δεν υπάρχει πιθανότητα ανακάλυψης καινούριων κειμένων, ένας τρόπος να εξαχθούν καινούρια συμπεράσματα για το κοινωνικό φύλο στο Βυζάντιο είναι η διεπιστημονικότητα. Ο συνδυασμός δύο ή περισσότερων επιστημονικών κλάδων για την έρευνα ενός θέματος, στη συγκεκριμένη περίπτωση του κοινωνικού φύλου, φαίνεται πως είναι η μόνη λύση. Η μελέτη της βυζαντινής ιστορίας και ιστοριογραφίας σε συνδυασμό με επιστήμες όπως για παράδειγμα η σύγχρονη κοινωνιολογία και ανθρωπολογία δίνουν μία νέα οπτική στις βυζαντινές πηγές. Ένας μελετητής που έχει ασχοληθεί με την κοινωνική διάσταση του φύλου και την ρευστότητα αυτού μπορεί να μελετήσει με μία πιο σύγχρονη και ανοιχτόμυαλη ματιά τα βυζαντινά κείμενα εντοπίζοντας στοιχεία που οι παλαιότεροι ίσως έχουν παραλείψει.

Πιο συγκεκριμένα, η μελέτη φεμινιστικών ιστοριογραφικών κειμένων είναι απαραίτητη για την καλύτερη κατανόηση του κοινωνικού φύλου των ανδρών κατά τη βυζαντινή μεσαιωνική περίοδο. Τα στοιχεία που καθόριζαν τους βυζαντινούς άνδρες είναι ήδη γνωστά από τα κείμενα. Ένας άνδρας όφειλε να είναι πολεμιστής και προστάτης της οικογένειάς του. Ωστόσο, μελετώντας το γυναικείο φύλο, την θηλυκότητα και τα χαρακτηριστικά της δίνεται στον μελετητή η δυνατότητα να εντοπίσει και άλλα χαρακτηριστικά του ανδρικού φύλου. Η αρρενωπότητα έχει διάφορες εκφάνσεις και διαστάσεις, Από την φεμινιστική προσέγγιση καταλαβαίνουμε

πως ένα άτομο μπορεί να αναδείξει την αρρενωπότητά του με διάφορους τρόπους που δεν περιορίζονται στις πολεμικές δεξιότητες και στην σκληροτράχηλη εξωτερική εμφάνιση. Ένας βυζαντινός άνδρας μπορούσε να θεωρηθεί σπουδαίος και αρρενωπός ακόμη κι αν πρόβαλλε μία πιο ευαίσθητη πλευρά που συνήθιζαν να προβάλλουν οι γυναίκες της βυζαντινής κοινωνίας. Ταυτόχρονα, δεν είναι λίγα τα παραδείγματα βυζαντινών ανδρών που επειδή πρόβαλλαν μία πιο ευαίσθητη πλευρά -στοιχείο θηλυκότητας- δεν θεωρούνταν αρρενωποί. Απλό παράδειγμα αποτελούν οι ευνούχοι, οι οποίοι θεωρούνταν σε ορισμένες περιπτώσεις υποδεέστεροι λόγω του ότι έφεραν ομοιότητες με το γυναικείο φύλο. Αυτό το γεγονός με τη σύγχρονη ματιά αποτελεί στοιχείο σεξισμού καθώς βλέπουμε πως οποιαδήποτε ομοιότητα κάποιου αρρενωπού ατόμου με γυναίκα αμέσως το καθιστά υποδεέστερο. Χωρίς τη μελέτη του σύγχρονου φεμινισμού αυτό το συμπέρασμα δεν θα ήταν αντιληπτό από όλους.

Τα τελευταία χρόνια, λόγω του συνδυασμού διαφόρων επιστημών φαίνεται πως οι ιστορικοί γίνονται πιο δεκτικοί στις ευαισθησίες και στις συμπεριφορές των βυζαντινών, με αποτέλεσμα η επιστήμη να εξελίσσεται και να προοδεύει. Είναι γενικά παραδεκτό πως μόνο τα τελευταία χρόνια έχει αρχίσει να σημειώνεται κάποια πρόοδος όσον αφορά τη θεματολογία των μελετών που έχουν σχέση με το κοινωνικό φύλο. Για παράδειγμα, ενώ υπάρχουν αρκετές μελέτες από τον περασμένο κιόλας αιώνα για τη γυναίκα, τον άνδρα και τους ευνούχους, λίγες και πολύ πρόσφατες μελέτες επικεντρώνονται στη ρευστότητα του κοινωνικού φύλου και των χαρακτηριστικών του, όπως είναι τα συναισθήματα ενός ατόμου.¹²⁴

¹²⁴ Βλ. CONSTANTINOU, S. – MEYER, M., *Emotions and Gender in Byzantine Culture*, Palgrave Macmillan, 2019.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η μελέτη του ανδρικού φύλου κατά τη βυζαντινή μεσαιωνική περίοδο είναι ομολογουμένως αρκετά περιορισμένη. Οι μελετητές εμμένουν στην παρουσίαση δεδομένων, όπως είναι ο ρόλος ενός άνδρα ως ηγέτη μίας αυτοκρατορίας, ενός στρατού, μίας οικογένειας. Σίγουρα οι πληροφορίες που μας έχουν δοθεί είναι πολύ χρήσιμες για να σχηματίσουμε μία σφαιρική εικόνα του κοινωνικού φύλου του άνδρα. Ωστόσο, δεν παύει να αποτελεί μία στερεοτυπική αντίληψη του τι είναι ένας άνδρας. Συμπερασματικά, αυτό που θα βοηθούσε στην πρόοδο και στην εξέλιξη της μελέτης της κοινωνικής ιστορίας του Βυζαντίου είναι η αναζήτηση πληροφοριών για το κοινωνικό φύλο του άνδρα από μία φεμινιστική σκοπιά και χρησιμοποιώντας έννοιες όπως θηλυκότητα, αρρενωπότητα, χωρίς περιορισμούς.

Παρόλο που η γενικότερη ιστοριογραφική αντίληψη, με ορισμένες πρόσφατες εξαιρέσεις, για τον άνδρα της βυζαντινής εποχής παραμένει συντηρητική και στενόμυαλη, στην εργασία αναφέρθηκαν ορισμένα παραδείγματα που επιβεβαιώνουν πως δεν υπάρχει ένας στερεοτυπικός τρόπος να αναδείξει ένα άτομο την αρρενωπότητά του. Ένας βυζαντινός άνδρας δεν είναι μόνο ένας πολεμιστής αυτοκράτορας με μεγάλη οικογένεια και πολλές γαιοκτησίες. Είναι ένα άτομο που αισθανόταν, που συμπεριφερόταν με τρυφερότητα, αγκάλιαζε άλλους άνδρες και δεν παντρευόταν, που πρόβαλλε την αρρενωπότητα του φορώντας εφαρμοστά ενδύματα και περούκες, ενώ ταυτόχρονα ήταν ο πιο επιτυχημένος στρατηγός. Ένας βυζαντινός ευνούχος που τα στοιχεία της αρρενωπότητάς του να ξεπερνούσαν την ταμπέλα που του όρισε η κοινωνία. Εντέλει, φαίνεται πως ακόμα και στο Βυζάντιο, τόσους αιώνες παλαιότερα, η ρευστότητα του πολυδιάστατου κοινωνικού φύλου ήταν η μόνη βεβαιότητα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

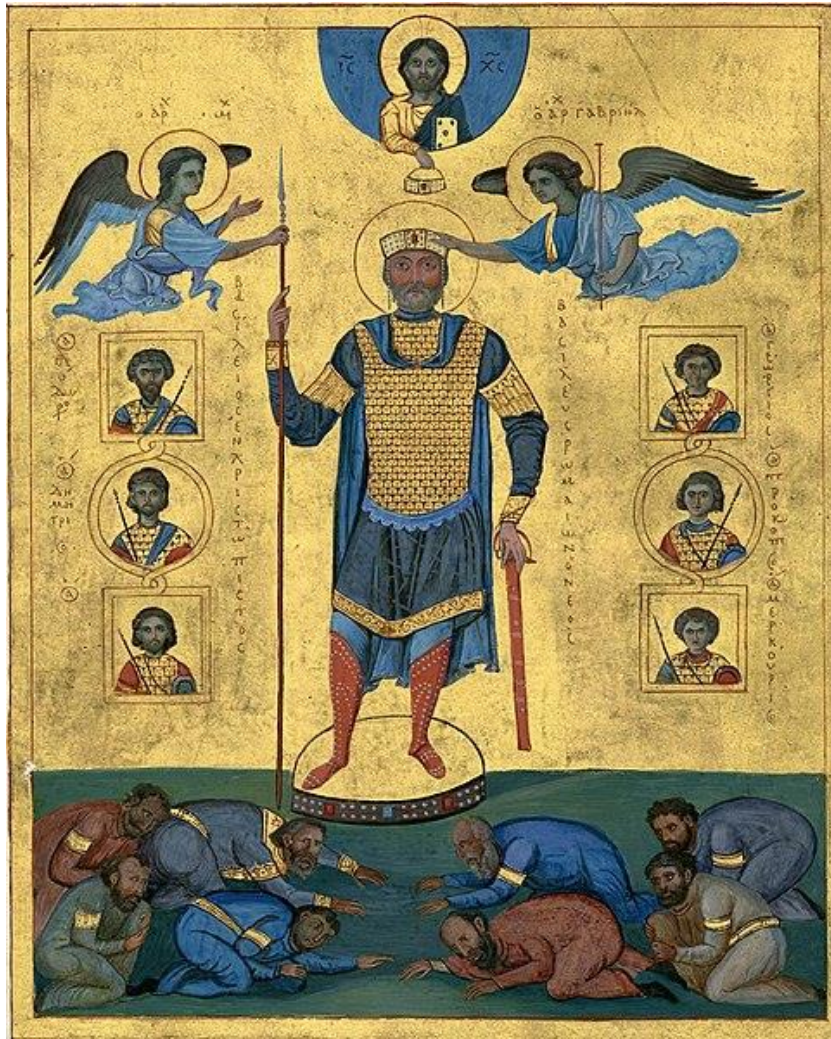

Εικόνα 1

Απεικόνιση του πορτρέτου του Βασιλείου Β' από το *Ψαλτήρι*, αρχές 11ου αι., Βενετία, Biblioteca Nazionale Marciana.

Πηγή:

<https://www.internetculturale.it/jmms/iccuviewer/iccu.jsp?id=oai%3A193.206.197.121%3A18%3AVE0049%3ACSTOR.240.9608> (τελευταία ενημέρωση: 24/10/2022)

Εικόνα 2

Αντίγραφο του πορτρέτου του Βασιλείου Β΄.

Πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Basilios_II.jpg (τελευταία ενημέρωση: 24/10/2022)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

ΒΡΥΕΝΝΙΟΣ, *Υψηλή Ιστορία*: -GAUTIER, P., *Nicéphore Bryennios, Histoire* [CFHB 9], Βρυξέλλες, 1975.

ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορία Α'-Β'*: -Ιωάννου του Καντακουζηνού, *Ιστοριών Βιβλίον Α-Β*, εκδ. L. Schopeni, *Ioannis Cantacuzeni, Historiarum*, vol. I [CSHB 5], Βόννη, 1828.

ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορία Γ'*: -Ιωάννου του Καντακουζηνού, *Ιστοριών Βιβλίον Γ*, εκδ. L. Schopeni, *Ioannis Cantacuzeni, Historiarum*, vol. II [CSHB 6], Βόννη, 1831.

ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ, *Ιστορία Δ'*: -Ιωάννου του Καντακουζηνού, *Ιστοριών Βιβλίον Δ*, εκδ. L. Schopeni, *Ioannis Cantacuzeni, Historiarum*, vol. III [CSHB 7], Βόννη, 1832.

ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, *Ιστορία*: -Ιωάννης Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριῶν*, εκδ. H. Thurn, *Ioannes Scylitzes, Synopsis historiarum* [CFHB 5], Βερολίνο, 1973.

ΣΥΜΕΩΝ Ο ΝΕΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ, *Ηθικοί Λόγοι*: -DARROUZES, J., *Symeon le Nouveau Theologien, Traités Théologiques et Ethiques*, tome II, Paris, 1967.

ΧΩΝΙΑΤΗΣ, *Ιστορία*: -Νικήτα του Χωνιάτου, *Χρονική Διήγησις*, εκδ. J. A. Van Dieten, *Nicetae Choniatae, Historia* [CFHB 11.1], Βερολίνο, 1975.

ΨΕΛΛΟΣ, *Χρονογραφία*: -Μιχαήλ Ψελλού, *Χρονογραφία (976-1077)*, εκδ. A. Mondatori, *Michele Psello, Imperatori di Bisanzio (Cronografia)*, 1984.

ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Σ., «Ερως και Νόμος»: -ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Σ., «Ερως και Νόμος» στο *...Εις Σάρκα Μίαν: Ο Ερωτικός Βίος των Βυζαντινών κατά και παρά το Δίκαιον*, εκδ. ΗΡΟΔΟΤΟΣ, 2018, σελ. 192-194.

BARBER, C., “Homo Byzantinus”: -BARBER, C., “Homo Byzantinus” στο *Women, Men, Eunuchs. Gender in Byzantium*, JAMES L. (επιμ.), εκδ. Routledge, 1997, σελ. 185-199.

CONSTANTINOU, S. – MEYER, M., *Emotions and Gender in Byzantine Culture*, εκδ. Palgrave Macmillan, 2019.

DELEHAYE, H., *Deux Typika*: -DELEHAYE, H., *Deux Typika Byzantins de l'époque des Paléologues*, Memoires In-8° tome XIII, Bruxelles, 1921.

JAMES, L., *Gender*: -JAMES, L. (επιμ.), *Women, Men, Eunuchs. Gender in Byzantium*, εκδ. Routledge, 1997.

KAZHDAN, A. P. (επιμ.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3, Oxford University Press, 1991.

KAZHDAN, A. P. – EPSTEIN, A. W., *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό: - KAZHDAN, A. P., – EPSTEIN, A. W., Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό κατά τον 11ο και τον 12ο αιώνα*, μτφρ. Ανδρέας Παππάς, MIET, Αθήνα 2009 (1^η1997).

KRUEGER, D., “Homoerotic Spectacle”: -KRUEGER, D., “Homoerotic Spectacle and the Monastic Body in Symeon the New Theologian” στο *Towards a Theology of Eros. Transfiguring Passion at the Limits of Discipline*, BURRUS V. – KELLER C. (επιμ.), Fordham University Press, 2006, σελ. 99-118.

MAGDALINO, P., *The Empire of Manuel I Komnenos*: -MAGDALINO, P., *The Empire of Manuel I Komnenos 1143-1180*, Cambridge University Press, 1993.

MASTERSON, M., *Between Byzantine Men*: -MASTERSON, M., *Between Byzantine Men: Desire, Homosociality, and Brotherhood in the Medieval Empire*, εκδ. Routledge, 2022.

RAPP, C., *Brother-Making in Late Antiquity and Byzantium: Monks, Laymen, and Christian Ritual*, Oxford University Press, 2016.

RAPP, C., “Ritual Brotherhood in Byzantium”, *Traditio* vol. 52 (1997), σελ. 285-326.

RINGROSE, K., *The Perfect Servant: Eunuchs and the Social Construction of Gender in Byzantium*, The University of Chicago Press, 2003.

TOUGHER, S., “Bearding Byzantium”: -TOUGHER, S., “Bearding Byzantium: Masculinity, Eunuchs and the Byzantine Life Course” στο *Questions of Gender in Byzantine Society*, NEIL B. – GARLAND L. (επιμ.), εκδ. Routledge, 2016, σελ. 153-166.

TOUGHER, S., “Byzantine Eunuchs”: -TOUGHER, S., “Byzantine Eunuchs: An Overview, with special reference to their creation and origin” στο *Women, Men, Eunuchs. Gender in Byzantium*, JAMES L. (επιμ.), εκδ. Routledge, 1997, σελ. 168-184.

TOUGHER, S., “Gendering Grief”: -TOUGHER, S., “Gendering Grief: Emotional Eunuchs – Consoling Constantine the Paphlagonian” στο CONSTANTINOU, S. – MEYER, M., *Emotions and Gender in Byzantine Culture*, εκδ. Palgrave Macmillan, 2019, σελ. 93-107.

TOUGHER, S., “The twilight of the Byzantine eunuch”: -TOUGHER, S., “The twilight of the Byzantine eunuch” στο TOUGHER, S., *The Eunuch in Byzantine History and Society*, εκδ. Routledge, 2008, σελ. 119-127.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

Gender and Health https://www.who.int/health-topics/gender#tab=tab_1 (τελευταία ενημέρωση: 28/10/2022).